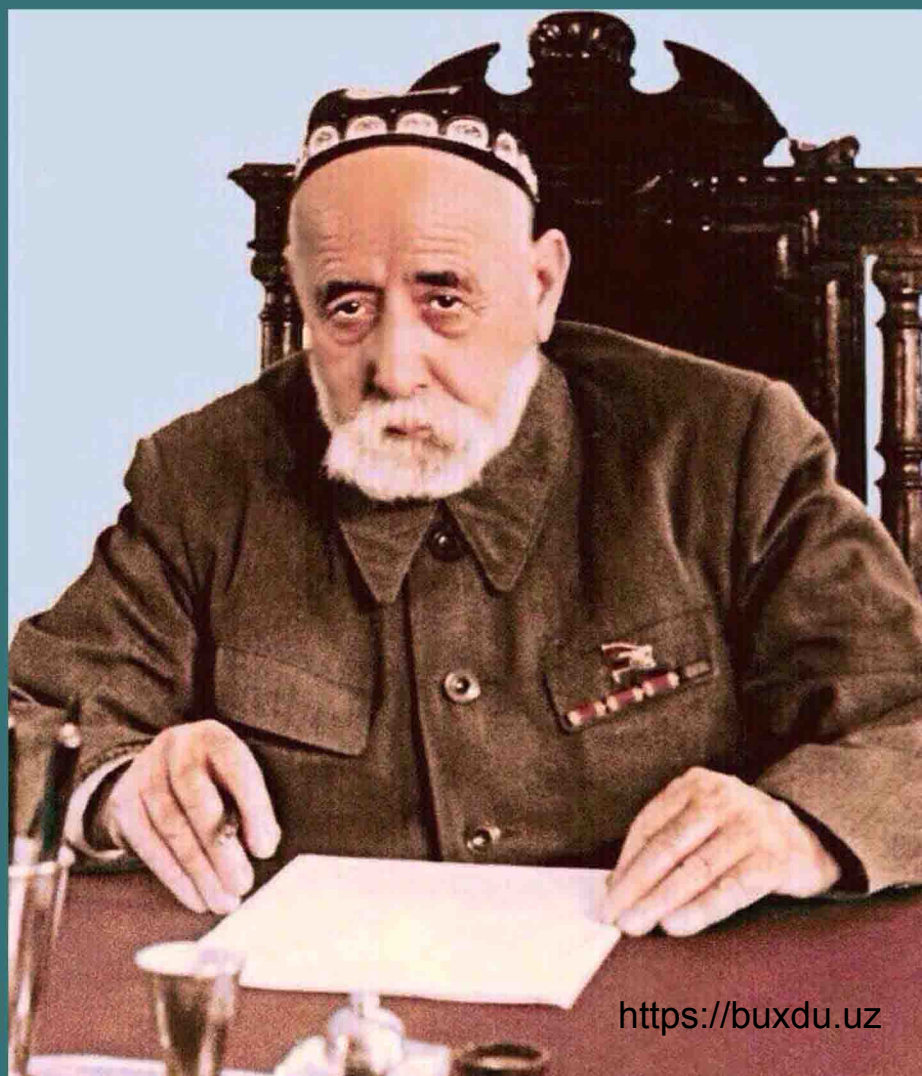

ISSN 3030-3370

№ 3,4 (3) 2023

AYNIY VORISLARI

XALQARO ELEKTRON JURNAL
INTERNATIONAL ELECTRONIC JOURNAL

ISSN 3030-3370

“AYNIY VORISLARI”
xalqaro elektron jurnal

«НАСЛЕДНИКИ АЙНИ»
международный электронный
журнал

“AYNIY’S SUCCESSORS”
international electronic journal

№ 3,4 (3) 2023

TAHRIR HAY'ATI:

BOSH MUHARRIR

OBIDJON XAMIDOV,
iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

DILRABO QUVVATOVA,
filologiya fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

MAS'UL KOTIB

NAFOSAT O'ROQOVA,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (O'zbekiston)

DARMONOY O'RAYEVA,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

JUMAQUL HAMROH,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

NURBOY JABBOROV,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

NURALI NUROV,
filologiya fanlari doktori, professor (Tojikiston)

SHAVKAT HASANOV,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

SHAMSIDDIN SOLIHOV,
filologiya fanlari doktori, professor (Tojikiston)

NURETTIN DEMIR,
Pr. Dok. (Turkiya)

NAFAS SHODMONOV,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

ALFIYA YUSUPOVA,
filologiya fanlari doktori (DSc), professor (Rossiya)

SHOHIDA SHAHOBIDDINOVA,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

G'AYRAT MURODOV,
filologiya fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

SHOIRA AXMEDOVA,
filologiya fanlari doktori, professor (O'zbekiston)

MEHRINISO ABUZALOVA,
filologiya fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

DILSHOD RAJABOV,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O'zbekiston)

HUSNIDDIN ESHONQULOV,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O'zbekiston)

MA'RIFAT RAJABOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O'zbekiston)

QAHRAMON TO'XSANOV,

filologiya fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

MALOHAT JO'RAYEVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

ZUBAYDULLO RASULOV,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O'zbekiston)

SHODMON SULAYMONOV,

filologiya fanlari nomzodi (O'zbekiston)

MAQSUD ASADOV,

filologiya fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston)

HILOLA SAFAROVA,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O'zbekiston)

SAIDA NAZAROVA,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O'zbekiston)

BAYRAMALI QILICHEV,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O'zbekiston)

DILOROM YO'LDOSHEVA,

pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston)

ZILOLA AMONOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O'zbekiston)

OTABEK NOSIROV,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (O'zbekiston)

MEHRINIGOR AXMEDOVA,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (O'zbekiston)

YARASH RO'ZIYEV,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (O'zbekiston)

SADOQAT MAXMUDOVA, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'zbekiston)

ZARNIGOR SOBIROVA, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O'zbekiston)

SHOHIDA KAROMOVA, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O'zbekiston)

NODIR RO‘ZIYEV, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD) (O‘zbekiston)

JAMOATCHILIK KENGASHI

Jamoatchilik kengashi raisi:

TO‘LQIN RASULOV,

fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (O‘zbekiston)

Jamoatchilik kengashi raisi o‘rinbosari:

ERGASH QILICHEV,

filologiya fanlari nomzodi, professor (O‘zbekiston)

Jamoatchilik kengashi:

IBODULLA MIRZAYEV,

filologiya fanlari doktori, professor (O‘zbekiston)

MUSLIHIDDIN MUHIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, professor (O‘zbekiston)

MAHMAYUSUF IMOMZODA,

filologiya fanlari doktori, akademik (Tojikiston)

SHAVKAT HAYITOV,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

GULMUROD ZARIPOV,

texnika fanlari nomzodi, dotsent (O‘zbekiston)

TAVAKKAL CHORIYEV,

filologiya fanlari nomzodi, professor (O‘zbekiston)

BIBISH JO‘RAYEVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

LAYLO SHARIPOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

NAZORA BEKOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

ATOULLO AXMEDOV,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O‘zbekiston)

GULI TOIROVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

LOLA NE‘MATOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

BASHORAT JAMILOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘zbekiston)

SUMAYRA HAVAZ,

PhD (Kanada)

NOZIMA XOLIQOVA,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (O'zbekiston)

MUHARRIRLAR:

SHOHSANAM DAVRONOVA,

filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

RA'NO RAJABOVA,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

IXTIYOR KAMOLOV,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MEHRIGIYO SHIRINOVA,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TEXNIK MUHARRIRLAR:

NASIMA Qodirova, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

NIGORA Sayfullayeva, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MUSAHHIHLAR:

RO'ZIGUL Qodirova

DILDORA Nazarova

SARVINOZ Raximova

Ustod Ayniy tarixnavislikda iste'dodli adib-u, yozuvchilikda tarixning ulug' bilimdoni edi. U xalqimiz o'tmishini xuddi o'zi yashayotgan zamonday mukammal bilar, bilganlarini esa badiiyat libosiga shu qadar ustakorona o'rab tasvirlardiki, undan zamon ruhi va chaqirig'i butun borlig'icha ufurib va jaranglab turardi. Uning qalami tarixdagi har bir nuqtadan jonli obraz yaratishga mohir edi.

Oxunjon Safarov

Filologiya fanlari doktori, professor

Hech ikkilanmay aytish joizki, Ayniy ijodiyoti XX asr dunyo adabiyotining eng nodir, eng e'tiborli, va eng mazmundor sahifalaridan hisoblanadi. Ayniy badiiy ijodining poydevori ilm, ma'rifat, tarix, hayot va haqiqatdir. Ayniy asarlarini bilish ko'hna Sharq tarixi, madaniyati, mumtoz adabiyoti va milliy qadriyatlarini anglashga yo'l ochadi.

Ibrohim Haqqul

Filologiya fanlari doktori, professor

SADRIDDIN AYNIY HAYOTI VA IJODIGA DOIR TADQIQOTLAR

Сафаров Охунжон,

филология фанлари доктори, профессор

БОЛАЛАРНИНГ ЗУЛЛИСОНАЙН АДИБИ

Аннотация: Мақолада Садриддин Айнийнинг ўзбек болалари учун, асосан, насрда ижод этиб, реалистик прозанинг шаклланиши ва равнақиға муносиб хисса қўшган, уни янги жанрлар ва образлар ҳисобига бойитиб, мавзу кўламини кенгайтирган зуллисонайн адиб сифатидаги фаолияти ўз ифодасини топган.

Калит сўзлар: Садриддин Айний, Исмоил Гаспирали, Махмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Ҳамза, Фитрат, «Хўжаи сибён» («Болалар муаллими»), «Китобат ул-атфол» («Болалар китоби»), «Чор китоб», «Гулистон», «Баҳористон», «Махбуб ул-қулуб», «Таҳзиб ус-сибён» («Ифбатли болалар»).

Аннотация: В статье рассматривается творчество Садриддина Айния как “зуллисонайн”(детского) писателя, творившего для узбекских детей, преимущественно в прозе, внесшего достойный вклад в становление и развитие реалистической прозы, обогатившего её новыми жанрами и образами.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Исмаил Гаспирали, Махмудходжа Бехбуди, Мунавварқори Абдурашидханов, Абдулла Авлони, Ҳамза, Фитрат, «Ходжаи Сибион» («Детский учитель»), «Китобат ул-атфол» («Детская книга»), «Чор Китаб», «Гулистан», «Баҳористан», «Махбуб ул-Кулуб», «Таҳзиб ус-сибян» («Целомудренные дети»)

Abstract: The article studies the work of Sadriddin Ainiy as a “zullisonain” (children’s) writer who created for Uzbek children, mainly in prose, who made a worthy contribution to the formation and development of realistic prose, enriching it with new genres and images.

Keywords: Sadriddin Aini, Ismail Gaspirali, Mahmudhoja Behbudi, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Abdulla Avloni, Hamza, Fitrat, «Khojai Sibyon» («Children's teacher»), «Kitobat ul-atfol» («Children's book»), «Chor Kitab», «Gulistan», «Bahoristan», «Mahbub ul-Qulub», «Tahzib us-sibyan» («Chaste children»)

Устод Садриддин Айний (1878-1954)ни болалар учун ижод этишга маърифатпарварлик фаолияти бошлаб келган эди. XX асрнинг дастлабки ўн

йиллиги оралиғида бошланган бу фаолият нафақат амирлик истибдодига, балки бутун Ўрта Осиёда ҳукм сураётган чоризм мустамлакачилик сиёсатига ҳам қарши курашнинг ўзига хос кўриниши бўлиб, Айний ҳаётида алоҳида долғали бир босқични ташкил этади. Зеро, 1905-1911 йиллар оралиғида содир бўлган биринчи рус, Туркиядаги «ёш турклар» ва Эрондаги инқилобий воқеалар Туркистон халқларининг уйғонишига кучли таъсир кўрсатди. Натижада бу халқларда миллий ўзликни англашга интилиш ҳаракати бошландики, бу жаҳид маърифатпарварлик ҳаракати тусини олган бўлиб, Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Ҳамза ва Фитратлар қаторида Садриддий Айний ҳам бу ҳаракатнинг ёрқин намояндаларидан бири сифатида майдонга чиққан эди. Бинобарин, у ҳам Бухорода ҳукм сураётган қолоқ феодал тузум – амирлик салтанатининг беадад шафқатсизликлари ва меҳнат аҳлини оммавий нодонликда сақлаш сиёсати туфайли ўз ҳақ-ҳуқуқини унутаётган, илмсизлик ва маърифатсизлик ботқоғига ботган ватандошларини уйғотишнинг ягона йўли – уларни ўқиш ва ўқитишга сафарбар этиш деб тушунди, буни ёш авлодни мактабга жалб қилишдан бошлаб ғайрат билан ишга киришди. Ўзи эски мактаб ва мадрасаларда узоқ йиллар таҳсил кўргани боис эскича ўқиш ва ўқитишнинг барча машаққатларини англаб етганлиги сабабли европача типдаги янги усули жаҳидия мактаблари ҳақида кўпроқ билишга интилди. Шунда мактаб ва маорифни ислоҳ қилиш ва янгилаш ғояларини ижтимоий дард даражасига кўтариб бонг ура бошлаган буюк маърифатпарвар Исмоил Гаспирали томонидан Қримда чоп қилинаётган «Таржимон» ҳамда татар маърифатпарварларининг Оренбургдаги нашри афкори «Вақт» газеталари унинг жонига оро кирганига тубандаги иқрорини келтиради:

Рўзгор охир зи хоби ғафлатам бедор кард,
 Чун ба худ дидам, зи ҳоли худ хижолат доштам.
 «Таржумоний» кард «Аҳволи замон» аз ҳоли ман,
 «Вақт» - ро дар пеши худ миръоти ибрат доштам (4, 25)

Мазмуни:

Тирикчилик ахийри ғафлат уйқумдан уйғотди,
 Ўзимни шу ҳолатда кўриб, ўзим хижолат чекдим.
 Маним ҳолатимдан «Таржимон» «Аҳволи замон»ни сўйлади,
 «Вақт»ни ўзим учун ибрат кўзгуси деб билдим.

Қолаверса, 1903 йилда Самарқандга бориб, Маҳмудхўжа Бехбудий ташаббуси билан ташкил этилиб, ўша даврда доврўқ ёйган Абдулқодир Шакурийнинг усули жаҳидия мактабини кўрди, ундаги ўқиш ва ўқитиш жараёнлари билан танишди. У янги усул мактаблари ҳақида кўпроқ билишни истаб, Бухорода яшовчи татарларнинг ўз болалари учун очган хусусий мактабни ҳам бориб кўрди. «Мен у мактабни 1907 йилда бориб кўрдим, – деб

ёзган эди бу ҳақда «Қисқача таржимаи ҳолим» асарида. – Татар тили у ёқда турсин, ҳатто ўзбек тилини ҳам билмаган Бухоро болалари татар тилида ўқишга мажбур эдилар. Бу ҳолни кўриб болаларга раҳмим келди ва татар муаллимига шундай дедим:

– Агар сиз кўнсангиз, мен сизнинг мактабингизда ҳақ олмай хизмат қилиб бераман. Таржимонлик қилиб, татарча дарсларни болаларга тожик тилига таржима қилиб бераман, сизнинг сўзларингизни ҳам тожик тилига таржима қилиб бераман.

Муаллим кўнди. Мен ишга киришдим, у мактабда олти ой ишладим». (Қаранг: Қисқача таржимаи ҳолим. Т., Ўздавнашр, 1960, 73-74-б.) Чиндан-да, у шу ва Самарқандда кўрган мактаблари тажрибасига асосланиб, дўсти Абдулвоҳид Мунзим билан ҳамкорликда унинг ҳовлисида 1908 йилда шундай мактаб очишга муваффақ бўлди. Бу мактабда бой болалари учун ўқиш ҳақи ойига 3 сўм бўлиб, камбағалларнинг болалари эса ҳақсиз ўқитила бошланди. Шу мактаб талабалари учун у Абдулвоҳид Мунзим билан ҳаммуаллифликда «Алифбо» китоби тартиб берди. Бу устоднинг болалар ёш хусусиятлари ва савиясини ҳисобга олиш ва англаш йўлидаги илк тажрибаси ва илк дарслиги эди. У бу мактаб учун диний сабоқнинг зарурлигини ҳам унутмади, шу мақсадни амалга ошириш учун «Зарурияти диния» («Диннинг зарурийлиги», 1908) ва «Тартил ул-қуръон» («Қуръонни тўғри ўқиш қоидалари», 1908) дарслиklarини яратди. Бу дарслиklar икки жихатдан илмий-амалий аҳамиятга эга эди:

Биринчидан, устод Айний ўзи асос солган замонавий мактабдаги таълим жараёнига дунёвий билимлар билан бирга диний сабоқни ҳам киритиб, ёш авлод дунёқарашини иймон-этикодликка омукта ҳолда тарбиялаш муаммосини тўғри ҳал қилган эди. Аслида бу муаммо наинки устод Айний, балки барча жаҳидларнинг миллий уйғониш дастуридаги ўзак муаммо бўлиб, ўша давр маърифатпарварлик ҳаракати доирасида ғоят долзарб эди. Бундай таълим эса «мудраб ётган мусулмон мутаассибчилигини уйғотиб юбориши» (қаранг: Туркестанский сборник. Том 361, 144-б.) билан чор мустамлакачиларинигина эмас, ҳатто большевик мустамлакачиларни ҳам чўчитиб юборганди. Буни Айний ижодининг тадқиқотчиси И.Брагинскийнинг «Айний дар ҳамон вақт ба хатои жиддий роҳ дода буд, яъне вай фаъолияти маорифпарварии худро бо фаъолияти ягона ҳаракати оппозиционии ҳамон вақтаи аморати Бухоро – ҳаракати жаҳидҳо вобаста карда буд», (1,33) яъни «Айний ўша вақтда жиддий хатога йўл кўйган эди, яъни у ўз маърифатпарварлик фаолиятини ўша вақтда Бухоро амирлигига оппозицияда турган ягона фаолият ҳаракати – жаҳидлар ҳаракати билан боғлаган эди» – (таржима бизники – О.С.), – дея нотўғри санаши ҳам равшан кўрсатиб турибди.

Ниҳоят, иккинчидан, усули жаҳид мактаблари учун тузилган динга оид бу дарсликлар воситасида устод ўз мактабини эскича усулдаги таълим тарафдорлари хуружларидан ҳимоя қилишни ҳам кўзда тутган эди.

Бухоро жаҳидлари мактаб ва мадрасаларда таълим жараёнини ислоҳ қилиш мақсадида 1909 йилда «Тарбияи атфол» («Болалар тарбияси») отлиғ яширин жамият туздилар. Жамият истеъдодли болаларни Оренбург, Қозон, Уфа, Қрим ва Туркияга юбориб ўқитиш ҳаракати билан шуғулланди. Шу жамият ҳомийлигида 1909-1913 йилларда Истамбулдаги турли ўқув юртларида ўқишга юборилган Усмонхўжа, Пўлатхўжа, Отахўжа, Маҳзар Маҳзум, Бурҳон Маҳзум, Абдурауф Фитрат ва Муқимбеклар кейинчалик «Ёш бухороликлар» ҳаракатининг етакчи намояндалари бўлиб етишдилар. Ўшанда Истамбулда «Тарбияи атфол» жамиятининг бир бўлими сифатида «Бухоро маорифини умумлаштирувчи хайрия жамияти» фаолият кўрсата бошлаганди. Шу хайрия жамияти 1911 йилда 15 нафар ва 1912 йилда 30 нафар ўқувчини таҳсил учун Истамбулга юборган эди. Шу жамиятнинг саъй-ҳаракати туфайли 1912 йилда тожик тилида «Бухоройи Шариф» ва ўзбек тилида «Турон» газеталарини чиқаришга муваффақ бўлинди. Бу газеталар ўрта асрчилик истибдоди ҳукмрон бўлган Бухоро меҳнат аҳли онгу шуурини уйғотишда маълум роль ўйнади, албатта. Устод бу ҳолат моҳиятини ўз шеърисида шундай ифодалаган эди:

Э таржимаи ҳоли дил, э сафҳаи «Тўрон»,
 Чун маҳв шудй, монд ба дил доғи фаровон.
 Дар илму адаб раҳбари Тўрон шуда будй,
 Имрўз ба ифнои ту Тўрон шуди вайрон. (4,186)

Мазмуни:

Эй дил таржимаи ҳоли, эй «Турон» саҳифалари,
 Маҳв бўлдингу дилда фаровон доғлар қолдирдинг.
 Илму адабда Турон раҳбари бўлган эдинг,
 Бугун сенинг нобуд бўлишинг Туронни буза қолди.

Айнийнинг бу ўқинчлари беҳуда эмасди. Халқ ўртасида бу нашрлар обрўсининг орта бориши амирлик салтанатини ларзага сола бошлаганди. Шу ваздан аморат сиёсий агентлиги маҳкамасининг 1913 йил 2 январдаги фармойишига кўра ҳар иккала газета ҳам ёпиб қўйилганди. Бунгача эса, маълумотларга кўра, «Бухоройи Шариф»нинг 153 сони ва «Турон»нинг 49 сони чиқиб улгурган эди. Устод Айний нафақат бу газеталар фаолиятига, балки «Тарбияи атфол» жамияти амалга ошираётган барча тадбирларда ҳам фаол иштирок этар ва жаҳид маърифатпарварлик ҳаракатининг эътиборли намояндасига айланган эди. Айни чоқда Исмоил Ғаспиралининг «Хўжаи сибён» («Болалар муаллими») ва Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Китобат ул-атфол» («Болалар китоби») дарсликларидан илҳомланиб, шунингдек, «Чор

китоб» ҳамда Шайх Саъдийнинг «Гулистон», Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», Алишер Навоийнинг «Маҳбуб ул-қулуб» асарларига хос анъаналардан ижодий фойдаланиб, 1909 йилда «Таҳзиб ус-сибён» («Ифбатли болалар») дарслигини яратиб, шу жамият ҳомийлигида 1910 йилда нашр эттирди. Муаллифнинг эътирофича, «бу адабий китоб характерида бўлиб, болаларни хийла завқлантирар эди. Тўғри, ўша даврнинг шароити ва талабларига кўра китобда диний нарсалар ҳам бор эди» («Қисқача таржимаи ҳолим», 74-б).

Дарслик ўқитувчига методик маслаҳат берувчи «Ихтор» («Огоҳ этиш») уқтириши билан бошланиб, даставвал «Тарбияли бола» сарлавҳали дидактик мақола берилган. Сўнгра шу дидактик мақоладаги фикрлар «Ҳикоят», «Одобли бола», «Ота-она» ва «Савол-жавоб» сарлавҳали мақолаларда ривожлантирилган. Чунончи, «Ҳикоят»да Йўлдош исмли талабанинг ёлғончилиги, ҳар гал қаламини ўзи синдириб, бошқа бирор сафдоши бошига қўйиб, уни гуноҳкорга чиқариш билан шуғулланиши, ҳар қанча насихат қилинса-да, қулоғига олмай, барибир ёлғон тухмат қилишдан тоймай, охири сафдошлари муаллим ва мударрис бўлиб етишганлари ҳолда у ҳаммол ва мардикор бўлиб яшашга маҳкум бўлгани баён қилинган.

«Одобли бола» дидактик мақоласида одоб ва одоблилик қоидалари тушунтирилса, «Ота-она» дидактик мақоласида фарзанднинг ота-она олдидаги бурч ва масъулияти ҳақида сўзланади. Сўнгра «Савол» сарлавҳаси остида шеърӣ топишмоқ берилиб, унинг биринчи бандида она фазилатлари, иккинчи бандида ота фазилатлари жумбоқланиб, ўша фазилатлар тафсилотига кўра жумбоқларни ечиш ўқувчи зиммасига юкланади. Жумбоқланиш эса мумтоз шеърӣдаги чистонгўйлик анъаналари асосида воқе бўлган ва шу хусусияти билан болаларни қизиқтиради, ўйлашга мажбур қилади:

Кист он кас ки шири софи лазиз
 Ба шумо аз жигар расонду чашонд?
 Баҳри осоиши шумо аз хоб
 Хест, гаҳвораи шумо жунбонд?
 Шустушў карда дасту пои шумо
 Аз муҳаббат ба жои нок нишонд? (5, 8)

Мазмуни:

Ким ул кишики лаззатли ширин сутини
 Сизга жигар – бағридан етказиб берди?
 Сизнинг тинчгина ухламоғингиз учун
 Уйғониб, бешигингизни тебратди?
 Сизнинг қўл-оёғингизни ювиб-тараб
 Чиндан севиб туриб тоза жойга ўтқизиб қўйди?

Бола мустақил фикр қила туриб, чистонда онага хос фазилатлар жумбоқланганини англаб етади ва унинг жавоби она эканлигини аниқ топади. Айний маҳоратининг сири шундаки, у онага хос фазилатларни жумбоқлаш асносида бола қалбида онага нисбатан муҳаббат туйғуларини ҳам ҳаракатга солишни унутмайди, зеро, аслида она фазилатлари тавсифи бола нуқтаи назаридан амалга оширилганлиги боис унинг мурғак қалбида шу муҳаббат жўш уриб туради. Бундай рухий ҳолатни топишмоқнинг иккинчи қисмида ҳам кузатиш мумкин. Энди бунда жумбоқланиш ота фазилатларини тавсифлаш замирида юз беради:

Кист он кас рўз то богах давид,
Ошу нон баҳри шумо тайёр кард?
То шумо дар мактаб омўзед илм,
Жумла кори хонаву бозор кард?
То шумо доно шаведу бо тамиз
Аз насихат гўшатон пурбор кард? (5,8)

Мазмуни:

Ким ул киши эртадан кечгача югуриб
Сиз учун ошу нонни ҳозирлаган?
Сизнинг мактабда илм ўрганишингиз учун
Уй ва бозорга алоқадор барча юмушни қилган?
Сизнинг доно ва тамизли бўлишингиз учун
Фойдали насихатлари билан қулоғингизни тўлдирган?

Кўринаётирки, ота фазилатлари онаникидан бирмунча фарқли. Лекин уларнинг ҳар иккиси жигаргўшаси учун бир хилда азиз ва муқаррам. Шу сабабли уларни ҳурмат қилиш, улуғлаш, топшириқларидан бош тортмаслик, ҳар бир ишда уларнинг розилигини олиш шартлигини уқтиради. Биринчи туркумга оид сабоқ материаллари ана шулардан иборат, лекин уларда фарзанд тарбияси масалаларида ота-она вазифалари ёритилса-да, бу тарбиявий жараённинг иккинчи қирраси мактабга элтиб тақалади. Шу тариқа бола тарбиясида ота-она ва мактаб ҳамкорлиги масаласи қалқиб чиқади. Муаллиф эса шу мантиққа суяниб «Устоз – муаллим» рукнига мансуб «Мактаб», «Савол-жавоб», «Марҳаматли Аҳмаджон», «Мактаб қоидаси ҳақида ҳикоят», «Мактаб васфига оид маснавий», «Мактаб қандай бўлиши керак?», «Тўғригуй ва ўғри бола», «Тош ҳикояти», «Ақлли одам ва баланд бахт эгаси», «Бадбахт одам», «Араббек ва укалари ҳикояти», «Араббек чорбоғи», «Ақлли бола», «Эсли бола», «Ҳикоят», «Муаллим ва шогирд ҳикояти» ва «Ҳикоят» сингари дидактик мақолалар ва шеърлардан иборат туркумдир. Сарлавҳаларданок англашилаётирки, юқорида санаб ўтилган барча дидактик материалларда мактаб ва ундаги таълим-тарбия жараёнининг

бола шахсияти камолотидаги роли бола тушунишига мос тафсилотлар билан баён этилган. Айний мактаб таълимида устоз-муаллимнинг ота-она қаторида туриб, болага сабоқ ва тарбия беришини, бинобарин, бола устоз сабоқларини диққат ва эътибор билан ўрганиб, у берган топшириқларни ўз вақтида бажармоғи, унинг насиҳатларига мудом амал қилмоғи лозимлигини, ўз навбатида, устоз ҳам болага меҳрибон ва самимий бўлмоғини таъкидлайди. Сўнгра мактабнинг илм маскани сифатида муқаддаслигини тавсифлаб, қиссадан ҳисса сифатида мактабни таърифловчи рубоийни келтиргач, ана шу фикрларини мустаҳкамлаш мақсадида «Чор китоб»да мавжуд савол-жавоб усулига мурожаат қилади: (Матннинг ўзбекча таржимасини келтириш билан чекланамиз):

- Дунёнинг энг яхши уйи қаер?
- Мактабдир.
- Яхши болалар кимлар?
- Мактабда ўқийдиганлар.
- Мактабда ўқийдиганларнинг яхшилари ким?
- Ҳеч қачон мактабдан қолмайдиганлари.
- Булардан яхшилари қайсилар?
- Сабоқни зўр бериб ўрганишга ҳаракат қиладиганлари.
- Булардан яна қайсилари яхшироқ?
- Шерикларининг қаламу дафтарини сўрамай олмайдиган, қаламу дафтари бўлмаган шеригига ўзидаги ортиқча қаламу қоғозини берадиган серҳиммат, назари баландлари. (4,9)

Саволлар ва уларга берилган жавоблар мантиқий изчилликка эга бўлиб, ахлоқий моҳият касб этган. Мактабнинг яхши фазилати инсонга билим беришдан ташқари яна унда сабоқ учун иродасини тоблаши, саховатли қилиб тарбиялаши билан боғлиқ. Саволлар ғоят аниқ ва лўнда. Жавоблари ҳам. Шу хусусиятига кўра улар «Чор китоб»нинг иккинчи китобидаги савол – жавобларни эслатади. Уларда ҳам имон ва ислом маърифати баёнига бағишланган фаслларда шу хилдаги ихчам савол-жавоблар берилган. Масалан:

Агар сўрсаларки: – Иймон пўсти надур?

Жавоб бергилки: – Шарму ҳаёдур. (6,21)

«Чор китоб»да савол-жавоблар муаллиф гапи билан берилса, устод Айний муаллиф гаписиз фақат диалог шаклида беради. Аслида бу савол-жавоблар муаллим ва ўқувчи ўртасидаги ахлоқий суҳбат (диалог) йўсинида бўлиб, болаларда мактаб ва ўқишга ҳавас уйғотишга қаратилган. Шу ҳавас пировард – оқибатда болани ўзгалар дафтар-қаламига ижозатсиз тегилмай, аксинча ўзидаги ортиқча қалам ва дафтарни шунга эга бўлмаган сафдошига оғринмай илиниш сабоғига айланган. Ана шундан кейин муаллиф

саховатпешаликнинг моҳиятини очишга қаратилган алоҳида дидактик воқеани баён этади. Бу воқеанинг аниқ иштирокчилари бор: Собир ва Аҳмаджон. Иккаласи ҳамсабоқ. Собир ногоҳ ўз қаламини синдириб қўйиб, Аҳмаджондан ортиқча қаламини бериб туришини сўрайди. Аҳмаджон бундан қизғанмайди. Аксинча хурсанд бўлиб, қаламдонини узатади. Ундаги беш қаламдан қайсиниси маъқул тушса, ўшанисини олаверишини, қолаверса, керак бўлса қоғоз ҳам беришини, шу хилда сафдоши ҳожатини чиқараётганидан мамнунлигини билдириб, барча тенгқурлари орасида хурмат қозонади.

Бу ҳолни кузатиб турган муаллим ана шундан кейин воқеага аралшиб, Аҳмаджоннинг бундай муомаласидан ўрнак олишга чорлайди. «Мактаб қондаси ҳақида ҳикоят» ҳам Али ва Ҳусайн ўртасидаги савол-жавоб негизида қурилган. Ҳусайн мактабда нима қилиниши ҳақида сўраса, Али ундаги ўқиш ва юриш-туриш тартибларини тушунтиради. Шундан сўнг «Мактаб васфига бағишланган маснавий» келтирилиб, Али жавоблари мантиқан поэтик тўлдирилади. «Таҳзиб-ус-сибён»нинг 1910 йилги нашрида бу маснавий 9 байт (18 сатр)дан иборат, устод «Куллиёт»ининг 8-жилдида эса бир байти қисқартирилиб берилган. Мана ўша қисқартирилган байт:

Мактаб ба ту раҳбари яқин аст,
Мактаб устоди илму дин аст.

Мазмуни:

Мактаб сенга яқин раҳбар эрур,
Мактаб илму дин устоди эрур.

Бу қисқартириш собиқ шўро мафкураси таъқиби туфайли содир бўлгани аён, бироқ иштибоҳ уйғотадиган масала бу маснавийнинг қачон ёзилганига алоқадор. Юқорида эслатилган жилддаги изоҳда бу маснавий ҳижрий 1328 — мелодий 1911 йилда ёзилган деб кўрсатилади. У ҳолда 1910 йилда чоп қилинган «Таҳзиб-ус-сибён»га қандай кириб қолди? Ҳолбуки, унинг иккинчи нашри 1917 йилда амалга оширилган. Аёнлашаётирки, изоҳда саҳвга йўл қўйилган. қолаверса, бу маснавий мавзу моҳиятига кўра Ҳамзанинг 1914 йилда ёзилган «Ўқиш китоби» таркибидаги «Мактаб» ва Абдулла Авлонийнинг 1912 ва 1916 йилларда ёзилган «Мактаб» ҳамда «Иккинчи муаллим» дарслигига киритилган «Мактаб» сарлавҳали шеърларига ғоят ҳамоҳанг. Буни уларни ўзаро чоғиштирганда яққолроқ пайқаш мумкин.

Устод Айнийда:

Эй монда қадам ба роҳи мактаб,
Олист мақому жоҳи мактаб

Мазмуни:

Эй мактаб йўлига қадамин қўйган,

Мактабдир олий мақомга эришмоқ жойи.

Ҳамзада:

Эрур илму адаб, фазлу ҳунар осор мактабдан,
Етар ҳар рутбаи олий эса такрор мактабдан (3,223).

Ёхуд яна устод Айнийда:

Мактаб ба ту ақлу ҳуш бахшад,
Мактаб ба ту шахду нўш бахшад.

Мазмуни:

Мактаб сенга ақлу ҳуш бағишлар,
Мактаб сенга шахду нўш бағишлар.

Абдулла Авлонийда:

Мактаб дилиннга сочғувчи илму фунунни,
Мактаб зиёда қилғувчидир ақлу ҳикматинг (1,46).

Диққат билан кузатилса, бу асарларнинг барчаси «Мактаб» деб номланганлиги билангина эмас, балки янги усулдаги таълим масканларининг афзаллик фазилатларини ташвиқ қилишга қаратилган муштарак мотивга эгаллиги билан ажралиб туриши аёнлашади. Қолаверса, улардаги шу муштарак мотив «мактаб» сўзининг қай бирида анафора, қай бирида радиф тарзида силсилавий қўлланганлиги билан бўрттирилган ва кучайтирилган. Устод Айний ўз маснавийсида мактабда ҳаёт ва нажот сабабини кўриб ёзган эди:

Мактаб сабаби ҳаёт бошад,
Мак таб сабаби нажот бошад.

Мазмуни:

Мактаб ҳаёт сабаби эрур,
Мактаб нажот сабаби эрур.

Орадан тўрт йил ўтгач, шу фикрдан илҳомланган Абдулла Авлоний илк бор 1913 йилда чоп этилган «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарида уни тарбияга алоқадорликда «ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё садоқат – ё ҳалокат масаласи» тарзида ривожлантириб, миллий уйғониш ҳаракати дастурининг бош муддаоси сифатида таъкидлаган эди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдулла Авлоний. Тошкент тонги. – Тошкент, ФАН, 1972. – Б.46.
2. Брагинский И.С. Ҳаёт ва эжодиёти Садриддин Айний. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 47-48.

3. Ниёзий Ҳ.Ҳ.Мукаммал асарлар тўплами. Тўрт томлик, 2-том. – Тошкент: “Фан”, 1980. –Б. 223.
4. Садриддин Айний. Куллиёт. Жилди 8. – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 225.
5. Садриддин Айний. Таҳзиб-ус-сибён. С.Табаров томонидан 1910 йилги нашрга асосланиб чопга тайёрланган. – Илм ва ҳаёт, 1990. 1-сон, –Б. 8. Асар шу журналнинг 2 ва 3 сонларида тўла босилган.
6. Чор китоб. – Тошкент: “Чўлпон”, 1992. –Б. 21.
7. Қисқача таржимаи ҳолим. – Т.: Ўздавнашр, 1960. –Б. 73-74.

(Давоми кейинги сонда)

*Мурувватиён Чамила Чамол,
доктори илми филология,
сарходими илми Институти забон ва
адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон:
Alika – xan@mail.ru*

ХОРИҚАИ КИНОЯ ДАР НАСРИ С.АЙНӢ

Тафсир: Дар мақола бори аввал оид ба киноя дар насри С. Айнӣ, мушаххасан – дар маводи «Ёддоштҳо»-и ӯ, фикру мулоҳизаҳо баён шудаанд. Муаллифи мақола кинояро чун омили ошкоркунандаи фалсафаи мавқеи ҳаётии Садриддин Айнӣ баррасӣ мекунад. Ба андешаи муаллифи мақола, кинояи С. Айнӣ дар матни бадеӣ лаҳзаҳои гардиши таърих – вақти бархӯрди воқеияти кӯҳнаро бо воқеияти ҳади инъикос кардааст.

Агар дар фарҳанги шарқӣ хориқаи киноя бо тамасхур, танқид, шаккокӣ, инкор марбут бошад, пас дар мақолаи мазкур муаллиф дар таҳлили худ ба таърифи кинояи Сукрот така мекунад, ки кинояро муроди таҳқиқи асили фалсафӣ шуморидааст.

Ҳадафи кор – дарк намудани гуногунии зухуроти киноя дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ аст.

Муҳимияти ин кор дар зарурати дарки табиати киноя ҳамчун падидаи доройи ҷанбаҳои зиёде дида мешавад, ки ба фалсафаи мавқеияти зиндагии С. Айнӣ хос аст.

Ба ақидаи муҳаққиқ, объекти асосие, ки нависанда мавриди киноя қарор додааст, намояндагони табақаи хочагон, ахлоқи онҳо, хусусияти муносибати онҳо ба зиндагӣ ва атрофиёнашон ба шумор меравад. Натиҷаи таҳлили ҳикмати «Ёддоштҳо» нишон дод, ки Садриддин Айнӣ аз киноя ҳамчун василаи сабқӣ истифода бурдааст, ки инъикоскунандаи муносибати ӯ ба кӯҳна, нав ва оянда аст, дар насри нависанда киноя, чи аз лиҳози эҳсосоти муаллиф ва чи аз лиҳози мавзӯи тасвир гуногуншакл аст.

Ба ин тартиб, муаллифи мақола, тавассути ин мақола фарзияро пешниҳод мекунад, ки мувофиқи он киноя дар матни “Ёддоштҳо” доройи хусусияти фалсафӣ буда, далели он асосан пучии иҷтимоӣ ба шумор меравад. Ин ақида барои тасдиқи он, ки киноя дар “Ёддоштҳо” мавқеи ҷаҳонбинии муаллифи асарро қомилан ошкор мекунад, асос хоҳад буд.

Қалимаҳои калидӣ: киноя, наср, адабиётшиносӣ, “Ёддоштҳо”, мушкилоти эндогамӣ, майл ба таҳсилот, озодии мумтоз, ҷанбаи онтологӣ.

Аннотация: В статье впервые излагаются размышления об иронии в прозе С. Айни, конкретно – на материале его «Воспоминаний». Иронию автор статьи рассматривает как фактор, раскрывающий философию жизненной позиции Садриддина Айни. По мнению автора статьи, ирония С. Айни в художественном тексте отражает поворотные моменты истории, когда старая действительность сталкивается с новой действительностью.

Если в восточной культуре феномен иронии связывается с насмешкой, критикой, скепсисом, отрицанием, то в данной статье, в своем анализе автор опирается на сократовское определение иронии, который считал ее спутницей подлинного философского вопрошания.

Цель работы – осмыслить разнообразия проявлений иронии в «Воспоминаниях» Садриддина Айни.

Актуальность данной работы видится в необходимости осмысления природы иронии как многомерного феномена, характеризующегося философией жизненной позиции С. Айни.

По мнению исследователя, основной объект, над которым иронизирует писатель – это представители сословия ходжа, их нравы, особенности их отношения к жизни, окружающим. Результат анализа рассказов «Воспоминаний» показал, что Садриддин Айни пользовался иронией как стилистическим приемом, отражающим его отношение к старому, новому, будущему, в прозе писателя она предельно многообразна, как с точки зрения авторской эмоциональности, так и с точки зрения предмета изображения.

Таким образом, автор статьи, выдвигает гипотезу о том, что ирония в тексте «Воспоминаний» имеет социальный характер, причиной которого становится социальный абсурд. Данное мнение, дает основание утверждать, что ирония в «Воспоминаниях» С. Айни довольно четко выявляет мировоззренческую позицию автора произведения.

Ключевые слова: ирония, проза, литературоведение, «Воспоминания», проблемы эндогамии, тяга к получению образования, привилегированная свобода, онтологический аспект.

Abstract: The article for the first time expounds the thoughts about irony in the prose of S. Aini, specifically - on the material of his “Memoirs”. Irony is considered by the author of the article as a factor revealing the philosophy of Sadrididin Aini's position in life. According to the author of the article, the irony of S. Aini in the literary text reflects the turning points of history, when the old reality collides with the new reality.

If in Eastern culture the phenomenon of irony is associated with mockery, criticism, skepticism, denial, then in this article, the author in his analysis relies on the Socratic definition of irony, who considered it a companion of genuine philosophical questioning.

The purpose of the work is to comprehend the variety of manifestations of irony in the “Memoirs of Sadriddin Aini.

The relevance of this work is seen in the need to comprehend the nature of irony as a multidimensional phenomenon, characterized by the philosophy of the life position of S. Aini.

According to the researcher, the main object over which the writer sneers is the representatives of the Khoja estate, their mores, especially their attitude to life and others. The result of the analysis of the stories «Memoirs» showed that Sadriddin Aini used irony as a stylistic device, reflecting his attitude to the old, new, future, in the writer's prose it is extremely diverse, both from the point of view of the author's emotionality and from the point of view of the subject of the image.

Thus, the author of the article, with this work, puts forward a hypothesis that the irony in the text of “Memoirs” has a social character, the cause of which is mainly the social absurdity. This opinion gives grounds to assert that the irony in Memoirs quite clearly reveals the ideological position of the author of the work.

Keywords: irony, prose, literary criticism, “Memories”, problems of endogamy, craving for education, privileged freedom, ontological aspect of childhood.

Муқаддима. Дар ҷомеаи кунунии тоҷик ақидае вучуд дорад, ки забони тоҷикиро бояд аз рӯи осори Садриддин Айнӣ омӯхт. Ва ин нуқтаи назар асоси воқеӣ дорад, зеро забони устоди бузурги калом сода, аз ҳар гуна дабдабаву зебу зинати шукӯҳманди шарқӣ орей мебошад. Осори Садриддин Айнӣ хонандаро на танҳо бо баёни равон, забони фаҳмо ва тасвири возеҳ, балки бо сабку услуби хос – кинояи зариферо, ки тавассути хомаи ӯ имкониятҳои гуногунро аз мазҳака то фоҷиа муяссар мегардонад, ҷалб месозад.

Қисми асосӣ. Кинояи С. Айнӣ дар матни бадеӣ вазифаи махсусро иҷро мекунад, ки ин натавонро тазоҳури хоссаи калом бадеист, балки мавқеи фалсафӣ ва хусусиятҳои диди ҳаётии нависандаро инъикос мекунад. Дар ин ҷо ба ақидаи С.Кйеркегор ишора кардан бамаврид аст: «киноя дар лаҳзаҳои гардиши таърих, вақте ки воқеияти кӯҳна бо воқеияти ҷадид бархурд мекунад, ба миён меояд [15]. Бар ин асос, бояд зикр кард, ки кинояи С. Айнӣ маврид дорад, нависанда: “(...) барои навӣ мубориза мебарад, ба дунболи нест кардани он чизест, ки ба назари ӯ кӯҳна шудааст, вале ҳадафи ӯ на он қадар аз байн бурдани чизи кӯҳна, балки бештар татбиқи намудани навӣ ва бо ин роҳ ғайримустақим нест кардани кӯҳнагӣ аст” [15].

Киноя чун як хорикаи нимафунксионалӣ ҳанӯз аз замони Арасту тавачҷуҳи на танҳо филологҳо, балки файласуфон, равоншиносон, зебошиносон ва дигаронро низ ба худ ҷалб кардааст, ки ҳар кадоме роҷеъ ба

ин падидаи гиро тавонистааст мавқеи худро баён карда, бо ин роҳ пардаеро аз асрори он боз кунад. Дар ин росто осори М. М. Бахтин, ки дар солҳои 1930 – оғози соли 1940 истилоҳи «калимаҳои хандаовар» – ро ба миён гузоштанд, нақши муҳиме бозиданд [16].

Дар мавқеҳои гуногуни донишмандон ақидаи умумӣ ин буд, ки киноя дар ҳар мавриди мушаххас ба таври хоса зоҳир мешавад, киноя дорои хусусияти субъективӣ буда, танҳо вазифаи оштидиҳии оштинопазирона, ки хоси он аст, тағйирнопазир мебошад.

Корбурди бисёрсоҳавии кинояро метавон бо гирой, рангорангӣ, пардадорӣ вобастагии он ба матн (барои тафсири саҳеҳи киноя бояд фарҳанги мардум, зеҳният, хусусиятҳои забони онҳоро донист) ва муҳимтар аз ҳама кинояро, ҳамчун ифодагари ҳаллоқияти одами эҷодкор наметавон ба як шакл даровард. Яъне ҳар як нависанда услуб ва сабки кинояи хоси худро дорад – яке дорои сабки зебоишиносӣ асту дигаре сабки иҷтимоӣ дорад ва ҳар кадом худро ба шаклҳои гуногун зоҳир менамоянд.

Хориқай киноя дар фарҳанги шарқӣ бештар ба тамасхур, интикод, шакку инкор марбут доништа мешавад. аст. Мо дар мақолаи худ ба таърифи киноя аз ҷониби Сукрот (Сукрот кинояро ҳам радифи таҳқиқи асили фалсафӣ мешуморид) таъя карда, қасди дарк кардани гуногунии зуҳуроти кинояро дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ дорем.

Аҳамияти ин кор бо ниёзмандӣ ба дарки моҳияти киноя ҳамчун хориқай бисёрҷанба марбут аст, ки фалсафаи мавқеи зиндагии бунёдгузори адабиёти нави тоҷик С. Айнӣро тавсиф мекунад, ки тарбиятгари як зумра адибони муваффақ буд ва бо романҳои аввалини худ дар адабиёти тоҷик дар тамоми дунё машҳур шуд.

Таҳқиқи хориқай киноя дар мисоли матни бадеии «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ марбут ба он аст, ки асари мазкур дар адабиётшиносии тоҷик “ҳамчун ҷузъи фарҳангӣ-таърихӣ тамаддун доништа шуда, таҳқиқи киноя бошад, ба фарҳангшиносии иҷтимоӣ наздик аст» [4, 20]. Махсусан, наздик ба мавқеи мо дар ин таҳқиқ назари ягонаи донишмандон оид ба он аст, ки киноя шакли бадеии мавқеи арзёбии нависандаро таҷассум мекунад [17, 7].

Масъалаи киноя ва таҳлили шаклҳои таърихӣ он дар рисолаҳои бисёр донишмандони машҳур, аз ҷумла В. Ф. Асмус, В. С. Нерсисянс, Ф. Х. Кессиди, Н. Л. Берковский, П. П. Гайденко, Т. Т. Гайдукова, А. Э. Соловев, Р. М. Габитова, Б. Э. Биховский, В. О. Пигулевский, Л. А. Мирская мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аҳамияти киноя барои тафаккури фалсафӣ аз ҷониби Е. А. Найман, И. В. Чердантсева ва О. М. Фахритдинова ошкор шудааст.

Киноя ҳамчун тавсифи усули бадеӣ дар корҳои М. М. Бахтин, В. В. Бичков, Н. Б. Манковский, А. В. Гулига, Л. С. Сисоева, Т. И. Сулова, М. С. Харитонов ва О. В. Солодовникова мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Эҷодиёти Садриддин Айнӣ олами ташаддуди ботинӣ, мулоҳизаҳо ва ҳассосияти андеша аст. Махсусияти осори ӯ дар инъикоси ҳаёти динамикӣ, алоқаи зиёд ба ҳолатҳои бухронии на танҳо кулли ҷомеа, балки шахсони алоҳида низ ифода меёбад. Кинояи Айнӣ пур аз афкори фалсафист, он ҳатто имрӯз ҳам – дар асри XXI ба мо қарин аст. Кинояи устод ҷомеаро даъват мекунад, ки ақлу ахлоқро бо олами маънавӣ, вичдону хирад бипайванданд. Ин падида (киноя – М. Ч.) барои ӯ дар мубориза бо бадқирдорҳои инсонӣ ва бадахлоқиҳои ҷомеа чун силоҳи қудратманд хизмат кардааст ва яке аз асарҳои беҳтарини кинояомези ӯ «Ёддоштҳо» мебошад, ки бо ҳисси амиқи рӯҳи инсонӣ ва бо нафрати зиёд аз риёкорӣ ва мунофиқӣ навишта шудааст.

«Ёддоштҳо» - и С. Айнӣ ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума шудааст, вале ин тарҷумаҳо нопурра будаанд. Тарҷумаи комили «Ёддоштҳо» ба забони русӣ аз ҷониби А. Розенфелд соли 1960 анҷом ёфта, ба таъб расидааст, ки дар он гуфта мешавад: «Ёддоштҳо» дар адабиёти муосири тоҷик муҳимтарин асари дорои аҳамият аст, ки даврони таърихӣ ҳаёти иҷтимоӣ ва адабии Бухоро аз охири солҳои 80-уми қарни XIX то солҳои аввали қарни XX (с.1904) дар бар мегирад» [3].

Дар «Замимаи» китоб, дар мақолаи «Садриддин Айнӣ ва «Ёддоштҳо» - и ӯ» А. Розенфелд навиштааст: «Манзари таърихӣ «Ёддоштҳо» вазъи ҳуди Бухоро ва деҳаҳои гирду атрофи он ба шумор мераванд. (...) Дар «Ёддоштҳо» муаллиф образҳои одамони қайҳо дар қайди ҳаёт набуда, воқеаҳои он солҳо, тасвири ҳаёти деҳоту шаҳро дар ҳудуди ду аср зинда гардонидааст. Ӯ тартиботи зиштӣро, ки дар хонигарии Бухоро роиҷ буданд, ба хонанда нақл мекунад (...)» [3, 939-940]. И.С.Брагинский оид ба масъалаи барои ҳуди Айнӣ то чӣ андоза муҳим будани ин асар мегӯяд: «Дар соли 1952 дар яке аз сафарҳои ба Сталинобод ба ман муяссар шуд, ки бо қардаи коре ба Нашриёти давлатии Тоҷикистон равам. Аз роҳрави даҳлезӣ дароз ҷониби утоқи қардаи директор раван шудам. Дарро боз намудам, то ворид шавам ва манзараеро дидам, ки ҳаргиз фаромӯш намекунам.

Айнӣ пушт ба ҷониби ман меистод. Ба ғайр аз ӯ дар утоқи қардаи каси дигаре набуд. Айнӣ пойҳояшро оҳиста ба замин кӯфта, ангуштнашро болои сараш, он тавре ки хангоми рақс мекунанд, қарс-қарс кунонида, бо оҳанге замзама мекард: «Навиштам! Навиштам!». Ӯ на боз қардани дарро аз ҷониби ман пайҳас қард, на пӯшиданамро фаҳмид. Вақте, баъди гузашти чанд сония, ӯ бо ҳаяҷону хушҳол ба даҳлез баромад, ман салом додаму аҳволпурсӣ қардам. Бо чехраи дурахшон, бо садои пурҳаяҷон саломамро посух дод.

– Ана, ба ман муяссар шуд, ки боз як чилди дигари «Ёддоштҳо» - ро нависам, ман онро ба рӯи мизи директор гузоштам. Муяссар шуд, муяссар шуд!

Ман фаҳмидам, ки мавзӯ чист. Айни таълифи «Ёддоштҳо» - ро вазифаи муҳими ҳаёти худ мешуморид. Ў бисёр метарсид, ки беморӣ садди роҳи хотима додани ин асараш мегардад. Инак, ин кор ба ӯ муяссар гардид. Дар чехраи ӯ, ҳатто ба куҳансолиаш нигоҳ накарда, суруру шодии воқеии маъсумона, поку беолоиш ҳувайдо буд» [7].

Ба таҳлили «Ёддоштҳо» пардохта, қайд карданиям, ки объекти асосии кинояи ӯро намояндагони табақаи махсуси «хоҷагон» (дар матни асар ин истилоҳ баъзан дар шакли «хӯча» низ омадааст) ташкил медиҳанд. Ишораи мазкур собит месозад, ки кинояи нависанда бо талмеҳи тарҷумаиҳолиаш робитаи зич дорад, зеро, тавре ки дар китоб омадааст, баромади худи нависанда низ ба хоҷагон тааллуқ дорад.

Нависанда хулқу атвор, муносибат нисбат ба ҳаёт, рафтор, хусусиятҳои шахсият, такаббур ва дигар кирдорҳои хоҷагонро мавриди киноя қарор медиҳад. Вале дар оғози китоби аввал «Дар саҳро» муносибати худ нисбат ба хоҷагонро Айни ба таври кинояомез тасвир накардааст – ӯ табақаи ифтихории «хоҷа»-ро ба миллат нисбат додааст: *«Бошандагони ин деҳа аз ҷиҳати ирқ ба номи тоҷикон, арабон, урганҷиён ва хоҷагон - асосан ба чор ҷамоа тақсим ёфта, хоҷагон бо номи миракониҳо, сайидатоиҳо - чор қабиларо ташкил медоданд.*

Аҳолии асли қадими ин деҳа тоҷикон ва хоҷагон соқтарегӣ буда, (...)» [3, 5].

Баробарсозии мазкур («тоҷикҳо ва хоҷагон») гувоҳи он аст, ки хангоми таълифи «Ёддоштҳо», дар мафкураи аз ниёгон айёми тифлӣ гирифтаи худи С. Айни мавқеи «хоҷа» маҳкам ҷой гирифта буд. Бояд қайд кард, ки таърихан хоҷаро танҳо аз рӯи принсипи генеалогӣ (насаб, шаҷара) бояд муайян кард, на аз рӯи принсипи миллӣ. Ин ҷузъи ночиз қодир аст бисёр пахлуҳои муносибати устодро нисбат ба ҳаёт равшан намояд. Ин ақидаи моро худи нависанда низ метавонад таъйид созад: *«Падару бобоҳои ман аз ҷумлаи хоҷагони соқтарегии ин деҳа буданд»* [3, 6]. Оид ба таърихи табақаи рӯҳониён, аз ҷумла хоҷагон, аз ҷониби донишмандони Осиёи Марказӣ тадқиқоти зиёде ба таърихи расидааст, ки кори С. Н. Абашин яке аз онҳост. Ба ақидаи ӯ, «аз асри XVIII то оғози асри XX тамоми авлоди авлиёи мусулмонро хоҷагон номида ва ин истилоҳро гоҳ-гоҳ ҳамчун унвони авлоди халифаҳои аввал, ба истиснои сайидон, истифода мекарданд» [1, 135]. Ба андешаи муҳаққиқ, минбаъд дар Осиёи Марказӣ ин гурӯҳ чун мардуми дорои «хувияти махсуси «авлоди кудсиён» тағйир ёфт ва ҷузъи ҳаёти иҷтимоиву сиёсии муосир гардид» [1, 543-544]. Х. Карамитшева қайд кардааст, ки то

инқилоб вазъи иҷтимоии хоҷагону сайидон яқранг набуд: «баъзеи онҳо меҳнаткаши одӣ буда, аз имтиёзҳои воқеӣ бархурдор набуданд, гарчанде худро асилзода шуморида, духтаронашонро танҳо ба хоҷагон медоданд; баъзеи дигари онҳо ба рӯҳониёни олий тааллуқ дошта, аз вақфҳои меросӣ даромадҳои хангуфте мегирифтанд ва дорои моликияти калон буданд. Худи хоҷагон ба гурӯҳҳо тақсим мешуданд, ки номҳои бештари онҳо аз унвон ё номҳои мустаори саравлоди ривоятӣ гирифта шуда буданд» [14, 150].

Тавсифи кинояомези рафтори хоҷагон дар ҳикояи С. Айнӣ «Тўйравии хоҷагони мирақонӣ» комилан бо рӯҳияи танзомези нависанда фаро гирифта шудааст, ки чи тавр «*Хоҷагон бо як ҳашамати амирмонанд аз шаҳри Самарқанд баромада ба деҳаи Даҳбед ба тўйхона рафтаанд*» [3, 106] ва дар он ҷо аз сабаби ғурури аҳмақонаи худ “*бо нозу истиғно*” ба таом даст нарасонда, бо «*ҳамон ҳашамати амирӣ ба шаҳр баргаштанд*» [3, 106].

Ин қисса, тавре ки худи муаллиф тасдиқ мекунад, бофтаи падараш буда, дар кўдакӣ он қадар ба маънои он сарфаҳм нарафта будааст, вале бо гузаштани солҳои зиёд «*таҷрибаи шахсӣ нишон дод <...>, ки бофтаи падар ба воқеият наздик буда, комилан ба рафтори хоҷагон мувофиқат мекунад*» [3, 107]. Вале на ҳама вақт кинояи С. Айнӣ манфӣ аст, он бо тавоноии муаллиф дар баён, ки бидуни нигариши манфӣ тавсиф шудааст, тафовут дорад, гўё ба хонанда фурсати арзёбӣ кардани ҳодисаҳои дар матн руҳодаро медода бошад, яъне муносибати тамасхуромез ва гоҳ таҳқиромезу танзомез нисбат ба салобатфурӯшии (кибру ғурури) хоҷагон тавассути нависанда бидуни истифодаи мутақод (антифразис) баён шудааст.

Дарачаи олии киноя – писханд (таъна)-ро Айнӣ нисбат ба рафтори хоҷагон дар ин тўй бо тасвири персонажҳо баён кардааст: «*Аз хоҷагон онҳое, ки аспу одам доштаанд, зуд тайёр шудаанд, аммо қасони бе аспу одам хеле ташивиши кашидаанд - барои худ ду аспи кироӣ ва як одами кироӣ ёфтаанд, ба як асп худ савор шуда, ба аспи дигар он одами кироиро бо унвони хизматгори палтарсавори худ савор кардаанд*» [3, 106].

Маҳорати С. Айнӣ ҳамчун киноя дар шаржи (намунаи зишти) он зоҳир мешавад: «*Охир баъд аз «гиред-гиред»- и бисёре, калонтарини хоҷагони меҳмон, ки дар пешгоҳ нишаста будааст, аз қиссаи қаламтароширо бароварда аз рӯи табақ як дона биринҷ гирифта, вайро бо кордча ду тақсим намуда, нимаширо ба даҳон андохта, нимаи дигарширо ба рӯи дастархон гузоштааст*» [3, 158].

«*Қаламтароширо*» и «*як дона биринҷ*» дар ин порча шаржи аёнӣ буда, «*ду тақсим намуда*» бошад, шаржи сужавии кирдорҳои бемаънии хоҷагон аст, ки муносибати онҳоро ба ҳаёт ошкор менамояд. Дар ин маврид киноя аз ҷониби муаллиф чун шакли танқиди фарҳанг истифода шудааст – дар давраи тоинқилобӣ хоҷа будан боиси ифтихор ва судманд буд, зеро гурӯҳи муайяни

хочагон мақоми баланди молӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқӣ доштанд. Вале дар ин тасвири кинояомез на танҳо танқид ё тамасхурро дидан мумкин аст. Бо ин тасвир нависанда гӯё дар бораи баъзе хусусиятҳои намояндагони ин табақа, фалсафаи онҳо ба мо маълумот медиҳад, ки дар таҳлили насри Айнӣ ба инобат гирифта хеле муҳим аст.

Қобили зикр аст, ки киноя дар эҷодиёти С. Айнӣ маводи кам омӯхташуда аст.

Барои мисол, дар ҳикояи «Парвардигорхӯча» С. Айнӣ бо роҳҳои алоҳида яке аз хусусиятҳои намояндагони ин табақаро нишон медиҳад, ки дар он киноя низ воситаи асосии услубӣ буд.

Дар ҳикояи «Хонадории шоир» кинояи ғамангезе омадааст [3, 354], ки дар он нависанда ба таври густурда аз имконоти маҷозии киноя, инчунин аз хусусиятҳои ҳаҷвӣ он пайваста бо дигар усулҳои маҷозӣ истифода бурдааст, ки ба ҳикоя тобиши танзомез ва пуррагии эҳсосотӣ додааст. Барои ин кор дар ҳикоя аз тазод истифода шудааст – шоире бо номи Мулло Вафо, ки Айнӣ дар ҳуҷраи Мулло Рӯзӣ бо ӯ ошно шудааст «Ман дар ҳуҷраи Мулло Рӯзӣ бо Мулло Вафо ном шоири Ваҳиштахаллус шинос шудам. Ӯ одами тахминан чилупанҷосола, баландқомат, қоқбадани сафедчеҳраи рангканда буда, риши мошубиринҷшудааш тор-тор аз ҳам ҷудошуда меист» [3, 354].

Киноя дар эҷодиёти С. Айнӣ вазифаҳои мураккабро иҷро мекунад, гарчанде ба поэтикаи осор, сохтору системаи образҳои онҳо зарурати бо сензура сарукор доштан муҳри муайяне гузошта бошад ҳам, нависанда ба тарзи моҳиронае барои баёни афкори худ аз равишҳои хоссае истифода кардааст.

Нависанда қасдан равиши пайдарҳамии ҳодисаҳоро қатъ карда, дар мисоли шоир Мулло Вафо «*Ӯ ором нишаста наметавонист: ҳамеша гоҳ китфи худ, гоҳ бозуҳои худ, гоҳ сари сина ва миёни худ ва гоҳо зонуҳои худро ҷудогона-ҷудогона ҷунбонда меистод. Ӯ кам гап мезад ва пеш аз гап сар карданиш дастонашро як ҷунбонда ва миҷгонҳояшро афшонда, ба ҳамсӯҳбати худ ваҳшиёна нигоҳ мекард*» [3, 354] ба ҳикоя тобиши махсуси кинояомез дода, аз усули ҳангоматалабӣ истифода мекунад: «*Лақаби ӯ «безан» буд, ки ин диққати маро бисёр ҷалб мекард. Чунки дар байни муллоҳо безанон бисёр буданд, бо ҳамаи ин чаро ин лақаб ба ӯ махсус шудааст? Сабаби инро аз худӣ вай пурсидан мумкин набуд. Зеро агар калимаи «зан» ё «безан» – ро дар пеши ӯ гӯянд, дарҳол шӯрида ва дашиномҳои қабех дода, ҳамаи аъзоҳояшро якбора ҷунбонда хеста мерафт*» [3, 355].

Барои ҷалби бештари тавачҷуҳи хонанда С. Айнӣ баъди шаш сархат оид ба ашъори «бемаънии» Мулло Вафо, илова мекунад, ки: «шеърҳои бисёр, лекин ғамангез, хеле паст ва иборат аз такрори бемуввафақияти мазмунҳои обшустаи марисияномаҳо» буданд [3, 354]. Баъдан достони ишқи

нокоми Мулло-Вафо бо кинояи хосса ривоят мешавад, ки дар тасвири образи шоири бадбахт тамасхури пинҳонӣ вучуд дорад ва он зери ҷиддияти берунӣ ниҳон шудааст: *«Мулло Вафо аш шеърҳои шоирони гузашта бештарин шеърҳои ошиқонаро хонда, аз мавзӯӣ ва мазмуни он шеърҳо барои худ ва дар хаёли худ як дилбари зебоҷамоли вафодори дилоромро ёриши оянда ва маъшуқаи хаёли худ қарор дода монда буд»* [3, 354].

Дар баробари ин, дар истифодаи сифат ҳангоми тасвири маъшуқаи хаёлии Мулло Вафо, ки бояд *«сарв барин баландболо, шамшод барин зебо ва санавбар барин раъно хоҳад шуд»* [3, 358] мебуд, нависанда дидаю доништа ва ё бо сабки тамасхури кинояомез тасвири муқобили онро эҷод мекунад, гӯё қаблан «оинаи қачнамо» месозад, ки он ба бозтоби мафҳуми муҳолиф, ки аз тағйири якбораи мусбат ба манфӣ иборат аст, мусоидат мекунад, масалан: *«Ҳамин ка чашмаи ба рӯи ӯ афтид, қариб буд ки зуссамарг шавад: рӯи пур аз доғи нағзак ва монанди рӯи мурда бенур, биниши ниссти паҷақи пучуқмонанд, чашмоне монанди чашмони аз шишаи тира сохташуда беҳаракат ва бемижгон ба назараш намоён шуданд»* [3, 361].

Ҳамчунин, таъсири услубии киноя бо истифода аз муқоисаҳо дар заминаи маъноӣ мутақобил дар тавсифи як маъшуқаи хаёли тақвият меёбад: *«расоқомат, сафқдбадан, брикмиён, гунчадаҳон, ранги рӯяи ба сафед моил, чашмонаш сиёҳи обдори пуришаву ноз, мижгонҳояш дарози нӯғхамида, абрӯвонаш сиёҳи тӯсиши нӯғтез, гӯшҳояш лолаи нав шукуфта барин тару тоза... буд ва ҳоказо»* [3, 356].

Дар ҳикояи мазкур киноя танҳо бо соҳаи услуб маҳдуд намешавад, вазифаҳои он гуногун буда, ба низоми ақидагӣ-бадеии ёддоштнависӣ таъсири муҳим дорад. Ҳангоми таҳлили кинояи Садриддин Айни равшан мегардад, ки на танҳо калима, ибора ва ҳатто ҷумла тамоми тобишҳои маъноӣ кинояомези забони ӯро мерасонанд, балки ҷанбаҳои фарҳангӣ, шароитӣ ва равонӣ, ки истифода кардааст, имкон медиҳанд, ки маъноӣ кинояи муаллифро то ҳадди имкон саҳеҳ ва пайгирона боз мекунад. Барои дарки дурусти маъноӣ кинояомез ба нависанда донишҳои воқеияти ҳаёт, махсусан таърих ва фарҳанги мардуми Бухоро, кумак мекунад. Дар мавриди набудани манфигароӣ дар кинояи Айни манзури мо ин аст, ки танзи нависанда ба вазъият дар бештари мавридҳо кинояи ғамангез аст.

Қалимаи «хоча» бо ироаи Айни чанд зухурот дорад. Барои мисол, баъзан ин калима анғезаи низоъ ба миён меорад. Ин дар ёддоштҳои ӯ оид ба ободонӣ ва рушди деҳаи Соктаре зоҳир мешавад, ки чунин аст: *«Бештарини заминҳои милки ин деҳа аз мирақониҳо дар дасти ду хонавода буд, ки онҳоро қозибачаҳо ва мутаваллиҳо мегуфтанд»* [3, 5].

Ҷилваи дигари қалимаи «хоча» – нақши мояи хувият ва қудсият аст, ки дар ҳикоя тасвир шудааст: *«Ҳочагон, хусусан хочағони мирақонӣ ва*

ғиждувонӣ, ба дуохонӣ ҳам мағули мекарданд мардум беморон ва девонагонро аз атроф ба хонаҳои онҳо меоварданд ва онҳоро ба сари беморони барҷомондаи худ бурда мехонданд ва бо ҳамин восита ба он беморон «шифо» меҷустанд» [3, 5].

Калимаи «шифо» дар ин порча, бо мақсади истеҳзо нисбат ба такаббури «хоча» аз ҷониби муаллиф дар дохили нохунак гирифта шуда, ифодаи киноя аст.

Оид ба мавқеи соҳибимтиёзии намояндагони ин табақаи муқаддас, ки бо доштани манбаи даромади иловагии доимӣ, ба фикри масъалаҳои некуаҳволии моддии худ ниёз надоштанд, сатрҳои зерин иттилоъ медиҳанд: «Идораи рӯҳонии ин деҳа ба дасти мутававалиҳо буд, ки онҳо аз ҷумлаи серзаминони хочагони миракони буданд» [3, 6].

Таърифи минбаъда аҷиб ба назар мерасад: «*ва идораи мулкӣ маъмурӣ дар дасти тоҷикон буд*» [3, 6]. Бо вучуди ин, нависанда бори дигар таваччуҳи хонандаро ба воқеияти ҳаёти шахсии хеш, яъне ба табақаи боло – хочагон тааллуқ доштани худ ҷалб мекунад. Бо ин С. Айнӣ ба таври мустақим ё ғайримустақим авлавияти табақаи хоси ворисони сулолаи «устухони сафед»-ро таъхис медиҳад.

«Ёддоштҳо» ҳамчунин аз ин ҷиҳат арзишманд аст, ки дар мавриди дар қаламрави Осиёи Марказии муосир ҳузури амлоки махсуси авлоди Пайғамбар (ва дигар шахсиятҳои мусулмоне, ки дорои мақоми авлиё ҳастанд), иттилооти фаровон дорад. Ин маълумоти иловагии матн оид ба аломатҳои махсуси тафовути беруна дар номҳои табақаи «хочиён» – «устухони сафед» тасдиқи худро ёфтааст. Яке аз усулҳои ҷудокунии дигарон аз авлоди «хочагон» – «устухони сафед» истифода бурдани таҳаллусҳои махсус буд, ба ҷои ном ё номи дараҷаи ҳешовандӣ, ё унвон ва ё лақабҳои истифода мешуданд. Асоси унвонҳо аз истилоҳҳо таркиб ёфта буданд: *хоча, саид*: «*Назар ба нақли падарам – Сайид Муродхоча, падари ӯ – Сайид Умархоча*» [3, 4]. Мушкили ин расмият аз он иборат буд, ки як шахс метавонист чанд ё ҳатто ҳамаи унвонҳои номбаршударо дошта бошад. Ӯ метавонист ҳам «хоча» ва дар навбати худ ҳам «сайид бошад, яъне аз авлоди Пайғамбар, айнан ҳамон тавре ки мо дар номҳои аҷдоди худ Садриддин Айнӣ мебинем – «*Сайид Муродхоча, Сайид Умархоча*».

Моҳиятан ин иттилоъ барои фаҳмидани тафаккури муаллифи «Ёддоштҳо» бисёр муҳим аст ва набояд нодида гирифт, ки одамони табақаи «устухони сафед» дар назари одамони одӣ дорои табиати муқаддас буданд ва ба таъқиботи баъди инқилоб нигоҳ накарда, қоидаҳои наво, ки ҳукумати ҷадид муқаррар карда буд, риоя намуда, наслҳои ин табақа тавонистанд мавқеи аслии худро дар муҳити ашрофи нав нигоҳдоранд.

Ва наметавон инкор кард, ки маҳз хоҷагони собиқ (гарчанде хоҷагон собиқ нахоҳанд буд – ишораи мо) қавонини навгардонии замони ҷадидро фаъолона қабул карданд. Ҳамин тариқ, тағйироти тадриҷии меъёрҳои ҳаётии намояндагони ин табақа ба амал омад ва аз ҷамоатҳои хурди маҳаллӣ, ки ҳар кадом тарзи махсуси ҳаёти сарбастаи худро пеш мебард, ба фазои ягонаи иҷтимоии дорои меъёрҳои зиндагии умумӣ табдил ёфтанд, яъне он мавқеи иҷтимоие, ки дар гузашта табақаи «устухонҳои сафед» ишғол мекард, тадриҷан аз байн рафт, вале дар ин масъала бояд дарк кард (дар ин бора бисёр лаҳзаҳои аз «Ёддоштҳо»-ро метавон далел овард, барои мисол, ҳамон таърифи «точикон ва хоҷагон»), ки сифати иҷтимоӣ-психологиро, ки дар табақаи «устухонҳои сафед» дар тӯли қарнҳо ташаккул ёфта буд, ба кулӣ тағйир додан, гузашта аз он бебозгашт «мусодира» кардан имконнопазир аст.

Ҳангоми омӯзиши зиндагиномаи нависанда, дидгоҳҳои зебоишиносӣ ва ҷаҳонбинии ӯ на танҳо ҷиҳатҳои табиӣ, балки генетикӣ ва ҳасбиҳолии ӯро низ ба назар гирифтанд муҳим аст. Ва дар ин амр онтологияи замони кӯдакӣ, ки дар «Ёддоштҳо» мавҷуд аст, метавонад раванди ташаккули як тифл – Садриддинро ба як шахсияти калонсол ошкор намояд.

Ҷанбаҳои онтологияи давраи кӯдакии С. Айнӣ дар китоб тавассути робитаҳо ва муносибатҳои имконпазире, ки дар воқеияти муҳит метавонистанд зуҳур бикунанд, ифода ёфта, бад-ин васила дар назди мо як ҷузъи маъниофарии шахсияти ояндаи нависанда ошкор мешавад. Дар ин замина айёми тифлии муаллифи китоб ба ҳайси вучуди ҳосе дида мешавад, ки барои муҳтавои шахсияти ӯ дар оянда ҳамчун тимсол хизмат мекунад. Бинобар ин, кӯдакӣ дар «Ёддоштҳо» дигар мафҳуми абстрактӣ набуда, балки ба воқеияти объективӣ табдил меёбад. Чунин таҳқиқот имкон медиҳад, ки масъалаҳои иҷтимоӣ-фалсафӣ, проблемаҳои ташаккули ҷаҳонбинии шахсияти нависанда мавриди таҳқиқ қарор дода шавад. Айёми кӯдакӣ ва оила, ирсият ва омӯзиш дар образи С. Айнӣ ҷузъиёти асосӣ маҳсуб мешаванд. Қобили тавачҷуҳ аст, ки ба тарбия ва ташаккули нависандаи оянда падари ӯ машғул буд, ки ба ҷаҳонбинии писараш таъсири ҷиддӣ расонидааст.

Вазифаи дигари кинояи С. Айнӣ ба масъалаҳои эндогамия (одати зан гирифтанд танҳо аз гурӯҳи иҷтимоии худ) дар оилаҳои хоҷагон равона шудааст. Чунин меъёр (он имрӯз ҳам вучуд дорад – М. Ҷ.) ҳамеша яке аз хусусиятҳои муҳими мавқеи имтиёзноки табақаи «хоҷа» ва «сайид» - ҳо аст, ки мувофиқи он марди мутааллиқ ба табақаи муқаддас бояд бо як ҳамсар издивоҷ кунад, беҳтараш аз табақаи «устухони сафед», агар духтаре аз табақаи хоҷа ё сайидҳо ба шахсе аз одамони одӣ (авом, фуқаро) ба шавҳар барояд, он гоҳ чунин меҳисобиданд, ки никоҳи онҳо ба бадбахтӣ ва ноомадҳо дучор хоҳад шуд. Дар «Ёддоштҳо» ин иттилоъ бо навиштаҷоти зерин собит мегардад: *«Бобоям чун ин фикрашро ба аҳли деҳаи Маҳаллаи Боло маълум*

мекунад, дарҳол арӯс меёбанд ва яке аз духтарони Ҳамроҳхонро, ки фарзанди сеюми ӯ буда, Зеварой ном доштааст, барои падарам муносиб дидаанд» [3, 8]. Кӣ будани Ҳамроҳхонро, мо аллакай медонем, ки «барои ӯ (бобои нависанда – М.Ч.) дар аввали кор меҳмонхонаи Ҳамроҳхон номро, ки ҳавлиаш дар ҳамсоияи масҷид будааст, бошишгоҳ қарор додаанд» [3, 8]. Ҳангоми муайянсозии мақоми иҷтимоии ин ё он намояндагони «устухони сафед» доимо «...ҳам табори падарӣ ва ҳам насаби модарӣ ба назар гирифта мешуд...» [18, 159-160].

На ҳамеша тарзи ҳаёт ва ахлоқи намояндагони табақаи хочагон ҳадафи кинояи нависанда қарор мегирифт, дар бештари мавридҳо ӯ чихатҳои паҳлуҳои мусбати ҳаёти онҳоро низ нишон додааст, барои мисол, мо мефаҳмем, ки намояндагони табақаи «ҳочагон» ва «сайидҳо» аз мардуми одӣ бо сатҳи баланди саводнокӣ ва талоши беандозаашон барои маълумот гирифтани фарқ мекарданд. Аз лиҳози вазъи маънавӣ, дараҷаи маълумотнокии онҳо нисбат ба дигар қишрҳои аҳолии баландтар буд. Зарурати дарки ҳақиқат ва маърифатнокии мардуми одиро ин табақа чун вазифа ва ҳатто рисолати худ баррасӣ мекарданд:

«Назар ба нақли падарам – Сайид Муродхоҷа, падари ӯ – Сайид Умархоҷа одами хату саводнок буда, аз ҳунарҳои дастӣ дуқонбофӣ ва дурудгарро хуб медонистааст. Хусусан дар дурудгарӣ шӯҳраташ дуруст будааст» [3, 7]; «Вақте ки падарам ин қисми саргузашти худро ҳикоя мекард, мегуфт:

– Ман барои хондан ишқу ҳаваси бисёр доштам, бинобар ин намехостам, ки хонадор шуда аз хондан бозмонам» [3, 8] ва бинобар ин ҷои тааҷҷуб нест, ки «Баъди барқарории ҳокимияти шӯроҳо дар Осиеи Марказӣ ...маҳз «устухони сафед» асоси дастгоҳи давлатӣ ва ҳизбӣ, пояи кадрҳои маҳаллии илмӣ қарор гирифта мағзи зиёиёни эҷодкори миллиро ташкил меоданд ...» [8, 30].

Айни кинояро чун сабки таҳқия истифода мебарад. Маҳорати санҷаткории нависанда аз он иборат аст, ки кинояи ӯ на танҳо дар тасвири персонажҳо, балки дар шеваи иншои матн низзоҳир мешавад. Барои мисол, Айни оид ба ҳаракати иҷтимоӣ, яъне намояндагони табақаи «устухони сафед» нақл мекунад, ки онҳо ба осонӣ аз маҳалли зисташон берун мешуданд, аз як шаҳр ба шаҳри дигар ва ҳатто ба деҳот мекӯчиданд. Ин чихати ҳаёти ворисони қудсиёнро ӯ кинояомез хусусияти фаъолияти эшонзодагон мешуморад, барои мисол: *«Аҳолии деҳа, <...> ба ӯ рӯ оварда аз номи ҷамоат аз вай талаб кардаанд, ки имомати масҷид(е)ро, <...> қабул намояд, шояд ба «шарофати ӯ» дар деҳаи онҳо ҳам одамони саводнок пайдо шаванд, чунки имоми собиқашон худ бесавод буда <...> «Ба бобоям ин тақлиф маъқул афтадааст»; «Бобоям ба ҳамин мулоҳизаҳо ин тақлифро*

хуш қабул кардааст, барои ӯ дар аввали кор меҳмонхонаи Ҳамроҳхон номеро, ки ҳавлиаш дар ҳамсоғи масҷид будааст, бошишгоҳ қарор додаанд» [3, 8].

Инчунин озодии имтиёзноки хоҷагон, ки барои вайрон кардани меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшуда иҷозат доштанд, низ ба таври кинояомез тасвир шудааст ва бинобар ин, на танҳо ба онҳо татбиқи ҳар навъи ҷазоҳо, балки таҳқир карданишон низ мамнуъ буд. Ҳоким ҳақ надошт бесабаб ва бидуни ризоияти дигар хоҷагон авлоди Пайғамбарро ба қатл расонад: «Хоҷагон ё сайидзодагон... дар ҳама ҳолатҳо аз ҳукми қатл ва аз ҷазои ҷисмонӣ истисно буданд...» [8, 126], яъне онҳо барои гуфтор ва кирдорашон ҷавобгар набуданд ва метавонистанд “ҳар кореро бикунанд ва ҳар суҳанеро бигӯянд, ки барои ин амал аз тарафи одами одӣ, ӯ ба ҷавобгарӣ кашида мешуд. Бо чунин муносибат ҳама гуна ҳамоқати авлоди муқаддас “чун ошуфтагии динӣ қабул мешуд, ҳам ба мастигариву ҳам ба фиску фасоди онҳо...бо иззату икром менигаристанд. Бар асоси чунин эътибор хоҷагони ҷавон дар кӯчаҳо сарсарӣ мегарданд, сағхоро мезананд, зеро чодари занҳо назар мекунад, ва касе ҷуръат намекунад, ки пеши роҳи онҳоро гирад...”; ҳар кореро, ки онҳо анҷом надиданд, сокинони Осиёи Марказӣ “онҳоро дурусткор меҳисобанд, тавре ки пайравони мазҳаби католикӣ саррӯҳониашонро чунин мешуморанд...» [9, 191], масалан, дар ҳикояи “Қарори “маҳкама” ва сангсор шудани аробакаш” [3, 513] омадааст, ки чи гуна аробакаши одӣ панҷ муллои ҳавобаландро, ки ҳаққи хизматро мувофиқи шартнома пардохт кардан нахостанд, аз ғойтун берун партофтаст: «Баъзеҳо ин ҳама суҳанҳоро кӯтоҳ карда, “як аробакаш “сабби набӣ” кардааст, муллоён ӯро сангсор мекардаанд” ғ мегуфтанд” Маънии “сабби набӣ” ба оммаи аҳолии Бухоро маълум буд... “ба маънои дашином додан ва безорӣ ҷустан аз Худо ва Расул” кор фармуда мешуд”; “Дар рӯзи сеюм овоза паҳн шуд, ки “қозикалон аробакаширо ба ҳабс гирифта, бо ривояти уламо ба амир ариза навиштааст ва мунтазири фармони олий будааст» [3, 504].

Кинояи Айнӣ маъноӣ фарҳангиву таърихӣ дорад. Масалан, дар ҳикояи «Начибуттарафайн» [3, 427] нависанда Абдуллоҳочаро масҳара мекунад, ки аллакай давраи таҳсилро дар мадраса хатм карда, мударрис таъйин шудааст ва бо қомати аз андоза зиёдаш то ҳадде дар байни одамон ҷудо шуда меистод, ки дар Бухоро ба монанди ӯ одами қоматбаландро ёфтани мушкил буд.

Маҳорати С. Айнӣ дар ин зоҳир мешавад, ки ҳамаи персонажҳои ҳикояи мазкур на танҳо хандаовар, балки фоҷиавӣ низ ҳастанд ва ин ба воқеъгароии тасвири онҳо меафзояд, масалан, ҳангоми тавсифи такаббури қаҳрамони асосии ҳикоя, ки «қади дарози ӯ бо шиками калони ба пеш овезон шудаистодааш ба сафедоре монанд буд, ки ба танаи вай як хуми калонро бафта монда бошанд. Риши зардҷатобаши (...) ҳамин тавр менамуд, ки он

риш аз бозе ки бар рӯи манаҳи ӯ рӯидааст, на рӯи қайчиро дидааст ва на рӯи шонаро (...)»; «аз чашмони ӯ кам-кам об мерафт, ки он обҳо ба рӯи сафеди бенураш шорида фуromaда, баъд аз хушикидан шӯра зада меистоданд. (...) Тарафдорони ӯ мегуфтанд, ки «азбаски фикри ӯ ҳамеша ба маъниҳои олий банд аст, афшонда пок кардани биниаш ба хотираш намерасад» ва «Вақте ки дар кӯчаҳо мегаишт ба касе нигоҳ намекард ва бо касе (ҳарчанд шиносии деринам бошад) салом-алек наменамуд» [3, 427] дар масҷиди мадраса дар намозҳои ҷамоат бо падараш дар сафи пеш меистодааст, дар вақти шурӯъ кардан ба намоз аз падари худ як вачаб пештар мерафтааст. Тақрири ин пурсиш ба гӯши бузургвории Абдуллоҳоча бисёр мефоридоаст; қади ӯ аз будаш зиёдтар ба тарафи боло ёзида, лунааш аз боди хандаи мағрурона медамидааст: «-Шумо савҳ накардаед, ки ман дар ӯқиқат дар сафи намоз аз падар пештар истодам (ӯ ҳеҷ гош падари худро бо унвони эҳтиромӣ - монанди қиблагоҳӣ ном намебурд. Аммо касе дар пеши ӯ падари ӯро бо унвони эҳтиромӣ ёд накунад, дар газаб мешуд. Чунки аз тарафи як одами дигар таҳқир ёфтани падарашро бинобар ин ки худааш як ҷузъи падараш мебошад, таҳқири худ мешумурд). Ин кори ман мувофиқи шарият ва одат аст. Чунки илми ман аз илми падарам аст, ки дар ин ҳеҷ шакку шубҳа нест. Дар насаб ҳам аз падар бартар мебошам, Зеро ки падарам, аз як тараф, танҳо аз тарафи падараш сайид ва асилзода бошад, ман ҳам аз тарафи падар сайид мебошам, ҳам аз тарафи модар» [3, 425].

Ҳавобаландии Абдулло-ҳочаро киноя зада, нависанда ҳамзамон ҳам неку ҳам бадро нишон дода, дар назди ҷомеа мушқилтарин суолҳои фалсафиро мегузорад ва аз саҳифаҳои аввал бо сабки хоси нигориши худ шавқи хонандаро бармеангезад. Муаллиф бо зарофат ва эҳсоси ҳосе худпарастии инсонро масҳара карда, онро ҷунон моҳирона тасвир мекунад, ки дар як замон Абдулло-ҳочаи бадбахт ҳам хандаовар ва ҳам аламовар менамояд. Ҷунончи, ба ӯ доимо ҳамон як саволро медоданд, гарчанде хуб медонистанд, ки сомониён ба авлоди пайғамбар – сайидҳо ҳеҷ муносибате надоранд – ва баромади онҳо аз тоҷикони Балх аст, на аз арабҳо, вале ҳеҷ гоҳ ба ӯ ин маълумотро намегуфтанд. Онҳо намехостанд ҳфнгоми истироҳати шомгоҳон, қабл аз намози хуфтан, ки суҳбатҳои муллоҳо зеро токи даромад махсусан гарм мешуд, аз лаззати ҳазлу шӯҳӣ дар бораи ӯ худро маҳрум созанд.

Хулоса. Дар хотима қайд кардан мумкин аст, ки Садриддин Айни кинояро ҳамчун василаи услубӣ истифода бурдааст, ки инъикоскунандаи муносибати ӯ ба кӯҳна, нав ва оянда аст. Кинояи Айни аз нуқтаи назари ҳам эҳсосӣ ва ҳам мавзӯи тасвир комилан гуногуншакл аст.

Ҳамин тариқ, фарзияи дар аввали мақола пешниҳодшуда тасдиқ шуд: киноя дар матни «Ёддоштҳо» дорои хусусияти фалсафииест, ки **дар** пуччию

музаҳрафии муносибатҳои иҷтимоӣ асос ёфтааст. Нависанда ақидаҳои субъективиро баён мекунад, ки маъноӣ таҳтонӣ доранд.

Муаллифи мақола кинояро дар насли С. Айнӣ на танҳо ҳамчун услуби ҳунарий, балки асли тафаккур, фалсафа ва ҳастӣ низ медонад. Ин ақида барои тасдиқи андешае замина фароҳам меоранд, ки киноя дар “Ёддоштҳо” мавқеи диду ҷаҳоншиносии муаллифи асарро комилан ошкор месозад.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абашин С.Н. Суфизм в Средней Азии: точка зрения этнографа // Вестник Евразии. №4. – Москва, 2001. С. 117-141.
2. Абашин С.Н., Геллнер, «потомки святых» и Средняя Азия: между исламом и национализмом // Ab Imperio, 3/2004. – С. 543-544.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (ҷаҳор қисм). Иборааз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
4. Балашов, С.Н. Когнитивная природа иронии: парадигма моделей в сопоставительном описании: на материале английских художественных произведений XX века и их русских переводов [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. филол. Наук. – Екатеринбург: РГБ, 2007. – 165 с.
5. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики [Текст]: Исследования разных лет / М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 502 с.
6. Боров, Ю.Б. Эстетика / Юрий Боров. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 399 с.
7. Брагинский, И.С. Исследования по таджикской культуре [Текст]: (К проблеме межлитературных связей народов Сов. Востока) / И.С. Брагинский; АН Тадж. ССР. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
8. Бушков В. Микульский Д. Этнокультурные особенности таджикского народа и их влияние на современную общественно-политическую жизнь // Центральная Азия. 1996. – № 6. – С. 30
9. Валиханов, Ч.Ч. О состоянии Алтышара, или Шести восточных городов китайской провинции Нан-лу (Малой Бухарин), в 1858-1859 годах // Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения. – М., 1987. – С.191.
10. Вольтер. Эстетика [Текст]: статьи, письма, предисл. и рассуждения / сост., вступ. ст. и коммент. В. Я. Бахмутского; пер. Л. Золониной и Н. Наумова; стихотворный пер. Э. Линецкой. – М.: Искусство, 1974. – 390 с.
11. Гончарова, Н.Н. Когнитивные основания интерпретации иноязычных художественных текстов (на материале англоязычных художественных текстов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2001. – 24 с.

12. Дынник, В. Ирония // Литературная энциклопедия: В 11 т. Т. 4. – М.: Изд-во Ком. акад., 1930. – С. 571–580.
13. Желтухина, М.Р. Комическое в политическом дискурсе: На материале немецкого и русского языков: Дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2000. – 250 с.
14. Кармышева, Б. Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана [Текст]: По этногр. данным. – М.: Наука, 1976. – 322 с.
15. Кьеркегор, С. О понятии иронии [Текст] / С. Кьеркегор; пер. с дат. А. Коськовой, С. Коськова // Логос., 1993. – № 4. – с. 179.
16. Осовский, О. Е., Ф. Рабле Карнавал и карнавальная культура в работах М.М. Бахтина 1930-1950-х гг. / О. Е. Осовский // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 2002 г. – №1.
17. Петрова, О.Г. Языковое и экстралингвистическое в иронии как компоненте идиостиля писателя (на материале произведений У.М. Теккерея и Ч. Диккенса): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2010. – 18 с.
18. Сухарева, О.А. Потомки Ходжа Ахрара // Духовенство и политическая жизнь на Ближнем и Среднем Востоке в период феодализма. – М., 1985. – С. 159-160.
19. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 1600 с.
20. Стогний И.С. Некоторые приемы воплощения иронии в музыке // Семантика музыкального языка: Материалы науч. конф., 2005 г. Вып. 3. – М., 2006. – С. 158-164.
21. Третьякова Е. Ирония в структуре художественного текста // Relga [Электронный ресурс] 2000. – №19 (73).
22. Фархитдинова О.М. Ирония: проблема определения и роль в философском познании: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Екатеринбург, 2004. – 28 с.
23. Эстетика: Словарь / Под общ. ред. Беляева А.А. и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

Аҳмедова Шоира Нематовна

*Бухоро давлат университети профессори,
филология фанлари доктори*

axxxmedova@mail.ru

Назарова Дилнавоз Тўймуродовна,

Бухоро давлат университети мустақил изланувчиси

d.t.nazarova@buxdu.uz

БУХОРО ОСМОНИДАГИ ИККИ ЮЛДУЗ: САДРИДДИН АЙНИЙ ВА АБДУРАУФ ФИТРАТ

Аннотация: Садриддин Айний зуллисонайн машхур ёзувчи ва олим, улкан тарихчи ва публицист, адабиётшунос ва тилшунос, шарқшунос олим ва йирик жамоат арбоби сифатида бутун дунёга танилди. Унинг замондоши Абдурауф Фитрат ҳам шоир, ёзувчи, публицист, давлат арбоби, тилшунос, шу билан бирга зукко адабиётшунос ва адабий танқидчи бўлиб, комусий олим сифатида шуҳрат қозонди. Бу икки улуғ адиблар ўртасидаги дўстлик ибрат намунасидир. Шу боис ушбу мақолада адабиётимизнинг икки дарғаси Садриддин Айний ва Абдурауф Фитрат ўртасидаги муносабатлар, уларнинг ҳамиша бир-бирини қўллаб-қувватлаганликлари ҳақида аниқ маълумотлар асосида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Бухоро адабий муҳити, ижодкор, адабий таъсир, ҳамкорлик, маърифатпарварлик, шоир, зуллисонайн.

Аннотация: Садриддин Айни известен всему миру как двуязычный писатель и ученый, крупный историк и публицист, литературовед и лингвист, востоковед и крупный общественный деятель. Его современник Абдурауф Фитрат также был поэтом, писателем, публицистом, государственным деятелем, лингвистом, а также литературоведом и литературным критиком, получил известность как учёный-энциклопедист. Об этом свидетельствует крепкая дружба между этими двумя великими писателями. Поэтому в данной статье на основе конкретной информации будут рассмотрены взаимоотношения Садриддина Айни и Абдурауфа Фитрата, двух выдающихся деятелей нашей литературы.

Ключевые слова: литературная среда Бухары, творец, литературное влияние, сотрудничество, просвещение, поэт, «зуллисонайн».

Abstract: Sadriddin Ainiy, is known throughout the world as a famous bilingual writer and scientist, a major historian and publicist, a literary critic and linguist, an orientalist and a major public figure. His contemporary Abdurauf Fitrat was also a poet, writer, publicist, statesman, linguist, as well as an intelligent literary critic and literary critic, and gained fame as an encyclopedist. The

friendship between these two great writers is exemplary. Therefore, this article, based on specific information, will examine the relationship between Sadriddin Ainiya and Abdurauf Fitrat, two branches of our literature, and their support for each other. The article examines the relationship between two branches of our literature, Sadriddin Ainiya and Abdurauf Fitrat, they always oppose each other. Scientific opinions are based on specific information to support them.

Keywords: literary environment of Bukhara, creator, literary influence, cooperation, enlightenment, poet, zullisonine.

Кириш. XX аср Бухоро осмонидаги икки юлдуз Садриддин Айний ва Абдурауф Фитрат энг долғали ва мураккаб бир даврида яшаб ижод қилдилар. Садриддин Айний машхур маърифатпарвар олим Аҳмад Донишнинг илғор гуманистик ғояларининг содиқ давомчиси сифатида майдонга чиқди. Садриддин Айний оммани нодонлик ва жаҳолатдан қутултиришнинг бирдан-бир йўли халққа илм-маърифат тарқатиш деб билди. У Бухорода биринчилардан бўлиб халқнинг фарзандлари учун янги типдаги мактаблар очди ва улар учун ўқув дарсликлар яратди. Кўхна Бухорода матбаа ва матбуотнинг пайдо бўлиши тарихи ҳам Айний номи билан чамбарчас боғлиқдир. “Бухорои шариф” ва “Турон” номли тожик ва ўзбек тилларида чиқадиган биринчи газеталар саҳифаларида Айний бошлиқ кўпгина маърифатпарвар ижодкорларнинг, жумладан, Абдурауф Фитратнинг амир реакциясига қарши халқни мактаб, маориф, илм ва маърифатга даъват этувчи шеърлари ва мақолалари босилиб турди.

Садриддин Айний ўз ижодий фаолияти давомида машхур ёзувчи ва олим, улкан тарихчи ва публицист, адабиётшунос ва тилшунос, шарқшунос олим ва йирик жамоат арбоби сифатида бутун дунёга танилди. Адибнинг “Бухоро жаллодлари”, “Одина”, “Дохунда”, “Судхўрнинг ўлими”, “Эски мактаб”, “Қуллар”, “Етим” ва “Эсдаликлар” каби йирик бадиий асарлари ўзбек ва тожик адабиётларигагина эмас, балки бутунжаҳон адабиётшунослигида улкан ҳисса бўлиб қўшилди.

Абдурауф Фитрат ҳам ўзбек адабиёти осмонидаги ёруғ юлдузлардан бири бўлиб, у шоир, ёзувчи, публицист, давлат арбоби, тилшунос, шу билан бирга зукко адабиётшунос ва адабий танқидчи бўлиб, қомусий олим сифатида шуҳрат қозонди. “Чиғатой гурунги”ни тузиб, ўзбек тилининг ҳуқуқини тиклаш, софлиги учун курашди. Дастлаб асарларини форс-тожик тилида ёзган Фитрат, 20-йиллардан бошлаб, ўзбек тилида асарлар ёзишга киришди. Замондоши С.Айний каби ҳам ўзбек, ҳам тожик адабиётлари ривожига муносиб қўшиб, забардаст зуллисонай ижодкор сифатида ўзидан ёрқин из қолдирди.

С.Айний ҳам ўз даврининг улкан ижодкори сифатида машхур эдики, бу икки буюк сиймо нафақат Бухоро адабий мухитида, балки республикада, шу билан бирга жаҳонда ҳам ўзига хос ўрин эгаллаган икки юлдуз эдилар, десак муболаға қилмаган бўламиз. Бу улкан шахслар бир-бирларини қаттиқ ҳурмат қилар ва дўстона муносабатда бўлганлар.

Асосий қисм. Садриддин Айний билан Фитрат ўртасидаги муносабат ҳақида шўро даври адабиётшунослигида маълумотлар деярли учрамайди. Фақатгина “Айний замондошлари хотирасида» китобида аниқ бир далил учрайди. Филология фанлари доктори, тилшунос олим С.Иброҳимовнинг ҳикоя қилишича, уларнинг ётоқлари академия профессори бўлган шоир ва олим Фитратнинг уйи қаршида бўлган экан. “Бу вақтларда Айний профессорнига тез-тез келиб турар, унинг айвонида суҳбатлашиб ўтирар, уларнинг ўртасида катта бир китоб очилган ҳолда турар, улар бу китобни ўқиб, узок ўтириб нималар ҳақидадир мунозаралашгандек гаплашар эдилар”[1, 42].

Худди шу олим хотираларида яна бир тарихий далил келтирилган: “1933 йили мен Фитрат домулла иккимиз ўзбек тили имло қоидаларининг мактабларда тадбиқ этилишидан қандай қийинчиликлар бўлаётгани ва алифбо ҳамда имло қоидаларига қандай ўзгартиришлар киритиш лозимлигини ўрганиш учун Ўзбекистон Марказий Ижроия комитети Президиуми ҳузуридаги Марказий янги алифбе ва терминология комитетининг командировкаси билан Самарқандга борган эдик. Бунда Фитрат иккимиз Самарқанд дорилфунунида Айний домулла билан ҳам учрашдик ва ўзбек алифбоси қоидалари юзасидан у киши билан суҳбатлашдик”[1,44]. Суҳбатда Айний араб ва форс-тожик тилларидан кирган сўзларни уларнинг табиатида бўлмаган синграмонияга буйсундирилиши адабий тилнинг ривожига акс таъсир этажанини, классик адабиёт, классикларнинг шеърларини ёзиш ва ўқишни чалкаштириб юборажанини айтган ва ишонарли мисоллар келтириб, имло қоидаларидаги баъзи ноқулайликларни кўрсатиб берган. Бу далил биринчидан, Айний билан Фитрат ўртасидаги ўзаро дўстона муносабатини кўрсатса, иккинчидан, бу икки буюк инсоннинг ҳар томонлама чуқур билимга эга улкан олимлар эканлигини ҳам намоён этади. Бу икки улкан қалб эгаларининг бир-бирларига ҳурмат ва муҳаббат кўрсатганларининг ҳам далилидир.

С.Айний “Бухоро инқилоби тарихи” асарида Фитрат бухоролик очик фикрли ёшлардан, қобилиятли ва фозиллардан эканлигини айтиб, мударрис Абдулқодир маҳдум воситасида “Сиротул мустақим” журналининг мутолаа қилиши натижасида фикри анча очилганлигини таъкидлайди. Фитрат ва Атоҳўжанин 1914 йилда Туркиядан Бухорога қайтганлари, янги очилган усули жаҳид мактаблари билан боғланиб, уларнинг ишини яхшилаш бўйича

турли тадбирларни амалга оширганликлари, Фитрат шахсияти, асарлари чор амалдорлари ва амирни ҳам талвасага солиб қўйганлиги ҳақида маълумот беради.

С.Айний ўз тазкирасида Фитрат ижодига юксак баҳо берган эди. 1926 йилда Москвада чоп этилган 3 қисмдан иборат китобининг “Намунаи адабиёти тоҷик” (“Тоҷик адабиёти намуналари”) антологиясининг 2-қисмида Фитрат ижодидан дастлабки намунани келтиради ва унда шоир номини Абдурауф Фитрат Бухорий деб беради. Фитратнинг Ҳасрат шеърига ёзган бир тахмис-мухаммаси ва бир дўстига ёзган шеърини мактубини келтиради. Шу билан бирга Фитрат ҳақида қисқа маълумот бериб, шоирлик истеъдодига ҳам баҳо беради.

Фитратнинг фалсафий-диалог шаклида ёзилган “Мунозара” асарига ҳам С.Айний тазкиранинг 2-қисмида юқори баҳо бериб, “Кўпгина муҳолифларни ғафлат уйқусидан салгина бўлса ҳам уйғотиб қўйгани, халқни, айниқса, ёшларни янгилик томонига жалб қилган”ини ҳам таъкидлаган: “Мунозара” китоби ўз даврида жуда катта таъсир кучига эга бўлган...олимлар ва ёшлар синфини ўзига жалб этди ва инқилобий фикрларнинг таваллуд топишига замин ҳозирлади”[5,183].

Айний Фитратни Бухородаги ёшлар орасида энг фаолларидан деб ҳисоблаган. Фитратнинг Истанбулда нашр этилган “Сайҳа” номли кичик шеърини тўплами ҳақида гапириб, унинг нафақат чор Россияси амалдорлари томонидан, балки Бухоро амира томонидан ҳам тақиқлаб қўйилганлигини бунинг сабаби унда “Бухоро озодлиги мавзуси” катта ўрин олганлигини ўз асарига қайд этган. “Сайҳа” 16 бетдан иборат бўлиб, беш ғазал ва олти бандлик таркиббанддан таркиб топганлиги қайд этилган ва намукналар келтирилган:

Эй модари азизи ман, эй хиттаи Бухор
Эй бо ту ифтихораму в-эй бо ту эътибор.
Эй кўҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз,
Саҳрои мажд, боғи ҳунар, соҳаи виқор. [5,190].

Бундан ташқари Фитратнинг “Ҳинд сайёҳи баёноти”, “Раҳбари нажот”, “Оила” асарларининг ёзилиш тарихи, наشري, мақсади ҳақида алоҳида тушунчалар берилиб, ҳар биридан парчалар келтирилган.

“Намуна”нинг 3-қисмида Айний Фитратнинг Лоҳутий шеърига назира шаклида битилган ғазалини келтирадиб тоҷикча шеърлари ҳақида тўхталади, намуна келтиради:

Офокра гирифта сарсар саҳоби сурх,
Ўё замона баста ба гардан таноби сурх.
Дунёи кўҳнаи мутаассиб зи жо фитод,
То шуд зи уфқи ғарб баланд офтоби сурх (“Намуна”, 348-349-б.)

Устод Айний “Намунаҳои адабиёти тоҷик” тазкирасида истеъдодли замондоши Абдурауф Фитрат қаламига мансуб 59 байт 143 сатр шеърини келтиргани ҳақида устоз, профессор О.Сафаров юқорида тилга олганимиз китобида маълумот беради.

Аммо шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, шўро мафқурасининг кучли таъсири сабабли С.Айний “Эсдалиқлар”да Бухоро тарихи ҳақида гапирса ҳам, Фитрат билан боғлиқ хотираларини четлаб ўтгани кўринади.

Ўзбек халқининг қомусий билим даҳолари анъаналарини ХХ асрда давом эттирган сўнгги феноменал намояндаси бўлган Абдурауф Фитрат адабий жараёни серғаклик билан кузатиб, бу ҳақда мулоҳазалар билдириб мақолалар ёзди. Айниқса, ўзининг ҳаммаслаги С.Айний ижодини кузатиб бориб, унинг асарларига сўзбоши ёзгани маълум. Бу ҳақда Шерали Турдиевнинг “Айний ва адабий алоқалар” мақоласида аниқ далиллар келтирилади. Масалан, адибнинг тожик тилдаги биринчи қиссаси “Одина” ҳақида ўзбекистонлик рус ёзувчиси М.Шевердин ўз мақоласида бу асарга Фитратнинг сўзбоши ёзганлигини айтиб, ундан парчалар келтиради. Бу сўзбоши ҳозирча Фитратнинг “Танланган асарлар”ига кирмаганлигини инобатга олиб, уни тўлиқ келтирамиз: “Фитрат ўз “Сўзбоши”сида айтганидай, амирлар ва рус подшоҳлари давридаги тожик деҳқонлари ва корандаларининг оғир ҳаёти, тарихи шундай даҳшатли дақиқаларни, шундай ваҳималик саҳифаларни кечирдики, буларнинг ҳаммасини шундай ёзиб чиқишнинг ўзи ҳаддан ташқари оғирдир. Бу вазифани бажариш фақат Садриддин Айнийга муяссар бўлди. Чунки улар ҳайвоний бир оғир уй шароити, чидаб бўлмайдиган мажбурий хизматларни ниҳоятда кам ҳақ олиб, сабр ва бардош билан бажариб келдилар. Бу ерда тожиклар, ўзбеклар, барбарлар (келиб чиқиши жиҳатдан афғонистонлик), эронликлар, руслар, арманлар ишлайдилар. Гарчи улар турли шаҳарлардан келган бўлсалар ҳам ўзаро қардошлиқ иплари билан: ягона оғир ҳасрат, бахтсиз тақдирлар, даҳшатли қашшоқлик иплари билан боғланганлар...” [1,175].

Кўринадики, Фитрат Айний ижодига бефарқ бўлмаган, бу икки бухоролик йирик олимлар ҳамиша бир-бирларини қўллаб турганлар. Афсуски, юқорида таъкидлаганимиздек, “Хотиралар” айна шўро мафқураси гуллаб турган даврда ёзилгани, у пайтда Фитрат ҳақида гапириш тақиқланганлиги сабабли кўпчилик хотиранавислар бу масалани четлаб ўтишган. Фақат баъзи жасоратли олимларгина (С.Иброҳимов, Ш.Турдиев) Фитрат ва Айний муносабатларига тўхталиб ўтганлар. “Таниқли тожик адиби Жалол Икромий ҳаққоний таъкидлаганидек, “Айнийнинг Бухорога ошиқи беқарор юраги унинг учун ачинар нажот истарди. Айний Бухоронинг дарду жафоларига қалбан шерик, чинакам ватанпарвари эди.” Ана шу ошиқлик ҳисси, ватанпарварлик бурчи ва ҳамдардлик ҳоли донишманд Айнийни

охирги нафасгача тарк этмаганди. Агар Садриддин Айнийнинг кўнглини Бухоро ишқи, Бухоро илм-маърифатининг нури чароғон этмаганида, агар у ҳам Ибн Сино, Аҳмад Дониш ёки Абдурауф Фитратлар каби ориф Бухоронинг қондош ва жондош муҳибига айланмаганида, шак-шубҳасизки, у мўрт бир абадий шахсият билан ўртамиёначилик чегарасидан бир қадам ҳам нари ўтолмасди”-деб ёзган эди ҳақли равишда йирик навоийшунос олим И.Ҳаққулов [6, 6].

Хулоса. Ҳақиқатан ҳам, ўз юртини севган, унинг маърифати учун курашган Фитрат ва Айний ўз даврининг қомусий олимлари, зукко адабиётшунослари, фидойи фарзандлари эдилар, ёзган асарлари уларнинг номини асрлардан асрларга олиб ўтаверади. Фитрат ва Айний яратган асарлар ютуқлари ва нуқсонлари билан бизнинг шонли тарихимиз ва фахримиздир. Шунинг учун Абдурауф Фитрат ва Садриддин Айний ижодини холис ва ҳаққоний ўрганиш давом этиб, бизнинг бурчимизга айланиб боравериши шубҳасиздир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Айний замондошлари хотирасида. –Т.:Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
2. Айний С. Танланган асарлар. 2-том. –Т., 1966.
3. Айний С. Асарлар. Саккиз томлик.8-том. –Т., 1967.
4. Воҳидов Р. Устод Айний сабоқлари. –Т., 2004.
5. Сафаров О.Бухоро адабий ҳаракатчилиги тарихидан лавҳалар. – Бухоро: Дурдона, 2015.
6. Ҳаққулов И. С.Айнийнинг мумтоз ва замонавий ўзбек адабиётини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси // Тўпламда: С.Айний ва ўзбек насри тараққиёти. –Бухоро, 2018. – Б. 5-6.

*Тўхсанов Қахрамон Раҳимбоевич,
БухДУ профессори, ф.ф.д. (DSc)
Сафарова Ҳилола Охунжонова,
БухДУ доценти, филология фанлари номзоди
x.a.safarova@buxdu.uz*

САДРИДДИН АЙНИЙ ВА ФОРС-ТОЖИК АДАБИЁТИ

Аннотация: Мақолада Садриддин Айнийнинг мумтоз адабиёт йўналишидаги буюк тадқиқотчи сифатидаги фаолияти очиқ берилган. Садриддин Айний Муслиҳиддин Саъдий Шерозий ҳаёти ва ижоди билан чуқур танишган, таъсирланган ва ўз асарларида шоир ижодидан мисоллар келтириб, шоир билан ҳамфикрлигини кўрсатиб ўтган.

Калит сўзлар: Садриддин Айний, Муҳаммад Рудакий, Мавлоно Жалолиддин Румий, “Маснавийи маънавий”, “Маснавийхонлик”, “Алишер Навоий ва тожик адабиёти”, “Фирдавсий ва унинг “Шоҳнома”си ҳақида”, “Шайхур-раис Абу Али ибн Сино”, “Шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий”, “Устод Рўдакий”, “Камол Хўжандий”.

Аннотация: В статье раскрывается деятельность Садриддина Аини как крупного исследователя классической литературы. Садриддин Аини был глубоко знаком с жизнью и творчеством Саади Ширази, находился под его влиянием и в своих произведениях приводил примеры из творчества поэта, показывая этим свое согласие с поэтом.

Ключевые слова: Садриддин Аини, Мухаммад Рудаки, Мавлана Джалаладдин Руми, «Маънави маснавий», «Маснавихонлик», «Алишер Навои и таджикская литература», «О Фирдавси и его Шахнаме», «Шейх ур-раис Абу Али ибн Сина», «Шейх Муслихиддин Саади Шерази», «Устад Рудаки», «Камаль Ходжанди».

Abstract: The article reveals the activities of Sadriddin Aini as a major researcher of classical literature. Sadriddin Aini was deeply familiar with the life and work of Saadi Shirazi, was under his influence and in his works gave examples from the poet's work, thereby showing his agreement with the poet.

Keywords: Sadriddin Aini, Muhammad Rudaki, Maulana Jalaluddin Rumi, “Masnavii is spiritual”, “Masnavii Khanlik”, “Alisher Navoi and Tajik literature”, “About Firdawsi and his Shahnama”, “Shaykhur-rais Abu Ali ibn Sina”, “Sheikh Muslihiddin Saadi Sherozi”, “Ustad Ro'daki”, “Kamal Khojandi”.

Кириш. Бухорои Шариф азалдан аҳли олиму уламони ва ижодкорларни диққатини ўзига жалб қилган. Бир қатор мутафаккирлар Бухоро орқали машхурликка етган бўлсалар, айримлари шариф заминга келиб, ўз

мақсадларига етишганлар. Бу шаҳар муқаддас маскан эканлиги бировга сир эмас. Бухорони васф этиш, қадимдан маълум, биринчилардан бўлиб Абу Абдулло Жаъфар бинни Муҳаммад Рудакий Сомонийлар шоҳига бағишлаб қуйидаги мисра билан бошланадиган “Бўйи жўйи Мўлиён ояд ҳаме...” қасидани айтгани ва унда Бухорони айрим жиҳатлари тасвирлагани, ҳозиргача ўз бадий қимматини йўқотгани йўқ. Кейинги асрларда ҳам Бухоро ҳақида шеърлар ёзилган, лекин бу масала алоҳида тадқиқотни талаб қилади. Биз Мавлоно Жалолиддин Румийнинг манзумаси “Маснавийи маънавий”ни мутолаа қилар эканмиз, асарда Бухоро билан боғлиқ мисралар, байтлар, ҳикоятлар борлигига гувоҳ бўламиз. Ҳар бир ижодкорни Бухоро таърифига бағишланган шеърлари алоҳида аҳамият касб этади. Лекин Румий бу юртда яшовчилар оддий одамлар эмаслигини, қуйидаги байтда, ниҳоятда гўзал тарзда бадий тасвирлаган:

Ин Бухоро манъбаи дониш бувад,

Пас Бухороист ҳар-к онаш бувад... (Даф се, с 312)

Таржимаси: Бухоро бу илм маърифат манбаидир. Ҳар бир Бухоролик илм аҳлидандир. Келтирилган байтнинг мазмунидан маълумки, Бухорои Шариф Румийнинг ҳам диққатини ўзига жалб қилган бўлса, иккинчидан, Бухорода “Маснавийхонлик”лар ҳам бўлган. Айрим суҳбатларда эшитганман, Хожагон-Нақшбандия тариқатига кирадиган толиблар, аввало, Румий “Маснавий”сидан муайян парчаларни ёдлаши шарт экан. Аммо ҳозирча бу ҳақиқат эканлигини тасдиқловчи ҳужжат топганимиз йўқ. Лекин Садриддин Айний асарларида Жалолиддин Румийнинг “Маснавий”сидан шеърий парча келтиргани, Бухорода “Маснавийхонлик” бўлганига асос бўла олади, деб ўйлаймиз.

Асосий қисм. Устод Садриддин Айний ижодиёти ниҳоятда бой, у нафақат ёзувчи ё шоир, балки тарихчи, тилшунос, адабиётшунос, луғатшунос, мусиқашунос яъни қомусий олимдир. “Эсдаликлар”да шоир ҳаёти, замони, Бухоро тарихи, адабий муҳити теран мушоҳада асосида, юксак маҳорат билан ифодаланган. Шунингдек бу муқаддас юртнинг оқил фарзандлари ҳақида, билиб оласиз ва ўзингизни қадимий кўчаларга сайр қилгандек ҳис қиласиз.

“Эсдаликлар”нинг биринчи қисмида “Тайёри ба сафари Бухоро барои таҳсил” (Ўқиш учун Бухорога сафар қилиш учун тайёргарлик) сарлавҳаси мавжуд, бўлиб Садриддин Айний шундай ривоят қилади: “Дар вақте, ки ман дар сари самовор нишаста чойникҳоро бо латта тоза мекардам, як бача аз меҳмонхона баромада пеши ман омад, ки ба ман ҳамқад, аммо аз ман қоқтар ва бориктар менамуд ва ў дилгирона ба лаби суфа нишаста худ ба худ гуфт:

– Мавлоно Чалолиддини Румӣ гуфтаанд:

“Деҳ марав, деҳ мардро аҳмақ кунад.

Ақро бенуру беравнақ кунад!”

Ман насиҳати Мавлоноро гӯш накарда ба сахро омадам, сахро ба дил зад. Дар ин чо лоақл ягон кас ёфт намешавад, ки ҳеч набошад, одам бо вай байтбарак карда рӯзро гузаронад” (“Ёддоштҳо”, сах.167).

Таржимаси: “Мен самовор олдиға ўтириб, чойникларни латта билан тоза қилар эдим, бир болақай меҳмонхонадан чиқиб, мени ёнимға келди, мен билан қадди тенг эди, аммо мендан озғинроқ ва юпқароқ кўринар, у хафадек супа лабига ўтирган ҳолда ўз-ўзидан айтар эди:

– Мавлоно Жалолиддин Румий айтган эканлар:

“Қишлоққа борма, қишлоқ мардни аҳмақ қилади,
Ақлни нурсиз ва ривожланишдан қолдиради!”

Мен Мавлононинг насиҳатларига кулоқ солмасдан, сахроға келдим, сахро кўнгилға урди. Бу ерда бирон киши топилмайди, ҳеч нима бўлмаганда ҳам, бир одам бўлганда, у билан айтишув орқали кун ўтказар эдим”.

Садриддин Айний келтирган байт эса Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” сини учинчи дафтаридан олинган. Румий қуйидаги сарлавҳада “Бир қишлоқи шаҳарликни меҳмонға чақириб, алдагани” остида ривоят қиладиларки, “бир қишлоқи одам ҳар йил ёзда шаҳарға бориб бировнинг уйига меҳмон бўлади. Шаҳарлик унга уй жой, таом, сув ва нон бериб, ҳурмат иззатини жойида қўяди. Яъни қишлоқи ва шаҳарлик қадрдон дўст бўлиб қолади. Шаҳарлик қадрдон дўстининг барча ҳожатини чиқариб, мушкулини осон қилади. Бир куни қишлоқлик шаҳарлик дўстини бутун оиласи билан ўз қишлоғига таклиф этади. Барча фарзандларингни олиб баҳор фаслидами, ёзгами фарқи йўқ бизникига бор, мен хизматинга тайёрман дейди. Қавму қариндошинг бўлса ҳам, иззату икромини ўрниға қўяман. Эй Хўжам, қишлоқнинг баҳори гўзал бўлади, лолазорлар ва чаман ниҳоятда хузурбахшдир. Шаҳарлик ҳар йил хўп деб, орадан саккиз йилни ўтказди. Аммо қишлоқлик қачон борасан, яна қиш келди, деса шаҳарлик бу йил меҳмон жуда кўп келди, деб баҳона қилади. Келгуси айёмда боргаймен, деб қўяр эди. Қишлоқи эса дўстим аҳли аёлим йўлинға кўз тикар, ҳатто бутун оилангни кутяпти, дейди. Хўжа яна унга лутфу марҳамат кўрсатиб, меҳмоннавозлик қилар. Сўнгги бор эса уч ой меҳмон қилиб, илтифот кўрсатиб, уни бошини силади. Қишлоқи эса унга ваъда қиласану, вафо қилмайсан. Шаҳарлик Хўжа эса, билмадим нега Оллоҳ йўл бермаяпти. Яна қишлоқлик шаҳарликни уйига таклиф этиб, кел, мени ҳам ҳимматимни кўр. Қўлини олиб уч бор Оллоҳ учун кел, деб таклиф қилади. Шундай қилиб, орадан ўн йил ўтади”.

Хўжанинг фарзандлари бир кун: “Эй ота, ой, булут, соя ҳам сафар қилади, унга шунча хизмат қилдинг, ҳиммат кўрсатдинг, у Сизни ҳам меҳмон қилиб қарзини узмоқчи бўляпти. Отангизни кўндиринг, деб бизға ёлворди.

Оталари эса болаларига қараб дўстлик сўнгги нафасга бузилмасин деб, кўрқамен”, – дейди. Албатта, нияти соф, қалби пок инсонни Оллоҳ паноҳида асрайди. Аммо ҳалим, самимий одамларни кўп ноқаслар алдайди. Румий фикрини давом эттирар экан, “Қишлоқнинг даъвати ила қишлоққа борган Хўжа қиссасининг давоми” ни келтиради: “Энди қаранг, Хўжа қишлоққа йўл олди. Чунки қишлоқи Хўжани ўз ҳолига қўймасдан мажбур қилди. Қайта-қайта уни қистаб, қишлоққа боришга мажбур қилди, Хўжа бечора гангиб қолди. Фарзандлари ҳам отасини қистаб, юринг бир сайр қиламиз, дер эди. Худди Юсуфнинг акалари сайр қиламиз деб, олиб кетганларидек. Ул ўйин эмас, балки макру ҳийла эди. Шу боис ҳар неки сени ёрингдан ажратгай, асло ишонма, у зиёндан бошқа нарса келтирмайди” – деб ёзади адиб. Шоир лирик чекинишдан сўнг яна бошқа сарлавҳа остида ривоятни давом эттиради. “Хўжанинг қишлоққа томон йўл олгани” сарлавҳада адиб “Хўжа қишлоққа боришга қарор қилгани, ҳам азм ва ҳам жазм қилишини айтади. Аҳли байт ҳам йўлга тушиш мақсадида, юкларни бойлаб, уловга ортдилар. Бир қишлоққа бориб, яйраймиз, деб шоду шодмонлик билан йўлга тушдилар, Чаманларни сайр этиб, дилкаш дўстимизни зиёрат айлармиз. Чунки дўстимизни кўзлари йўлимизга интизор, ҳиммати ниҳоятда баландир. У жуда қарамли инсон, бир неча қишимизга ҳам озиқ-овқат беради. Боғини ҳам бизга эҳсон қилиб, жисму жонида меҳмон қилади”. Шу ўринда Румий қуйидаги байтни келтиради:

Шод бўлсанг, шод бўл Ҳақдин фақат,
Ул-баҳордир, бошқаси қишдир, қаҳат.

Оллоҳдан бошқаси сенга завол келтиради, тожу тахтинг ё молу мулкинг қанча ҳалол бўлса ҳам. Тасаввуф аҳли ғамни ўзгача бир неъмат сифатида қабул қилган. Румий сўзини давом эттириб ғам ганждир, лекин буни болалар билмайди. У томонда бир ўйин бор десанг, бас ўзларини ўша томонга урадилар. Сўқир киши у ёқда дом, ё хавф-хатар борлигини қаердан билади, ўқни кўрасан, лекин камонни кўрмайсанда. Шу боис кўнгилга назар сол, кўнгил яхшилар мазилдир. Унда турфа гуллар, чечаклар ва чашмалар бор. Шу боис:

Борма қишлоққа, сени аҳмоқ қилур,
Эс-хушингни пасту беравноқ қилур.

“Хўжа ва аҳлининг қишлоққа етиб келишгани, қишлоқи уларни кўриб, ўзини танимаганга олгани” сарлавҳа бор. Улар бир ойча йўл юриб, кўп андишалар қилиб мезбон эшигига бордилар. Қишлоқнинг аҳли байти уларни кўриб эшикни қулфлади. Хўжа девона бўлиб, ғазабланишни бошлади. Хўжа ҳар замон унга салом бериб, мен дўстинг фалон деяро эди. Аммо у мен сени танитайман, шаҳарлик оҳ тортиб мен фалон, дастурхонимдан неча бор таом единг. Қишлоқи бас тугат сафсатани, мен сени билмайман ва кўрганам

ҳам йўқ. Шунда Хўжа ҳеч бўлмаганда шул ёмғирли тунда бизга бир жой бер, фойдасини албатта қиёматда кўрасан, дейди. Мезбон майли боғда бир жой бор, лекин хушёр бўлинг бўри бор. Майли фақат қурол ила ўқ беринг, мен ухلامасдан оиламни ундан асрайман. Шундай қилиб Хўжани аҳли аёли кириб ётади. Нохосдан бўрига ўхшаш бир нарса пайдо бўлиши билан, хўжа уни отади ҳайвон гурс этиб йиқилади. Шунда мезбон эй нокас, хўтиққимни ўлдирдинг. Хўжа эса, йўқ у бўридир.

– Деди қишлоқи, барча нарса менга равшан у эшшагимдир, уни ўнлаб узоқликдан ҳам елини таниб оламан, хато қилишим мумкин эмас.

– Хўжа уни яқосидан олиб, эй маккор, мунофиқ, ҳийлагар. Тун аро эшшакни елини биларсен, мени нечук билмассен? Тунда бузоқингни биласен, лекин қадирдонингни билмассен?

Адиб шундай хулоса қилади: “Эй, мезбон Оллоҳ ҳар қандай разилни расво қилишга қодир, чап бериб қочдинг, лекин эшшагинг ел чиқариб сени хор қилиб, асл башарангни элга кўрсатиб ошқор қилди. Садриддин Айний билан суҳбат қилиб, “қишлоққа борма...” деб айтган байт Жалолиддин Румийнинг ана шу ривоятига ишорадир

Садриддин Айний нафақат шоир ва ёзувчи, балки мумтоз адабиётнинг буюк тадқиқотчисидир. У Шарқ мумтоз адабиёт ижодкорларини ҳаёти, замоний ва адабий меросини ўрганиб, жиддий изланишлар олиб борган. Жумладан, “Алишер Навоий ва тожик адабиёти”, “Фирдавсий ва унинг “Шохнома”си ҳақида”, “Шайхур-раис Абу Али ибн Сино”, “Шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий”, “Устод Рўдакий”, “Камол Хўжандий”, “Алишер Навоий” (2,133) каби тадқиқотлари фикримизни тасдиқлайди.

Устод Айний нафақат Шарқ мумтоз адабиёт вакилларининг ижодини ўргангани, балки “Эсдалиқлар”да уларнинг ижодидан намуналар келтириб, фикрини бойитади. Мазкур асардаги шеърлар баъзан отасини тилидан, баъзан суҳбатдоши томонидан айтилган. Жумладан “Дев” ва “Аждаҳо” афсонаси ҳақида гапириб, шоир отаси билан суҳбат қилар экан, шундай ёзади: “Падарам хандид ва гуфт: – Шайх Саъдий ном як одами калони донишманд гузаштаанд ва он кас гуфтаанд, ки “дев бо одам наёмезад, матарс, - бал битарс аз одамони девсор”. Бинобар ин дев ба одам зарар расонда наметавонад ва аз ҳама чиз одам зўр аст. Агар ҳар вақт ба назарат чизе намояд, натарс ва ҳамин сухани Шайх Саъдиरो ба ёдат ор, ки он кас ҳеч гоҳ дуруғ намегуфтаанд” (саҳ 51).

Мазмуни: “Отам кулиб деди: – Шайх Саъдий деган бир катта донишманд ўтган экан, у киши айтган эканларки, “девнинг одамга иши йўқ, балки девга ўхшаган одамлардан кўрққин”. Шу боис бу ердаги девлар одамга зарар келтирмайди, одам ҳамма нарсадан зўрдир. Агар бир вақт назарингга бирон нарса кўринса, кўрқма ва Шайх Саъдийнинг шу сўзларини ёдингда

тут, у киши ҳеч қачон ёлғон гапирганлари йўқ”. Иқтибосдан кўринадики, устод Айний ҳали болалик чоғларида оталари орқали Шайх Саъдийнинг ижоди билан танишганлар.

Китобнинг “Сардор ва дастъёри оила” сарлавҳаси остида Садриддин Айний болалик чоғлари чўпонлик қилганлиги ва бир мазорнинг тошида Шайх Саъдийнинг куйидаги мисралари ёзганлигини айтади:

Дар санги дигар ин чор мисраи Саъдӣ навишта шуда буд:

Шунидам, ки Жамшеди фаррухсиришт,

Ба сарчашмае бар ба санге навишт.

Бад-ин чашма чун мо бaсе дам заданд,

Бирафтанд чун чашм барҳам заданд.

Бошқа тошда Саъдийнинг бу тўрт мисраси ёзилган эди:

Эшитимки доно Жамшид,

Чашма бошидаги тошга ёзди.

Бу чашма олдида биздек дам олдилар,

Кетдилар кўздан номаълум бўлдилар.

Адабиётшунос ва айнийшуносларга яхши маълумки, Устод Садриддин Айний айрим илмий ва адабий асарларини аввал тожикча, сўнг ўзбекча ёзган. Жумладан, Шайх Саъдий хусусидаги тадқиқотлари ҳам икки тилга яратилган. “Шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий” сарлавҳаси остида шоирнинг туғилган йили аниқ эмаслигини, вафоти аниқлигини қайд қилади. Адиб манбаларни маълумот беришича узок умр кўрган ва “у ўн икки ёшидан бошлаб ўттиз йил илм ўрганган, ўттиз йил саёҳат қилган ва ўттиз йил хилватда яшаган эмиш”деб қайд қилади. Бошқа тарихчилар эса “у бир юз йигирма ёшга кириб, умрининг қирқ йилини болалик чоғи ва илм олиш билан ўтказди, қирқ йил саёҳат қилди ва қирқ йил хилватда бўлди” дейдилар. Садриддин Айний иқтибослардан сўнг тарихчиларнинг фикри менга афсонадек туюляпти, деб кўяди. Шоир ижодидан иккита байт келтиради ва улардан “шашсаду панжоҳу шаш” яъне “олти юз эллик олти” ва “эллигинг ўтиб кетди”ни асослаб Шайх Саъдийнинг туғилган йили ҳижрий 600 йилларида ва мелодийнинг 1204 йилда тўғри келишини айтади. Устод шунингдек, Саъдийнинг отаси, акаси ҳақида маълумот бериб, Саъдий отасидан болалигида жудо бўлганлигини уқтиради. Шоирнинг таҳсили хусусида сўзлаб у мукамал олий таълим олганлигини шеърий парчалар асосида далиллайди. Шоир сафарлари ҳақида маълумот берар экан, шундай ёзади: “Саъдий Эроннинг ҳамма ерини, Арабистон, Кичик Осиё, Миср, Шом, Хуросон, Мовароуннаҳр, Шарқий Туркистон ва Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарларини кезиб чиқди ва, айниқса, араб шаҳарларида узокроқ турган”лигини илмий исботлайди (2,136). Устод Айний Саъдийнинг шеърларидаги ишораларга таянган ҳолда шоир Ҳиндистонга ҳам

бўлганлигини айтади. Адибнинг саёҳат қилиши осон кечмаганлиги, Осиё ва Африка қитъасини айрим жойларини кўпинча пиёда кезиб чиққани ўзи катта жасорат, деб қўяди. Оиласи бўлган ё бўлмаганлиги, фарзанд кўрган ё кўрмаганлиги хусусида сўз юритар экан, тадқиқотчи асирга тушиб, уни озод қилиб олган ва ўз қизини Саъдийга никоҳлаб берган маълумот билан чегараланади. Ҳозирги адабиётшуносларимиз ҳам айнан шу маълумот билан кифояланганликлари бировга сир эмас.

Шайх Саъдий сафардан қайтиб “Бўстон” ва “Гулистон”ни ёзгани ва умрини охиригача Шероздан ташқарига чиқмасдан ижод билан шуғулланиб, бировдан совға олмасдан гўзал умр кечириб, Шероз ташқарисидаги ўз уйида вафот қилганлиги ва шу ерга дафт этилганлиги аниқ маълумотлар асосида берилади.

Кейинги қисмда эса Муслиҳиддин Шайх Саъдийнинг замонаси, адабий фаолияти, хусусида сўз юритар экан, унинг бадиий ижоди ҳақида ниҳоят юксак баҳо беради. “Саъдий, шубҳасиз, форс-тожик классик адабиётининг жуда улуғ сиймоларидан бири бўлиб, бундақаси бўлмаган” (2,143). Устоднинг “бундақаси бўлмаган” бирикмаларини ўзи китобхон ё мутахассисга Шайх Саъдий ижоди ниҳоятда улуғлигини исботлайди. Ё Устод Айний ёздилар: “Шарқ танқидчилари, одатда, форс-тожик классик адабиётидан урта “пайғамбар”ни кўрсатиб, бу “пайғамбар”ларнинг ҳар бирини форс-тожик шеърининг бир турининг ижодчиси ва мутахассиси деб билдилар: 1) Фирдавсий-достончи; 2) Анварий-қасидачи; 3) Саъдий-ғазалчи” (2,144). Булардан ташқари Шайх Саъдий ижодий ниҳоятда самимий содда ва равон эканлиги тадқиқотчи томонидан алоҳида таъкидланади. Шоир шеърларидан парчалар келтириб, уларни алоҳида шаклида ўзбекчага ўгиради, таржимаси ҳам ниҳоят дилкашдир.

Устод Айний китобхонни Шайх Саъдий ижоди билан таништирар экан, ўқувчини чалғитадиган йўлни эмас, балки оддий ва содда услубни танлайди. Адибнинг ижод қирраларини очиш учун, кичик сарлавҳалар қўяди. Ҳатто мутахассис бўлмаган китобхон ҳам Шайх Саъдийнинг ижоди билан осон танишиши мумкин. Мисол, “Саъдий форс-тожик шеърларининг турини кўпайтирувчидир” сарлавҳаси остида шоиргача бўлган адабиёт ва адабий жанр хусусида маълумот беради. Адибнинг бу соҳада қилган ишларини эслатиб, биринчиларда бўлиб Шарқ адабиётида девон тартиб берган ижодкор, шунингдек бошқа адабий жанрларда ҳам ижод қилганлигини илмий фактлар асосида баён этади. “Саъдий форс-тожик адабиётида бадиий насрнинг ижодчисидир” тарзида келтирган сарлавҳа остида, асосан “Гулистон” асари таҳлилга тортилган. “Саъдий форс-тожик адабиётининг биринчи сатирачи-мутойибачисидир” сарлавҳаси остида эса,

Саъдий ўз асарларида кўплаб латифа, ҳазил ва нозик ҳажвлар келтирганлигини айтади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Шайх Саъдий кўп сафарлар қилган. Ҳаётнинг яхши ва ёмон томонини кўриб, ўзи гувоҳ бўлган ва кўрган билганларини, барчасини асарларида акс эттирган. Шуларни инобатга олган Устод Айний “Саъдий-реалист” сарлавҳасини кўяди, адиб ижодидан мисоллар келтиради. Билмазки Шайх Саъдий хусусида сўз борганда, албатта бир катор тадқиқотчилар уни панду ҳикмат устози деб биладилар. Садриддин Айний адиб асарлари хусусида сўз юритар экан, “Саъдий асарлари ҳикматли сўзлар хазинасидир” замирида шоирнинг панду ҳикматларини таҳлилга тортади. Ижодкорнинг адабий меросида халқ оғзаки ижодиётининг таъсири катта эканлиги, таъкидлайди. Шайх Саъдийнинг маънавий меросидан нафақат Шарқ адабиёт вакилари баҳра олган, балки бошқа минтақаларда ҳам таъсири бўлган. Устод Айний шоирнинг сафарларини инобатга олган ҳолда “Саъдий жаҳон шоири ва ёзувчисидир” дейди. “У гоҳ Ҳабашистонни, гоҳ Мисрни, гоҳ Санъонни, гоҳ Шомни, гоҳ Ҳалабни, гоҳ Файд чўлини, гоҳ Кеш саҳросини, гоҳ Ҳиндистонни, гоҳ Самарқандни, гоҳ Қошғарни ва гоҳ Балхни тилга олади ва у ерлардан олган таассуротларини баён қилади” (2,177). Тадқиқотчи иқтибосдан кейин адиб асарларидан парчалар келтириб фикрини далиллайди. Бугунги олиб бораётган илмий изланишлардан маълум бўляптики, Саъдийнинг Ғарб адабиётида таъсири ниҳоят каттадир (1,102). Тадқиқотчи фикрини давом эттириб, “Саъдий куллиётининг тартиб ва мундарижаси” қисмида шоирнинг барча адабий меросининг руйхатини келтиради.

Хулоса. Бухорои Шарифда румийхонлик, маснавийхонлик бўлиб турган. Ўтмишда бу юртнинг оқил фарзандлари нимани ўқиш керак ва нимани билиш кераклигини яхши англаб етганлар. Шу боис Бухоро ва бухороликлар ер юзида ўзини қимматини ва иззат икромини топган.

Муслиҳиддин Шайх Саъдийнинг ҳаёти, замонни, адабий меросини чуқур ўрганиш ва тўғри баҳо беришда устод Садриддин Айнийнинг хизматлари каттадир. Кези келганда шуни ҳам айтиш лозим, Айний тадқиқотларининг тили ниҳоятда содда, кераксиз дабдабалардан, сўз ўйинлардан узоқ. Шунингдек, ҳар қандай китобхон устод китобларини ўқиб, қийналмасдан тушуниб олади. Шайх Муслиҳиддин Саъдийни қанча кўп ўқисак, шунча маънавий оламимиз бой бўлиб, маърифатимиз мустаҳкам бўлади. Устод Садриддин Айнийнинг бу соҳада олиб борган тадқиқотлари таҳсинга лойиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Жаъфар Холмўминов, Жалил Ҳазраткулов. Форсий адабиётнинг жаҳон адабиётидаги ўрни. – Т.: Yangi nashr, 2012. – 75-119.
2. Садриддин Айний. Асарлар. Саккиз жилдлик. Бешинчи том. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1965. – Б. 312.
3. Садриддин Айний. Асарлар. Саккизинчи том. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1967. – Б. 131-179.

Бозорова Нигора Хакимовна
преподаватель кафедры русского языкознания
Бухарского государственного университета
nigorabozorova1970@list.ru
Саидова Мохира Расулевна
доцент кафедры русского языкознания
Бухарского государственного университета
махира51@ru

ПОРТРЕТ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ОБРАЗА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ

Аннотация: Портрет, как составной элемент художественного образа, отражает как общие признаки, так и индивидуальные особенности изображаемой личности. Персонаж литературного произведения, с одной стороны, – представитель определенной эпохи, потому является носителем общих признаков класса, социальной прослойки, национальности, к которым принадлежит и которые находят выражение в его внешности, одежде, речи, поведении и других деталях портрета. С другой стороны, портрет выступает неповторимым выражением личности человека, отличающим его от других представителей его эпохи и среды. Целостность и законченность художественного образа всегда создаются единством общего и индивидуального.

Ключевые слова: художественный образ, пейзаж, иллюстрация, функция, стиль, сюжет, социальное отношение, субъект, функция, характер, роль.

Annotatsiya: Portret badiiy obrazning ajralmas elementi sifatida tasvirlangan shaxsning umumiy xususiyatlarini ham, individual xususiyatlarini ham aks ettiradi. Adabiy asar qahramoni, bir tomondan, ma'lum bir davr vakili, shuning uchun u o'zi mansub bo'lgan va uning tashqi ko'rinishi, kiyim-kechak, kiyim-kechak, kiyim-kechakda ifodalangan sinf, ijtimoiy qatlam, millatning umumiy xususiyatlarining tashuvchisidir. nutq, xatti-harakatlar va portretning boshqa tafsilotlari. Boshqa tomondan, portret inson shaxsiyatining o'ziga xos ifodasi bo'lib, uni o'z davri va muhitining boshqa vakillaridan ajratib turadi. Badiiy obrazning yaxlitligi va yaxlitligi hamisha umumiy va shaxsning birligi bilan yaratiladi.

Kalit so'zlar: badiiy tasvir, manzara, illyustratsiya, funktsiya, uslub, syujet, ijtimoiy munosabat, mavzu, vazifa, xarakter, rol.

Abstract: A portrait, as an integral element of an artistic image, reflects both general characteristics and individual characteristics of the person depicted. A character in a literary work, on the one hand, is a representative of a certain era, therefore he is a bearer of general characteristics of the class, social stratum, nationality to which he belongs and which are expressed in his appearance, clothing, speech, behavior and other details of the portrait. On the other hand, a portrait is a unique expression of a person's personality, distinguishing him from other representatives of his era and environment. The integrity and completeness of an artistic image are always created by the unity of the general and the individual.

Keywords: artistic image, landscape, illustration, function, style, plot, social relation, subject, function, character, role.

Введение. В истории литературы наиболее четко проступают два принципа изображения. Первый принцип – если персонаж произведения олицетворяет собой высокие человеческие идеалы, его внешность изображается в соответствии с этими идеалами. Второй принцип кардинально противоположен первому: чем зловреднее, сквернее и низменнее персонаж, тем отвратительнее его внешний облик. Такие персонажи, как правило, постоянно находятся в сфере антипатии автора. Но и при первом, и при втором случаях в основе художественно-эстетической концепции изображения лежит одна закономерность: соответствие внутреннего и внешнего. Необходимо указать и третий принцип, который редко, но встречается. При этом принципе изображения соответствие внутреннего и внешнего облика персонажа не задано специально, а зависит от метода изображения. Так, художник изображает отрицательного персонажа внешне красивым, этим обеспечивает развитие сюжета и подводит убедительную почву под конфликт. Эти принципы создают основы изображения и в книжной поэзии и прозе, и в устных произведениях.

Основная часть. Значение портрета, являются его место в структуре художественного образа. Во всех выдающихся литературных образах портрет выступает необходимым и составным компонентом образа. Отсутствие портрета в художественном образе наносит ущерб его совершенству, красоте. Второй функцией портрета является то, что он, соответствуя в некоторых образах его содержанию, выражает различные грани этого содержания. Каждый образ располагает внешностью, соответствующей его внутренней силе, и каждая из этих сторон соответственно дополняет свою противоположность (богатырь Рустам – символ мужества, силы, дружбы, а красавица Зулеха - символ верности, чистоты и правдивости). Другим методом необходимо считать место портрета в композиции произведения. Важность этой функции заключается в

том, что портрет способствует развитию сюжета, образов, возникновению конфликтов, формированию событий. В таких обстоятельствах изображение портрета считается даже необходимым. Роль и функции портрета определяют также и жанровые возможности произведения, так как каждый литературный жанр располагает собственными возможностями в изображении человека. В дастане и касыде портрет подробен и совершенен, развивается динамически. Но в малых жанрах портрет более абстрактен и ярко изображается лишь какой-нибудь отдельный его элемент. Первейшая функция портрета видится в выражении характера, духовного мира персонажа. «Портрет, – пишет Н. Соколова, – это характер... Это одинаково применимо и к живописи, и к литературе, да и к любому виду искусства. Воссоздавая наружность того или иного персонажа, писатель стремится не только достичь правдивой передачи индивидуальных особенностей внешнего облика, для него важно не только мимика или жесты этого персонажа, не только его манера одеваться, держать себя, двигаться, но и то, что стоит за этим – духовный мир, характер человека, его психология» [7, 216].

Начиная с первых своих произведений, С. Айни уделяет большое внимание реалистической обоснованности характеров, и в этом плодотворно пользуется искусством портрета. М. Шукуров, рассматривая идейно-художественные особенности «Воспоминаний» С. Айни, приходит к выводу, что «в портретах персонажей он всегда отражает их внутренний мир, духовный облик» [9, 222]. Эти выводы можно отнести и к другим произведениям писателя. Наблюдая за процессом изображения образов произведений С. Айни, можно заметить, что портрет, как составной элемент этого процесса, активно отражает различные состояния духа, жизни персонажей. Художественные образы произведений С. Айни состоят из синтеза взаимосвязанных между собой по форме и содержанию изображений внешнего и внутреннего облика персонажей. В некоторых из образов изображения внешнего облика и внутреннего мира сильно переплетены друг в друге. В таких образах портрет выступает составным элементом и основным средством создания этих образов. Портреты Пирзода («Бухарские палачи»), Кори-Ишкамбы («Смерть ростовщика»), Абдулло-ходжи, Саидакбар-ходжи («Воспоминания») и других, являясь одним из средств создания образа, в то же время составляют и важный элемент изображения. Отражение характера, психологии, внутреннего мира персонажей посредством портрета в произведениях С. Айни происходит различными путями. Одним из наиболее обычных способов отражения характера в портрете является развитие, эволюция портрета. Изображая портрет персонажей в изменении, в развитии, С. Айни создает динамичные характеры. В целях раскрытия новых граней характера писатель ищет во

внешнем облике персонажа новые детали. В результате этого достигается адекватность изображения портрета и характера, которая обеспечивает эстетическую и социальную целостность образа.

Динамическим портретам произведений С. Айни присущи следующие нюансы выражения характера и духовного мира персонажей: коренное изменение характера, психологии, жизненной позиции, приобретение социальной позиции, превращение в активную созидательную силу, различные душевные состояния в различных жизненных обстоятельствах (радость, гнев, страдание, мечта), классовые противоречия, усиление этих противоречий (Ёдгор, Гульнор, Есаул-баши в «Дохунде», Фатима, Хасан, Кутбия в «Рабах», етим в «Сироте»), жадность и паразитизм, бездуховность, высокомерие и надменность (Кори-Ишкамба в «Смерти ростовщика», Махди – последний пророк, шейх плавильщик Абдулло-ходжа Абди, Саидакбар-ходжа в «Воспоминаниях»), бедность, скромность, отвага, чистота, мудрость, борьба против социальной несправедливости и гнета (Айни, Пирак, Махдум Гав, Мулла Амон, Яхья-ходжа и другие персонажи – представители прогрессивных и просветительских сил в «Воспоминаниях»). Другим употребительным средством выражения характера в произведениях С. Айни выступает деталь в портрете. Большинство персонажей произведений писателя является носителем выражено индивидуальных внешних черт, а многие из них наделены законченными портретами. В создании таких портретов писатель пользуется разнообразными деталями. В процессе создания портрета писатель раскрывает для себя различные грани духовного мира изображаемого им персонажа, затем подбирает соответствующие внутреннему его миру детали внешнего облика. Портреты персонажей создаются, как правило, из важных деталей – возраста, роста, лица, глаз, бороды, речи, одежды, поведения и привычек, каждая из которых описывается выпукло и красочно. В виду того, что писатель при изображении портрета подбирает узловые и выразительные детали и возлагает на них определенную идейную нагрузку, большинство деталей портрета приобретает обобщающее значение и выражает завершенное понятие. Одним из обычных способов выражения характера и психологии в произведениях С. Айни выступает слитное изображение портрета с пейзажем, обстановкой и предметами. Портрет в сочетании с пейзажем, обстановкой и предметами дополняет содержание образа, усиливает его изображение. Образы произведений писателя свидетельствуют о том, что внешний облик его персонажей прежде всего подчиняется изображению природы (Гульбиби – «Одина», туркменская женщина – «Рабы», Фатима – «Воспоминания»), дома и домашней обстановки (Гульбиби – «Одина», Азимшах, Иброхим Галу – «Дохунда», Кылычхалифа, Абдуррахим-бай,

Эргаш, Кутбия – «Рабы», Туталошшо – «Воспоминания»), работы, занятия (Гульнор, Рустам, жена Рустама. – «Дохунда»). В этих описаниях, наряду с характером, психологией персонажа, находят живое отражение образ жизни, социальное положение, обычаи и другие грани образа. Описание пейзажа, домашней обстановки выступает своеобразным прологом к познанию портрета, а затем и образа. Читатель, столкнувшись с таким описанием, подготовится к восприятию портрета. В произведениях С. Айни такие описания, как правило, довольно пространны. В процессе изображения писатель выборочно отмечает различные детали, а затем подробно описывает их («Дарай Нкхон», «Дохунда», начало «Рабов»). Создается впечатление, например, что писатель распределяет свою цель между портретом и домашней обстановкой, и они четко и конкретно выполняют возложенную на них задачу. В результате и домашняя обстановка и портрет, обращенные к совершенствованию образа, усиливают его выразительность и действенность. С. Айни проявляет высокое мастерство в создании подобного типа портретов. Выбранные писателем детали как портрета, так и пейзажа и вещей, соответствующие содержанию характера и общей концепции произведения, отличаются сильной изобразительной способностью. С. Айни широко пользуется искусством портрета в изображении неповторимых жизненных мгновений, мимолетных душевных проявлений.

Вывод. Становясь неповторимым моментом жизни персонажа, созданные писателем портреты выражают определенные состояния его психологии. Писатель подчеркивает главным образом моменты, которые делают очевидным значение образа, дополняют и совершенствуют его. Это обстоятельство проявляется в произведениях С. Айни следующим образом: какое-либо событие или известие воздействует на персонажа, выводит его из обычного состояния и новое состояние на некоторое время запечатлевается в его облике. Характер воздействия, его результат и отношение субъекта к воздействию можно понять лишь по возникшему состоянию персонажа. Подобные моменты в произведениях С. Айни встречаются в образе матери Шарифа («Одина»), Ёдгора и Гульнор («Дохунда»), предводителя каравана и Шокиргулома («Рабы»), Кори-Ишкамба («Смерть ростовщика»), Садриддина, Хабибы, Муллы Туроба, Муллы Бозора, Насима Хархура («Воспоминания»). В таких случаях портрет, выражающий определенные душевные состояния персонажей, выступает элементом всестороннего изображения. [1, 98].

Как и характер, внутренний мир, портрет также выражает позицию, социальное положение, профессию, происхождение, привычки, человеческую природу персонажа. «В чертах лица, костюме, манерах, – пишет Б. Галанов, – чуткий художник вольно и невольно отражает

социальные отношения своей эпохи, преобладающие в обществе вкусы, привычки, моду» [3, 37]. Обнаруживая важные детали внешности каждого персонажа, писатель раскрывает с их помощью общественное положение, образ жизни, профессию, классовую принадлежность персонажа, отражает и их общие, и индивидуальные свойства. Определение социального положения персонажа делает образ более четким и выпуклым. Персонажи произведений С. Айни разделяются по своим социальным признакам на два основных антагонистических класса, от которых, в свою очередь отпочковываются более локальные социальные слои и группы. Последняя категория персонажей тоже разделяется по своему социальному положению, образу жизни на подгруппы. Широкий эпический взгляд писателя, охватывая все социальные классы и группы, исследует их всех от бездомного, безземельного крестьянина до эмира. А в индивидуализации существенную роль играет портрет. Несмотря на то, что в произведениях С. Айни изображаются почти все социальные классы, группы и прослойки, в центре внимания писателя стоят представители трудового народа – крестьяне, ремесленники, а также интеллигенция. Трудящимся во всех произведениях С. Айни противостоят представители классов и групп эксплуататоров. Такой широкий круг персонажей налагает на портрет весьма сложные задачи, но социальные портреты С. Айни выдерживают это испытание. Определяя то развернутым изображением, то несколькими деталями место персонажа в жизни, писатель индивидуализирует образ и одновременно обобщает его. По этим изображениям читатель четко выясняет, к каким социальным отношениям относится персонаж и какое место занимает в них. Посредством портрета С. Айни ставит своих персонажей на различные ступени социальной иерархии и раскрывает какую-нибудь из граней образа и, одновременно, социальное лицо какой-либо группы. В выражении социальных отношений персонажей важную роль играют одежда, борода, имя, чины, посты. Из произведений С. Айни вытекает, что одежда, занимая важное место в психологии и представлений персонажей, выражает не только имущественное, но и общественное, социальное их положение. Насколько дорога и малодоступна одежда, настолько выше имущественное и иерархическое положение ее носителя и, наоборот, бедная одежда прямо указывает на нищенское положение. С этой позиции, в портрете, с одной стороны воплотились индивидуальные и общие признаки представителей различных верхних слоев общества, с другой стороны, угнетенных и низших классов. Потрепанная одежда Ёдгора («Дохунда»), «старые холодцовые штаны, рваный тиковый халат, тубетейка, от ветхости из которой вылезала вата», принадлежащие Эргашу («Рабы»), «простые одежды служителя культа» Яхьи-ходжи, «белый халат» Исо махдума, «простые, но опрятные

одежды» Хадаи Абдулазиза, «простая одежда» Хайрата, «рваное покрывало» старухи, торгующей коробочки хлопчатника, «красно-коричневый плащ бухарского покроя, желтые мягкие сапоги и туфли» Ишана Султан-хана («Дохунда»), «два ватных из цветастого сатина халата,... синий суконный европейский плащ с широкой каймой», принадлежащие Палвону Арабу («Рабы»), «многослойные ватные халаты и голубой суконный плащ» Арбоба Хотамы («Смерть ростовщика»), многослойная дорогая одежда Мухаммадрахима Самаркандского с великолепной пестрой шубой, нарядные одеяния придворных вельмож, одежды воинов, духовенства, купцов, ремесленников, бухарских щеголей описываются писателем тщательно, со всеми их особенностями. В целях выявления социальной позиции персонажа посредством портрета С. Айни пользуется разнообразными методами и приемами. Подбор и применение деталей с определенным идейным замыслом, классовый подход в социальной расстановке персонажей, сочетание портрета с пейзажем, обстановкой, предметами в изображении являются наиболее продуктивными из них при социальной классификации персонажей по внешним признакам.

В проявлении отношения писателя к образам главную роль играет их нравственное соотношение. Если концепция персонажа соответствует духу художника и выражает его идейный замысел, то он становится объектом его симпатии и изображается соответственно своему содержанию. В случае же несоответствия этих моментов писатель обрушивает на образ всю свою ненависть, подвергает его отрицанию.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Айний С. Асарлар. 8 томлик. 5-том. – Т.: 1965.
2. Айний С. Асарлар. 8 томлик. 1-том. – Т.: 1963.
3. Айний С. 8 томлик. – Т.: Ўзбекистон Давлат адабиёт нашриёти, 1967.
4. Айний С. Танланган илмий асарлар. – Тошкент: Фан, 1978.
5. Айний замондошлари хотирасида. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
6. Ахмедова Ш. Адабий танқидчилик жанрлари. – Тошкент: Фан, 2008.
7. Ахмедова Ш., Давронова Ш. Ўзбек адабий танқиди жанрлари. – Тошкент: Мухаммад полиграф, 2022.
8. Брагинский И. Садриддин Айни. – М.: 1948.
9. Раҳимов Н. Садриддин Айний. – Тошкент, 1954.
10. Сафаров О. Бухоро адабий ҳаракатчилиги тарихидан лавҳалар. – Бухоро: Дурдона, 2015.
11. Шарль Сент-Бьёв. Литературные портреты. Критические очерки. – М.: Худож. лит., 1970.

O‘roqova Nafosat Yoriyevna
Buxoro davlat universiteti dotsenti,
Filologiya fanlari o‘yicha falsafa
doktori(PhD)

n.y.uroqova@buxdu.uz

Normuratova Nigora Rustam qizi,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası
tayanch doktoranti

nigoraab@gmail.com

SADRIDDIN AYNIY USLUBIGA DOIR CHIZGILAR

Annotatsiya: Maqolada XX asr o‘zbek va tojik adabiyotining zabardast vakillaridan biri Sadridдин Ayniyning nasrdagi ijodi tahlil qilingan. Adibning epik asarlarida real hayot tasviri keng ko‘lamda ifodalanganligi, unda ijodkor uslubi va individualligining o‘rni masalasi yoritilgan. Shuningdek, maqolaning asosiy qismida nosirning yirik nasriy asarlaridagi obrazlar tizimi ham ilmiy-nazariy jihatdan tahlilga tortilgan. Ustod Ayniyning nasriy asarlari orasida “Esdaliklar” alohida o‘rin egallashi dalillangan. Asarda personajlar xarakteri oddiy, barcha uchun tushunarli va mavhum tushunchalardan xoli tasvirlanganligi, uning badiiyati borasida ham ayrim mulohazalar bildirilgan. Ushbu tarixiy-memuar asarda o‘sha zamonning kasblari mufassal yoritilganligiga aloqador fikrlar asoslangan.

Kalit so‘zlar: Sadridдин Ayniy, “Esdaliklar”, memuar asar, yozuvchi uslubi, real hayot tasviri, Buxoro tarixi, “Qullar”, “Doxunda”.

Аннотация: В статье анализируется прозаическое творчество Садриддина Айни, одного из ведущих представителей узбекской и таджикской литературы XX века. В эпических произведениях писателя широко выражен образ реальной жизни, освещен вопрос о роли стиля и индивидуальности творца. Также в основной части статьи с научной и теоретической точки зрения анализируется система образов в основных прозаических произведениях писателя. Доказано, что «Воспоминания» занимают особое место среди прозаических произведений Устада Айни. В произведении характер героев описан просто, понятно для каждого и свободен от отвлеченных понятий, а также сделаны некоторые замечания по поводу его художественности. Историко-мемуарный труд основан на подробном освещении занятий того времени.

Ключевые слова: Садриддин Айни, «Воспоминания», мемуары, писательский стиль, образ жизни, история Бухары, “Рабы”, “Дохунда”.

Abstract: The article analyzes the prose work of Sadriiddin Aini, one of the leading representatives of Uzbek and Tajik literature of the twentieth century. In the epic works of the writer, the image of real life is widely expressed, the question of the role of style and individuality of the creator is illuminated. Also in the main part of the article, the system of images in the main prose works of the writer is analyzed from a scientific and theoretical point of view. It has been proven that “Memoirs” occupy a special place among the prose works of Ustad Aini. In the work, the character of the heroes is described simply, understandably for everyone and free from abstract concepts, and some comments are made about its artistry. The historical and memoir work is based on detailed coverage of the activities of that time.

Keywords: Sadriiddin Aini, «Memories», memoir, writer's style, real life image, history of Bukhara, “Slaves”, “Dokhunda”.

Kirish. Badiiy adabiyotda ijodkor uslubi va individualligining qirralari, asosan, jamiyat hayotini tasvirlashda namoyon bo‘ladi. Adib badiiy ijod namunalarini yaratar ekan, unga o‘z estetik tafakkuridan kelib chiqqan holda yondashadi. Agar ijodkor shaxs o‘z jamiyati muammolarini, vaziyatini ko‘ra olmasa, unday ijod namunasi adabiyotning umrboqiylik talablariga javob bera olmaydi.

Barcha nasriy asarlarda ham Sadriiddin Ayniy jamiyat hayotini tasvirlashda o‘z original uslubini yaratdi. Biz uning uslubini reallikda ko‘ramiz.

“Ayniyning ilmiy-ijodiy merosini adabiyot, tarix, pedagogika yoki adabiyotshunoslik nuqtai nazaridagina emas, balki tilshunoslik jabhasidan ham baholash lozim bo‘ladi. Ayniyning ulug‘ligi ham, tengsizligi ham ana shunda – u boshqa bironlar uddalay olishga aql bovar qilmaydigan ishlarni qoyillatib bajarishga qodir bilim va salohiyat sohibi edi. Ayniy ilm va ijod uchun tug‘ilganligini bilar, shuning uchun butun kuch-quvvati, qobiliyatini ilm-fan, adabiyot ravnaqiga bag‘ishlagandi” [1].

Asosiy qism. Sadriiddin Saidmurodzoda Ayniy zullisonayn alloma bo‘lib, adabiyotshunos, nosir, shoir, pedagog, tarixchi, shuningdek, tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohasida juda faol publitsist sifatida mashhur. Uning dunyo tan olgan yirik nasriy asarlari quyidagilar:

“Buxoro jallodlari” (qissa) 1922-yil

“Odina” (qissa) 1924-yil

“Qulbobo yoki ikki ozod” (qissa) 1928-yil

“Doxunda”(roman) 1930-yil

“Qullar” (romani) 1934-yil.

“Eski maktab” (qissa) 1935-yil

“Sudxo‘rning o‘limi” (qissa) 1939-yil

“Yetim” (qissa) 1940-yil

“Esdaliklar”(memuar asari) 1949-1954-yillar

Ustodning nasriy asarlari orasida “Esdaliklar” alohida o‘rin egallaydi. Asarda personajlar xarakteri oddiy, barcha uchun tushunarli va mavhum tushunchalardan xoli tasvirlangan. Esdalik yozish yozuvchidan katta mahorat va qobiliyatni talab qiladi. Sadridin Ayniy ushbu asari to‘g‘risida shunday deydi: “Ma’lumki, har bir ishda odamning tajribasi umrining so‘ngida takomillashadi hamda voyaga yetadi. Umrin yetmishdan oshib, a’zolarim bo‘shashib, ish qobiliyatim kamaya borganidan, o‘zimcha muhim ko‘ringan bu ishning – esdalik yozish ishining vaqti kelgan, deb o‘yladim va fursatni g‘animat bilib, bu ishni bajarishga kirishdim” [5,7]. Pirovardida adib yetmish yillik xotiralarni jonlantirib, kelajak avlodga nodir meros qoldiradi.

Asar ibtidosi to‘y tasviri bilan boshlanadi. Xatna to‘yi – millatimizning milliy an‘anasi, islom dinining qadrli odati. Asar davomida yozuvchining o‘ziga xos uslubini ko‘rishimiz mumkin. Bu memuar asarda boshqa esdaliklardan farqli ravishda yozuvchining oldingi asarlariga ishora ham mavjud. Masalan: “Agar boylar paxtakashlarning mehnatlariga yarasha haq bersalar, paxtakashlik yomon kasb emas edi. Ammo ochko‘z boylar paxtakashlarga beradigan arziyas ish haqini ham, turli firib-nayranglar chiqarib yanada ozaytirardilar (men Mahallayi Bolodagi soliq yig‘ish tartibini “Qullar” romanining ikkinchi qismida va paxtakashlar bilan qal’achi boylar munosabatini mazkur romanning birinchi qismida tasvir qilganman.)” [5,8]. Bunday ishora shuni tasdiqlaydiki, yozuvchining asar qahramonlari real hayotda bo‘lgan shaxslardan tashkil topgan. Umuman olganda, Ayniy asarlarida yozuvchining qalb xotiralari askarlardek bo‘lib safga tiziladi va o‘tmishning o‘chmas izlarini gavdalantiradi.

Muallif asarlarining g‘oyaviy tuzilishida ham o‘xshashlik mavjud. Uning “Odina” qissasida chin yetim bo‘lgan bolaning Arbob Kamol tomonidan nohaqlikka uchrashi tasvirlangan bo‘lsa, “Esdaliklar” tarkibida esa “Dono malay va Firibgar boy” hikoyasi uchraydi. To‘taposhshaning tilidan aytilgan bu hikoyada ham Odina singari bir yetimning taqdiri bayon qilingan. Faqatgina “Odina” qissasidan farqi bu hikoyada malayning donoligi sabab baxtga erishishi yozilgan. Ayniyning bu mavzularda ijod qilishi davrning talabi edi. Bu hikoya asarda bejiz keltirilmagan. “Esdaliklar” bizga jamiyatdagi muhitni ayblashga emas, balki o‘quvchini shu davrning murakkabliklarini anglashga chorlaydi. Asarda nohaqlik, ijtimoiy tabaqalaninish, qashshoqlik, jabr-zulm – o‘sha davr hayoti boricha aks etgan. Unda Lutfillo Go‘ppol, qozi Abdulvohid, Xabiba, Mahmud qori, Ergash, Ustaxo‘ja kabi turli xarakterga ega bo‘lgan personajlarni ko‘ramiz. Bu kimsalar zamonaning turli tabaqa vakillari edi. Yozuvchining yutug‘i ham aynan shunda. Keng qamrovlilik, personajlarning ko‘pligi, voqealar tizimining rang-barangligi – bu ijodkor mahoratining g‘oyat kuchliligidan darak beradi.

“Esdaliklar”da peyzaj tasviri alohida e’tiborga molik. S.Ayniy Buxoro shahrini o’quvchiga ilk bora tasvirlaganda shunday yozadi: “Shahar ichi qop-qorong’u edi, shahar darvozaboni oldida paxta pilik va zig’ir moyi bilan yonadigan bir pilso’z – jinchiroq xira yoruq ham, undan nariroqda u ham yo’q edi. Buxoro hovlilarining ko’cha tomonida deraza va darchalari bo’lmaganidan ko’chaga yorug’ tushmasdi. Ikki-uch qavat binolar bilan ikki tomoni o’ralgan torgina ko’chalar, odamga go’r ichini eslatardi [5,118].

Ayniy shahar haqida so’zlar ekan, uni zulmatga o’xshatadi. U aslida bu so’zni shaharga nisbatan emas, balki butun buxoroliklarni zulmat ichida yashamoqda, demoqchi bo’ladi. Torlikda, siqqlikda umrguzaronlik qilayotgan xalqni ham shahar bilan birga tasvirlaydi. Aynan ana shu tasvirning o’zi ham bizga o’sha davrda shahar uylarining qanday qurilishi, ko’chalarning tor va qorong’u bo’lishi haqida xabar bermoqda. Arxitektura masalasi ham bevosita muallif e’tiboriga tushmoqda. U Buxoro madrasalarini pishiq g’ishtdan, ikki qavatli, keng sahnli, baland va mustahkam devorga ega, devorlari rang-barang koshinlar bilan bezatilganligini asarning bir necha o’rinlarida aytib o’tadi. Lekin, shunday bo’lsa-da, adib ta’lim bergan shogirdlarining hujralari sovuq, tor, qorong’u bo’lgan. Aynan ana shu hujralarni xususiy mulkka aylantirish masalasi ham asarda tilga olingan.

Ushbu tarixiy-memuar asarda o’sha zamonning kasblari ham mufassal yoritilgan. Tegirmonchilik, duradgorlik, paxtakashlik, qozikalonlik, mardikorlik, ustachilik, chorvachilik, domlachilik, sarbozlik kabi ijtimoiy qatlamning turli tabaqalari hayoti, turmush tarzi, orzu-armonlari o’z aksini topgan. Sarbozlar haqida to’xtalib, ularni muntazam askarlar deb ataydi. Ular “Kavkaz otliqlari” deb atalishi va ular boshqa sarbozlardan kiyinishi, oylik maoshi va hayot tarzining yuqoriligi bilan farq qilishini aytadi. O’sha davrda bu guruh sarbozlari amir xavfsizligi uchun mas’ul kishilar bo’lgan. Buxoroda harbiy holat uncha yaxshi bo’lmasa ham, amirning xos askarlari va sarbozlari oliy darajadagi tayyorgarlikka ega edi. Amirlikda harbiy salohiyat shulardan iborat bo’lib, tabiiy holki, bunday tayyorgarlik bilan ham butun boshli Chor Rossiyasiga qarshi kurashishning imkoni topilmasdi.

Sadriddin Ayniyning “Esdaliklar”i shu vaqtgacha yaratilgan ushbu janrdagi asarlardan qahramonlarning va butun boshli hayotning tabiiy va jonli tasviri bilan ajralib turadi. Binobarin, bu asarga berilgan ta’riflarning eng chiroylisi va munosibi shunday: “Zero, “Esdaliklar” o’zbek nasri tarixida “Boburnoma”dan keyingi tarixiy-memuar asar sifatida alohida o’rin tutadi” [3,145-146].

Darhaqiqat XIX asr adabiy, ijtimoiy, iqtisodiy va, albatta, ta’lim sohalariga daxldor mavzular asarda keng qamrovli o’z aksini topgan.

Adibning birinchi yirik romani – “Doxunda”. “S.Ayniy dastlabki asarlarida (to “Doxunda” romani yozilguncha), – deydi sharqshunos I.S.Braginskiy, –

sotsialistik realizm metodi prinsiplari bilan ham tanish emasdi. Ammo o‘sha asarlarida ham u partiya ko‘rsatmalarini alohida-alohida yo‘sinda badiiy asar shaklida ifodalab berishga harakat qilardi”. Vaholanki, Ayniy bungacha Buxoroning Mirarab, Olimjon, Badalbek, Hoji Zohid, Ko‘kaldosh kabi madrasalarida qariyb 23 yil tahsil olib, chuqur ilm egallagan, badiiy ijod sirlaridan yaxshi xabardor, Sharq mumtoz adabiyoti, Navoiy va Bedil ijodiyotiga chin muhib o‘laroq shakllangan edi” [2].

Braganiskiy bu ta’rif bilan Ayniyga yuksak baho bergan. Chunki S.Ayniy realizmning qonun-qoidalari bilan tanishmay turib, realizmning dastlabki namunalaridan bo‘lgan romanlarini yozdi. S.Ayniy romanchilikda Abdulla Qodiriyning ustoz deb bilgan va yozgan romanini unga ko‘rsatgani bizga ma’lum. Agar Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va “ Mehrobdan chayon” romani bilan “Doxunda” romanini tahlil qiladigan bo‘lsak, ulardagi kesishmalarni ko‘rishimiz mumkin. A.Qodiriyning o‘g‘li Habibulla Qodiriy otasi Ayniy bilan o‘zaro maslakdosh ekanligini esdaliklarida yozgan. Qodiriy “Doxunda”ning ilk o‘quvchisi sifatida unga o‘z maslahatlarini bergan bo‘lishi mumkin. Ushbu asarda bir yigitning jamiyat hayotiga befarq emasligi tasvirlangan. Qodiriy romanlaridagi Otabek va Anvar ham o‘z zamonasining ijtimoiy muammolariga loqayd bo‘lmagan, o‘z zamonasining old yigitlaridan qilib tasvirlangan. Bu xususiyatlarni Yodgor timsolida ham ko‘rishimiz mumkin. Otabek, Anvar, Yodgor obrazlari romanlar davomida komil shaxsdek qiyofa kasb etadi. Asarning tuzilishida ham o‘xshashlik mavjud. Qodiriy romanlari kabi “Doxunda”da ham har bir hikoya nomlangan. Bu an’anani ham Ayniy zamondoshidan namuna sifatida olgan bo‘lsa ajab emas. Yozuvchilarning ijodiy hamkorligi, adabiy ta’sir, ijodiy oziqlanishi va an’analar ikki ijodkor o‘rtasida mushtaraklikni keltirib chiqargan. Ayniy yaratgan Yodgor obrazi adibning boshqa obrozlaridan farq qiladi. Uni Odina bilan solishtiradigan bo‘lsak, ikkisi o‘rtasida jiddiy tafovutlarni kuzatamiz. Chunki yuqorida aytganimzdek, Yodgor obrazi isyonkor obraz. U oqimga qarshi harakatlana oladi, jamiyat an’analariga qarshi chiqa oladi. Uning qaynab turgan shijoatini adib quyidagicha tasvirlaydi: “Biz ilonday ko‘zga ko‘rinarli bo‘lgan bosmachilikni tugatdik, lekin bosmachilarni maydonga keltirgan sinf hali tirik, u harakatda. Dushmanlar bizga ochiqdan ochiq tegmasalar ham, buyra ostidagi chayondek, payt topganda chaqadilar, zaharlaydilar, olg‘a borishga to‘sqinlik qiladilar”. Agar e’tibor qaratadigan bo‘lsak ushbu asarda ham “Mehrobdan chayon” singari razil kimsalar chayonga o‘xshatilmoqda.

Adibni nosir sifatida mahoratini yanada namoyon qilgan keyingi yirik asari bu “Qullar” romanidir. Bu roman XIX asrning 30-yillaridan XX-asrning 30-yillarigacha bo‘lgan O‘rta Osiyo manzaralarini tasvirlaydi. Professor G‘ayrat Murodov o‘zlarining ilmiy ishlarida “Qullar” romaniga to‘xtalib o‘tib, qimmatli ma’lumotlarni berganlar. Biz ham bu nodir ma’lumotlarni ushbu o‘rinda taqdim

qilishni maqsadga muvofiq topdik: “S.Ayniyning navbatdagi yirik epik asari – “Qullar” (1933) romanida moziy voqealarining haqqoniy manzaralari tasvirini ham, davr va insonga sinfiy-differensial munosabatni ham ko‘rish mumkin. “Qullar” – o‘z badiiy matniga ulkan tarixiy hodisalarni, individual xarakter va tillarni jo qilgan, sujet va kompozitsiya jihatdan puxta ishlangan badiiy asar. “Qullar” xronotopi – keng va serqirra. Unda bir asrdan ko‘proq tarixiy vaqt, ulkan badiiy hudud (Afg‘oniston, Turkmaniston, O‘zbekiston, Tojikiston) o‘z ifodasini topgan. “Qullar” romanining qahramoni – xalq. “O‘tkan kunlar” romanidagiday “Qullar”da ham xalq badiiy matnda faol ishtirok etadi. Asarda xalqning tarixiy jarayonidagi o‘rni, ma’naviy-psixologik tadriji badiiy tadqiq etilgan” [6, 86].

Yuqorida keltirilgan ta’riflar romanga berilgan chin baho. Darhaqiqat, “Qullar” romani personajlarning ko‘pligi, xronotopning keng ko‘lamli ekanligi bilan ajralib turadi. Ayniy o‘z asarlarida, ayniqsa, “Qullar” romanlarida qahramon shaxsiga ko‘proq e’tibor qaratgani romandagi bosh qahramonlarning alohida ajralib turishiga sabab bo‘lgan. Buni Rahimdod, Ergash va Safarg‘ulomlar, shuningdek, Jalilxali va Abdurahmonlar, Ulmurod, Ro‘zi va boshqalarning chehralarida ham ko‘ramiz. Bu shaxslarning aksariyati Ayniy tomonidan mohirona tasvirlangan. “Qullar” romanida yozuvchi roman tarkibida ularni o‘z nutqi bilan shunday ta’riflaydi: “To‘g‘risini aytsam, bizning qishloq, deyarli joyimiz, yovon otarlik yerimiz ham yo‘q. Biz eski qullarning avlodimiz. Qorayog‘och qishlog‘ining bir chekkasidagi qum bosgan bir yerda, “G‘ulomon” ko‘chasida, otabobimiz ozod bo‘lgan chog‘larida o‘zlari uchun yasagan chayladay uylarda tirikchilik qilamiz. Biz boylarda chorakorlik, mardikorlik, chorvadorlik, cho‘ponlik qilib kun kechiramiz, ba’zilarimiz cho‘ldan yantoq, shuvoq tashiymiz, shu bilan o‘lmagudek ovqat qilamiz” [4,112]. Ushbu satrlar orqali nosir bu insonlarning kim ekanligi, ularning yashash tarzini ko‘rsatadi. Ayniy deyarli barcha asarlarida qullikni, inson mehnatidan nohaq foydalanishni qoralaydi.

Xulosa. Asrimiz boshlarida yuz bergan va berayotgan o‘zgarishlar natijasida dunyo va inson munosabatarini chuqurroq idrok etish, xalqimizning milliy tafakkuri, betakror an’ana va qarashlarni mujassam etgan o‘zbek nasriga alohida e’tibor qaratilmoqda. Sadriddin Ayniy shunchaki romanlar, qissalar yozmadi, u tarixni ochiq oydinlik bilan badiiy sayqallab yozdi. Adibning nasriy asarlari qahramonlarning va butun boshli hayotning tabiiy hamda jonli tasviri bilan ajralib turadi. Aytish joizki, Sadriddin Ayniyning boy ma’naviy merosi asrlar davomida o‘zbek adabiyoti bo‘stonini boyitib boraveradi.

ADABIYOTLAR:

1. Ibrohim Haqqul. Bedilshunos Ayniy//.www.kh.davron.uz.
2. Ibrohim Haqqul.Ulug‘larni ulug‘lar tiriltirgay//. www.kh.davron.uz

3. Sharipova Laylo. “Esdaliklar” da Buxoro va Buxoroliklar tasviri. “Sadridin Ayniy va o‘zbek nasri taraqqiyoti” nomli respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. 26-27-aprel. – Buxoro, 2018.
4. Sadridin Ayniy. Asarlar. III tom. – T.: “Toshkent” badiiy adabiyot nashriyoti, 1965.
5. Sadridin Ayniy. Asarlar. V tom. – T.: “Toshkent” badiiy adabiyot nashriyoti, 1965.
6. Муродов Ғайрат. Тарихий роман: муштараклик ва ўзига хосликлар уйғунлиги муаммолари. Филология фанлари бўйича докторлик (DSc) диссертацияси. – Т.: 2018.
7. Yoriyevna U. N. THE ORIGINALITY AND GENESIS OF ANIMAL SYMBOLISM IN POETRY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Т. 18. – С. 20-23.
8. Uroкова N. MASNAVI GENRE IN UZBEK CLASSICAL POETRY //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 14. – С. 137-140.
9. Uroкова N. GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 8. – С. 57-59.
10. Yoriyevna U. N. RELATIONSHIPS BETWEEN HUMANS AND ANIMALS //Confrencea. – 2023. – Т. 8. – №. 1. – С. 123-126.

FOLKLORSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIK MASALALARI

*Amonova Zilola Qodirovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari doktori
zilolajonamonova@gmail.com*

*Olimova Munavvar Sultonovna,
BuxDUmatnshunoslik va adabiy manbashunoslik yo‘nalishi magistri,
BDTI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi*

HUVAYDO DEVONINING “BUXORO” TOSHBOSMASI

Annotatsiya: Xojanazar Huvaydo Qo‘qon adabiy muhitining zabardast namoyandasi bo‘lib, sohibdevon shoir sanaladi. Uning lirik merosi devon holida nashr qilingan. Maqolada shoirning Buxoro adabiyot va san‘at muzeyida saqlanayotgan “Huvaydoyi Chimyoniy” nomli toshbosmasi xususida so‘z boradi. Shuningdek, Huvaydo devoniga kiritilmagan bir munojot g‘azali hamda Navoiy g‘azaliga tasdis musaddasi ilmiy jamoatchilik uchun bir yangilik sifatida e‘tirof etilgan.

Kalit so‘zlar: Huvaydo devoni, qo‘lyozma, toshbosma, munojot g‘azal, tasdis musaddas, Qur‘oni Karim, Hadisi sharif, tasavvuf.

Аннотация: Ходжаназар Хувайдо является выдающимся представителем литературной среды Кокана и считается выдающимся поэтом. Его лирическое наследие было опубликовано в виде девана. В статье рассказывается о литографии поэта «Хувайдои Чимёни», хранящейся в Бухарском музее литературы и искусства. Также новинкой для научного сообщества были признаны одна муноджотская газель, не вошедшая в диван Хувайдо, и конфирмационный мусад газели Навои.

Ключевые слова: диван Хувайда, рукопись, каменная печать, муноджот газель, тасдис мусаддас, Священный Коран, хадис Шариф, мистика.

Abstract: Khojanazar Huvaido is an outstanding representative of the Kokan literary environment and is considered a master poet. His lyrical legacy was published as a devan. The article talks about the poet's lithograph named «Huvaidoyi Chimyoni» kept in the Bukhara Museum of Literature and Art. Also, one munojot ghazal, which was not included in Huvaydo's divan, and the musadad of Navoi's ghazal were recognized as a novelty for the scientific community.

Keywords: Huwayda divan, manuscript, stone print, munojot ghazal, tasdis musaddas, Holy Qur'an, Hadith sharif, Sufism

Kirish. Ma'lumki, mumtoz adabiyot saralangan, ya'ni vaqt va davr sinovlaridan o'tib, millatning ma'naviy-axloqiy ehtiyojlariga javob bera oladigan badiiy ijod namunalari majmuyi hisoblanadi. O'z ma'naviy merosi bilan xalqimiz kamolotiga beminnat hissa qo'shgan mutasavviflardan biri Xojanazar G'oyibnazar o'g'li Huvaydodir. Tasavvuf she'riyatining yirik vakili hisoblangan Huvaydo Farg'ona viloyati Chimyon qishlog'ida yashab ijod etgan bo'lsa-da, uning adabiy merosi Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. 1907-yili Toshkentda shoirning "Kitobi eshon Huvaydoyi Chimyoniy" nomi bilan toshbosma devoni bosilgan. Mazkur devoni qayta-qayta ko'chirilgan bo'lib, birgina O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida **yettita** qo'lyozmasi va "Rohati dil" asarining 12 ta toshbosma nusxasi saqlanmoqda.

Huvaydo o'z she'rlarida, asosan, Qur'on oyatlari, Hadislar va tasavvufiy g'oyalarni singdirgan. Bu esa o'sha davr ilm ahli uchun qo'llanma vazifasini o'tagan, deyish mumkin. Chunki diniy maktab va madrasalarda Qur'oni Karim, Hadisi Sharif bilan birgalikda diniy-tasavvufiy mavzudagi g'azallar ham o'qitilgan. Shuning uchun uning qo'lyozma va toshbosmalari keng nusxada turli hududlarda tarqalgan. Bunga asos sifatida Buxoro xalq amaliy san'at muzeyi qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan Huvaydo kitoblarini keltirishimiz mumkin.

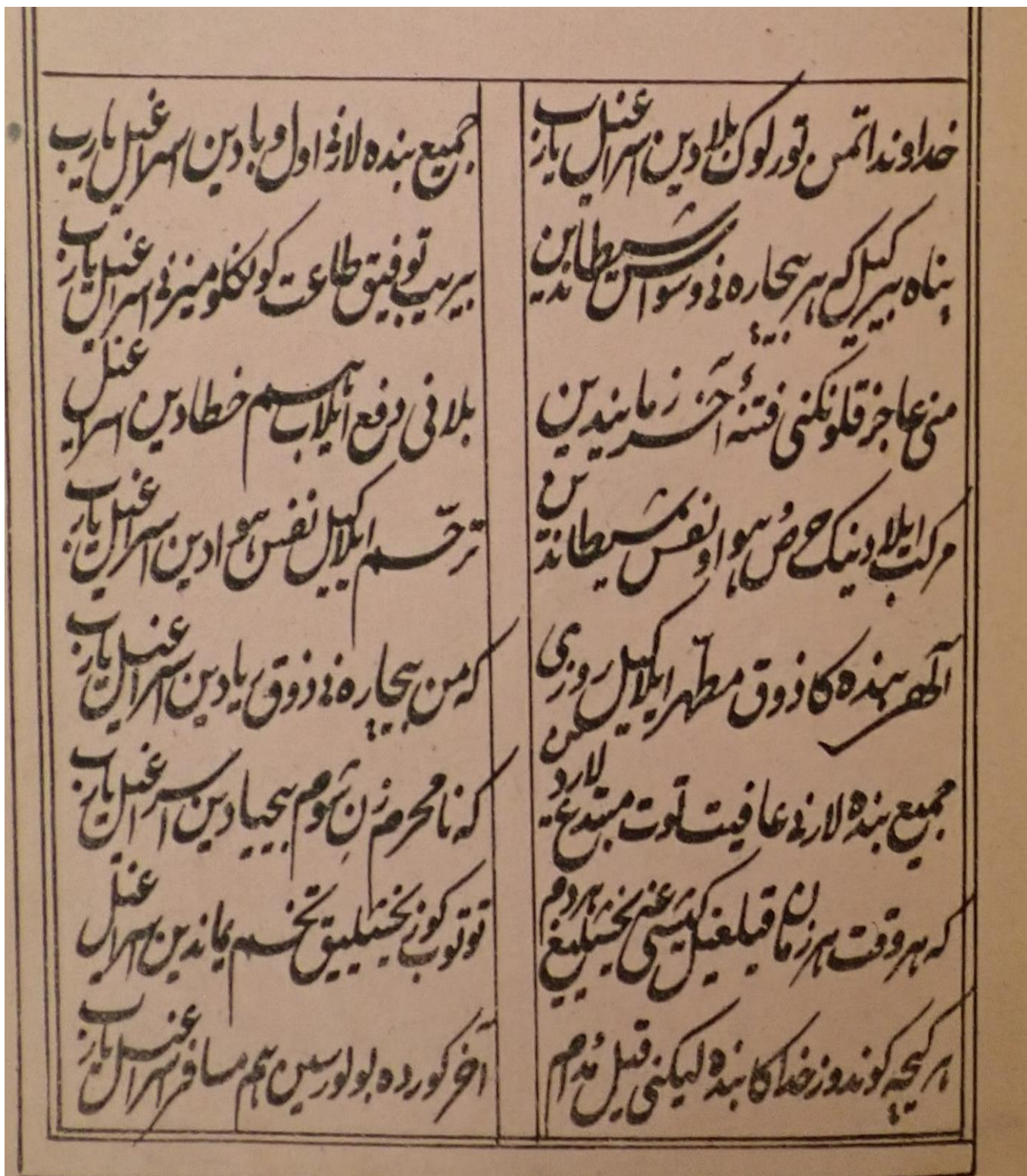
1. Huvaydo g'azallari, duolar va hadislar majmuasi. 28053/11 raqamli qo'lyozma;
2. Huvaydo g'azallari. 10796/11 raqamli qo'lyozma;
3. Huvaydo g'azallari. 12307/11 raqamli qo'lyozma (1901- yilda ko'chirilgan);
4. Rohati dil.Huvaydo g'azallari. Muhimoti musulimin. Jamlanma (1869-yil ko'chirilgan);
5. Huvaydo, Mashrab, Amir Axtam sahoba g'azallari, islom tarixiga oid she'rlar. 11779/11 raqamli qo'lyozma;
6. Bayoz. Muqimiy, Haziniy, Muxlis, Huvaydo g'azallari. 12443/11 raqamli toshbosma;
7. Huvaydoyi Chimyoniy g'azallari. 163 inventar raqamli toshbosma.

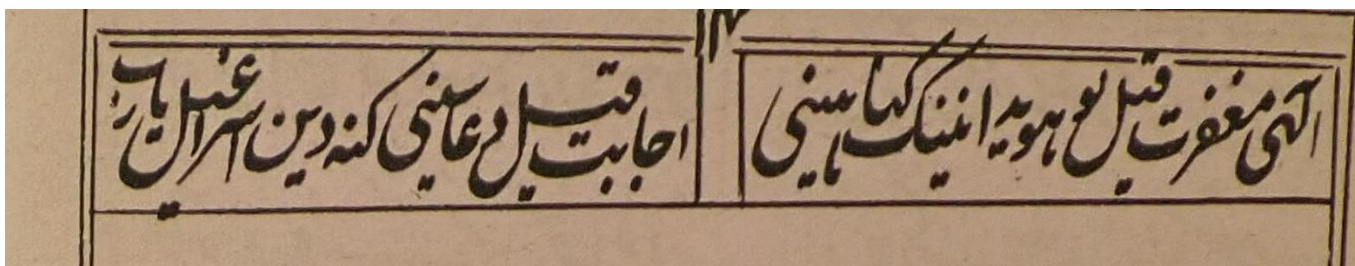
Yuqorida nomlari keltirilgan qo'lyozma va toshbosmalardan ham ma'lum bo'ladiki, Xojanazar Huvaydo g'azallari Qur'on va hadislar, islom tarixiga oid she'rlar bilan yonma-yon holda o'qitilgan. Bayozlarda ham shoir g'azallari mutasavvif so'fiylar ijodi va ayrim duolar bilan birgalikda jamlangan.

Shulardan biri bo'lgan "Huvaydoyi Chimyoniy" nomli toshbosma Buxoroda saqlanayotgani uchun shartli ravishda "Buxoro" toshbosmasi deb keltirildi. Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro viloyati Axborot-kutubxona markazi Sharq qo'lyozmalar fondida 163 inventar raqami bilan saqlanayotgan mazkur manba 1900-yilda Toshkent Ilin tipo-litografiyasida bosilgan. 120 sahifadan iborat bo'lgan ushbu kitobning birinchi sahifasida "Ravnaq" matbaasi nomi qayd etilgan. Mazkur toshbosmada g'azallar arab alifbosi asosida kiritilgan bo'lib, an'anaviy

devonlar kabi Basmala bilan boshlangan. Devondagi ilk she'r hamd xarakteridagi g'azal hisoblanadi. Ammo toshbosmada an'anaviy devonchilikda kuzatiladigan holatlarga qat'iy rioya qilinmagan o'rinlar ham mavjud. Ya'ni hamd g'azaldan so'ng keltirilishi lozim bo'lgan munajat-g'azal toshbosmaning 13-sahifasida berilgan.

2005-yil Toshkentdagi "Yangi asr avlodi" nashriyotidan chiqarilgan Xojanazar Huvaydo "Devon"i hamda 2017-yilda qayta chop etilgan shu kitobning ikkinchi to'ldirilgan nashri bilan "Huvaydoyi Chimyoniy" toshbosmasidagi she'rlar o'zaro taqqoslanganda bir munajat-g'azal va bir tasdis musaddas nashrlarda yo'qligi aniqlandi. Shunga ko'ra yangi g'azalning toshbosma holatidagi fotonusxasini to'liq keltirishni joiz deb bildik:

[“هویدای جمانی” Buxoro toshbosmasi, 1900. 13-bet]

Joriy yozuvdagi tabdili:

Xudovando, tuman turluk balodin asrag‘il, yo Rab,
 Jami’ bandalarni ul vabodin asrag‘il, yo Rab.
 Panoh bergilki, har bechorani vasvosi shaytondin,
 Berib tavfiq toat, ko‘nglimizni asrag‘il, yo Rab.
 Mani, ojiz qulungni fitnayi oxir zamondin,
 Baloni daf’ aylab ham xatodin asrag‘il, yo Rab.
 Murakkab aylading hirsu havou nafsi shaytondin,
 Tarahhum aylagil, nafsi havodin asrag‘il, yo Rab.
 Ilohi bandaga zavqi mutohhar aylagil ro‘zi,
 Ki man bechorani zavqi riyodin asrag‘il, yo Rab.
 Jami’ bandalarni ofiyat tut muftadi’lardin,
 Ki nomahram zani shum, behayodin asrag‘il, yo Rab.
 Ki har vaqt, har zamon qilg‘il kishig‘a yaxshilig‘ har dam,
 Tutub ko‘z yaxshiliq tuhmi yomondin asrag‘il, yo Rab.
 Har kecha-kunduz Xudoga bandalikni qil mudom,
 Oxir go‘rda bo‘lursen ham musofir, asrag‘il, yo Rab.
 Oli mag‘firat qil bu Huvaydoning gunosini,
 Ijobat qil duosini, gunahdin asrag‘il, yo Rab.

Matndan ma’lum bo‘ladiki, g‘azal boshdan oxir Robbiga munojot tarzida yozilgan bo‘lib, Yo Rab undalmasi radif tarkibida keltirilgan. Bunda shoir yer yuzida mavjud bo‘lgan turli balolardan, ofat va davosiz dardlardan nafaqat o‘zini, balki jami’ bandalarni asrashini Xudovanddan yolvorib so‘raydi.

Buxoro toshbosmasida shu kunga qadar nashrlarda uchramagan yana bir yangi topilmasi sakkiz bandli tasdis-musaddasi ham aniqlandi. Mazkur musaddas Alisher Navoiyning “Shabiston ichra kirgach, sham'larning nurin etting gum, deb boshlanuvchi g‘azaliga nazira shaklida yozilgan.

Ta’kidlash lozimki, musammatlarning bandlar chegarasi g‘azaldagi baytlar soni bilan bir xil bo‘ladi. Biroq g‘azal asosida musammat yozilayotganda, g‘azaldagi ayrim baytlarga musammat bog‘lanmasligi, ya’ni musammat yozgan

shoir gʻazalni “qisqartirib” olishi mumkin. Aynan shu holat Huvaydo musaddasida ham kuzatiladi. Tasdisga asos boʻlgan Navoiy gʻazali, aslida, hajman 9 baytdan iborat. Ammo musaddas holda tasdis bogʻlanganda uning bir bayti qoldirilib, sakkiz band holda keltirilgan. Gʻazaldagi quyidagi bayt Huvaydo musaddasida uchramaydi:

Otang oy-u onang xurshid edi erkinki, sen tug'dung,
Vale husn-u latofatda ne ab o'xshar sanga, ne um.

Huvaydo oʻz musaddasida asos qilib olgan Navoiy gʻazalidagi fikrlarni rivojlantirgan, kechinmalarni badiiy sharhlab, mavzuni kengaytirgan. Bunda Alisher Navoiy bilan musaddas yaratuvchisi boʻlmish Huvaydoning tafakkur-taxayyuli uygʻunlashganligini koʻrish mumkin. Ijodi tasavvuf gʻoyalariga yoʻgʻrilgan Huvaydo oʻz musaddasida Navoiy kabi ilohiy ishqni tarannum etgan. “Navoiy mutafakkir shoir sifatida Alloh-Olam-Odam munosabatlarini teran badiiy talqin qilib, koʻplab mavʻiza sheʻrlar, falsafiy mushohadalari mahsuli boʻlmish hikmatli bayt-u misralar tizgan. Orif shoir sifatida Huvaydo ijodida ham pand-u nasihat yetakchi oʻrin tutadi. Chunki Navoiy kabi Huvaydo ham soʻzni maʼrifat quroli deb bilgan” [3, 46].

Milliy istiqlol sharofati bilan Huvaydo merosini chuqur oʻrganish, uning asarlarini koʻp nusxada chop etish, xalqimizni ulugʻ mutasavvif merosidan bahramand etish imkoniyati vujudga keldi. Ushbu imkoniyatdan foydalangan holda shoirning Buxoro toshbosmasi eski oʻzbek yozuvidan joriy yozuvga tabdil qilindi. Mavjud nashrlar bilan qiyoslash natijasida aniqlangan “Yo Rab” radifli munojot-gʻazal va bir tasdis-musaddas huvaydoshunoslikda kiritilgan bir yangilikdir. “Huvaydoyi Chimyoniy” nomli Buxoro toshbosmasi amaliy ahamiyatga ega boʻlgan bir manba hisoblanadi. Bu kitobda hali oʻrganilmagan yangi janrlar boʻlishi mumkin. Shuni inobatga olgan holda mazkur toshbosmani chuqur oʻrganish hamda Buxoroda saqlanayotgan boshqa qoʻlyozmalar bilan oʻzaro qiyoslab tahlil qilishni oʻz oldimizga maqsad qilib qoʻydik. Zero, ulugʻ ajdodlarimiz merosining azim va tunganmas xazinalaridan xalqimizni bahramand etish bugungi kun uchun muhim vazifadir.

ADABIYOTLAR:

1. “هویداي جمانی” Buxoro toshbosmasi, 1900.
2. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati. 4 jildlik.1-jild. – T.: Fan, 1983. – 656 b.
3. Ergash Ochilov. //Huvaydo ijodida Navoiy anʼanalari. – Toshkent.: 2023, – Xalqaro konferensiya materiallari. – №68. – B. 46
4. Huvaydo. Devon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. – 303 b.

5. Jumaxo‘ja N. //Huvaydo tasavvufiy she‘rlarida falsafiy-badiiy talqin. “Sharq yulduzi”, 1998. – № 4.

6. Qodirqul Ro‘zmatzoda. Xojamnazar Huvaydo diniy-mistik qarashlarining XVII-XVIII asrlar Markaziy Osiyo tasavvufi rivojidadagi o‘rni. Falsafa fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020.

7. Uroкова N. GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 8. – С. 57-59.

*Умарова Нилуфар Тураповна,
Қарши давлат университети доценти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
nilufarumarova1972@gmail.com*

МАТНАЗАР АБДУЛҲАКИМ ВА ХУРШИД ДАВРОН ШЕЪРИЯТИДА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ҚАРАШЛАР

Аннотация: Ушбу мақолада 70-80 йиллар ўзбек шеъриятида ўз ўрнига эга бўлган ижодкорлар Матназар Абдулҳаким ва Хуршид Даврон ижодида миллий ахлоқ масалаларига эътибор қаратилиб, мавзуга доир шеърий мисралари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: этика, миллий этика, лирик тафаккур, миллийлик, имон, эрк, миллий ахлоқ, умумбашарий, лиросатирик, поэтик талқин

Аннотация: В данной статье рассмотрено творчество представителей узбекской поэзии 70-80-х годов XX века Матназар Абдулҳаким и Хуршид Даврон, в их творчестве уделено внимание вопросам национальной нравственности, проанализированы поэтические строки на данную тему.

Ключевые слова: этика, национальная этика, лирическое мышление, национальность, вера, свобода, национальная мораль, общечеловеческая, лирическая, поэтическая интерпретация

Abstract: This article examines the work of representatives of Uzbek poetry of the 70-80s of the twentieth century, Matnazar Abdulkhakim and Khurshid Davron, in their work attention is paid to issues of national morality, and poetic lines on this topic are analyzed.

Keywords: ethics, national ethics, lyrical thinking, nationality, faith, freedom, national ethics, universal, lyrical, poetic interpretation

Кириш. XX аср ўзбек адабиётида 70-80-йиллар ўзбек шеърияти алоҳида ўрин тутди. Бу давр шеъриятида миллат аҳволига қайғуриш, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир каби салафлар ижодидан нисбатан кўпроқ хабардорлик, жаҳон шеърияти тажрибаларини англаш ва улардан таъсирланиш оҳанглари кўпроқ сезилади. Бу авлод шоирлари имконлари қадар умумиттифоқ ва умумбашарий муаммоларни миллий воқелик призмасида англашга, поэтик талқин қилишга уриндилар.

Асосий қисм. Шу авлод шоирларидан Матназар Абдулҳакимнинг куйидаги сатрларида ҳам миллий маънавият, шўролар даврида йўқотилаёзган қадриятлар сирли услубда, рамзларга ўраб айтилади:

Билмадим, айланди неча бир фасл,
Неча бир асрлар шамолдек елди.

Мен кўнгилма-кўнгил, наслма-насл,
Сени излаб ўтмиш қаъридан келдим [1, 3].

Шоир асрлар қаъридан излаган, ниҳоят топган ва топиб келгач мурожаат қилаётган бу нарса нима?! Нега шоир мурожаат қилаётган нарсасини “бир жуфт ғазалга илтижо айлаб” азалу абад ичра топиб олди?! Шеърнинг сири, маънонинг яширин ифодаланиши, ундаги лиропозетик юкнинг залвори ҳам айнан шу – биз каби ўқувчиларда туғдираётган саволида. Шоир шеърнинг давомида “дийдоринг бўлмаса ҳаётим барбод”, деб ёзади. Бундан маълум бўладики, мурожаат қилинаётган мавҳум адресатнинг номи ишқдир. Чунки одамзот ҳамма нарсасиз яшаши мумкин. Аммо ишқсиз умрнинг маъно-мартабасига путур етади. М.Абдулҳаким ўз замони ичида ўтмишдан келиб излаган бу ишқ шунчаки биз тушунадиган маънодаги дунёвий ишқ эмас. У ҳазрат Навоийлар, Машраблар талпинган, том маънода миллий этикамиз асосига айланган Яратганга, Ватанга бўлган ишқдир. Шунинг учун бу шеър “Дийдор” деб номланади ва яқин тарихда хиралашган, авлодлар томонидан унутилаётган ишқ билан дийдорлашаётган авлод вакили томонидан васф этилади.

Шоирнинг “Даъват” номли шеъри эса гўё бу интилиш, бу маънавий-ахлоқий кашфиёти, янгиланган миллий этика талқинининг давомидек тасаввур беради. Тасаввур берибгина қолмасдан шоир “Дийдор” шеърига яширган сирни бу ерда яққолроқ ифодалайди. Ўзининг буюк аждодлар мансуб ишқ мақомига интилаётганини ошкор этади:

Не керак заминни титратмас сурур,
Кўкни зир титратмас оҳни нетамиз.
Кўп ҳам давроннишин бўлавермай, юр,
Ҳазрат Навоийга кетамиз.
Ўтмишни унутиб кўйсак – тушов шу –
Келажакка елган хаёл – Ғиротда,
Ҳеч маҳобат қилмай, кўтармай шов-шув,
Бир бориб келамиз қадим Ҳиротга... [1, 14].

Шеър тепасида “Хуршид Давронга” деган ёзув бор. Демак, ушбу шеър шоирнинг замондоши, маслакдош дўсти Хуршид Давронга бағишланган. Шеър бу авлод дардининг ягоналиги, дарднинг номи эса, миллийлик, имон, эрк эканини яққол кўрсатиб турибди. Айни пайтда бу шеър ўз-ўзи, сафардош дўстлари, замондошлари, ҳатто бутун миллатга муайян киноя оҳангини ҳам ўзида акс эттиради. Шеърдаги “давроннишин”, “маҳобат”, “шов-шув” сўзлари ўз маъносидан ташқари лиросатирик маъно ҳам ташийдди. “Давроннишин” сўзида бир эмас, бир нечта киноявий мазмун, сатлараро лирокиноявий робитани ҳосил этувчи маъно, яъни кўпқатламлилиқ бор. Биринчидан, бу сўз бошидаги “даврон” шоир Хуршид Давронга реплика

қилинган. Халқ тилидаги “хонанишин” яъни “доимо уйда ўтирадиган” [3, 332-б] сўздан келиб чиққан шоир фавкулудда янги маъно ясаган. Ҳолбуки, одам боласи хонанишин бўлиши, ўз қобиғига ўралиб, ёлғизликни истаб қолиши мумкин ва бор нарса. Бунда нисбий ихтиёр инсоннинг ўзида бўлади. Аммо давроннишинлик одамнинг ихтиёридаги нарса эмас. У истаса-истамаса ўз замони, даврини танлай олмайди. Унда қолиш ва қолмаслик ҳам унинг қўлида эмас. Ғиротга миниб ўз замонини ташлаб кетиши, ўтмишга бориб-келиши эса Герберт Уэльс тасвирлаган вақт машинаси ҳақидаги сюжетларни–фантастикани ёдга солади. Аммо бу ерда шоир “Дарёни ким тўсар, Шудгорни ким кечар, Йигирманчи аср, бу қандай гап ахир?!”, деб ёзган маслакдошининг давроннишинлиги, айна пайтда исмига ишора қиляпти. Иккинчидан, бу билан фақат дўсти Хуршид Давронни эмас, ўзи ва ўз замондош шоирларининг замонасоз шеърларини назарда тутаяпти. Жисман бўлмаса-да, руҳан Навоий диёри–Ҳиротга сафар қилиш, буюк аждодлар маърифатига қайтиш орзусини изҳор этяпти. Учинчидан, миллатни, шўролар тузуми мафкурасига тутқун, аждодлар этикаси, ахлоқ, маънавият, маърифатдан узоклашиб қолган ўзбекни биринчи шеърида эслатгани – “дийдор йўли”га чорляпти.

Шу маънода профессор Қозоқбой Йўлдошевнинг: “Хуршид Даврон ва унга тенгдош ижодкорлар адабиёт оламига кириб келган ўтган асрнинг етмишинчи йиллари адабиёт бадиият чечакзори эмас, турфа қарашлару туйғулар олишаётган жанг майдони эди. Ҳукмрон мафкуранинг шафқатсиз чангалидаги ижтимоий ҳаётда ҳаёт йўқ, атроф-жавониб сохталик ва ёлғоннинг бўғувидаги ҳавосиз ҳаводан елкаси билан нафас оларди. Чин гапни фақат адабиёт, унинг жасур ва ориятли вакилларигина айтишарди. Адабиёт тўлиғича социаллашган бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг марказида турарди. Бу ҳол ижтимоийёт илмида “литературоцентризм” деб аталади. Маънавий-маърифий ҳаёт (яъни миллий этиканинг – Н.У.)нинг марказида бўлгани боис ўша пайтларда жамият аъзоларининг кўпчилиги адабиётга, унинг чин сўзларига, одамга одамлигини туйдира оладиган, ҳақиқатга ташналигини бир қадар қондира биладиган таъсирчан ифодаларга муҳтож эди. Одил Ёқуб, Эркин Воҳид, Абдулла Ориф, Омон Матжон, Рауф Парфи, Ҳалима Худойбердиева, Азим Суюн, Усмон Азим, Шавкат Раҳмон каби ижодкорларнинг асарлари ана шу муштоқлик ва ташналикни қондиргувчи маънавий-руҳий булоқлар эди”, деган фикрини тўла қувватлаш мумкин [2,131].

Хуршид Давроннинг “Шоир” деб сарлавҳаланган бир шеърида шундай сатрларни ўқиймиз:

Бекор гап: шоирни жангчи атамоқ,
У ёлғиз одамнинг сўнгги алами.

Шоир – бу очуннинг капалак мисол
Энг чиройли ва энг ожиз одами [9].

Ҳақиқатдан ҳам, бу ерда шоирнинг инжа маънавий-руҳий портрети чизилган. Ҳақиқий шоирнинг вазифаси моҳиятда жангчилик, ижтимоий кураш эмас. Шоир ботин одами, гўзаллик кашф этувчи, ўзгаларда ҳам шу туйғуни уйғотувчидир. Аммо даврон ичра шундай даврлар бўладики, шоир ўз вазифасини бир четга суриб, жангчи бўлишга мажбур. XX аср бошида жаҳидлар чекига шу вазифа тушган. Чўлпон “қаламини синдирган”, Фитрат деклоратив руҳдаги асарлар ёзишга мажбур бўлган, Қодирий “мозийнинг энг кирлик ва қора даврларини” қаламга олган эди. 60-80-йилларнинг чин шоирларига ҳам шу кўйга тушишдан ўзга чора қолмаган, миллатни уйғотиш, маънавий анъаналарни тарғиб этиш, бир сўз билан жангчига айланишни замоннинг ўзи талаб этган эди. Тўртликда акс этган “сўнгги алам” иборасининг илдизлари мана шу тарихни ёдга солади.

Шоирнинг чеченлардан чиққан, ҳатто Лев Толстойдек катта мутафаккирни ҳайратга солган имом Шомил ҳақидаги шеърига эътибор беринг:

Мадинада ётибди Шомил,
Мадинада ётибди бедор.
Қабр ичидан бакирар: “Ким бор,
Узатсанг-чи, қўлингни, ғофил!”

Араб қуми қабртошдаги
Ёзувни гоҳ кўмар, гоҳ очар.
Қабр узра доира ясаб
Эрк қушлари – бургутлар учар.

Қилич ушлаб ўрганган қўллар
Тимирскилар қабр ичини.
Тушга кирар тоғдаги йўллар,
Кўрар қорли тоғлар учини.

Шамол Хунзах боғчаларидан
Олиб келар олулар исин.
Ва Доғистон тоғларидаги
Қорлар билан совутар кўксин.

Ўн саккизта яраси эмас,
Дили оғрир,
Зирқираб оғрир.
Кўксин эзган қабр тошимас,

Армон тоши...
 У тоғдан оғир.
 Юз бир забон,
 Юз бир лаҳжада
 Сўзлашади Доғистон, бироқ
 Шомил тилин унутган эрлар
 Бу ўлкада ҳаммадан кўпроқ.
 Ўз юртида номи хор бўлиб,
 Ўз юртига бўлганича зор,
 Мадинада ётибди Шомил,
 Мадинада ётибди бедор.
 Араб қуми қабртошдаги
 Ёзувни гоҳ очар, гоҳ кўмар.
 Гоҳо ойнинг учига келиб
 Ором учун бургутлар кўнар... [9].

Ушбу шеърни шартли равишда тарихий-рамзий баллада жанрига мансублаш мумкин ва айнан воқеага қурилгани сабаб шеърнинг мазмун силсиласини узмаслик мақсадида матнни тўлиқ келтирганимизни алоҳида таъкидлашни истардик.

Хулоса. Асарда имом Шомил ҳақида келтирилган ахборотларнинг барчаси аниқ тарихий фактлардан иборат. Имом Шомил, ҳақиқатан ҳам, ҳаж сафарига бориб, ўша жойда вафот этган ва Мадинада дафн қилинган. Шоир мана шу тарихий далилдан тамомила ўзгача, давр руҳини ифодалайдиган, соф миллий руҳдаги тарихий-рамзий мазмундаги баллада чиқарган. Шеър боши ва охирида такрорланадиган “Араб қуми қабртошдаги, Ёзувни гоҳ очар, гоҳ кўмар” сатрлари ўқувчи кўз ўнгида араб саҳросида дўмпайиб турган қабр, унинг устига ётқизиб қўйилган мусулмонча мрамор қабртош, ундаги саҳро қумларида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай қолаётган “Имом Шомил” деган картинани аниқ тиклайди. Гарчи, имом Шомил суюкли Пайғамбари билан бир тупроқда ётганидан шод-хуррамлиги аниқ. Аммо шоир бу қабрни рамзга кўчираётган экан, тарихда имом Шомилга қилинган миллий хиёнатга урғу беради. Унинг тилидан “Узатсанг-чи, қўлингни, ғофил” сўзларини айтар экан, тарихда рўй берган миллатнинг ғофиллигини таъкидлайди. Шомил қабрда тутқун бўлса ҳам, унинг руҳи эркин эканлигини эса: “Эрк қушлари – бургутлар учар”, “Қилич ушлаб ўрганган қўллар” сатрларида рамзий талқин этади. Айни пайтда, унинг юрти мустамлака остида, ўзлигини унутган, яъни “Шомил тилин унутган эрлар, Бу ўлкада ҳаммадан кўпроқ”. Рамзлар тўла ечилганда бу қабр Туркистон рамзига, Туркистон халқининг шеър ёзилган пайтдаги маънавий, руҳий, ижтимоий-

сиёсий аҳволига, чириб битаёзган маънавияти, бир сўз билан айтганда, инқироз арафасидаги миллат этикасига эврилади. Чунки миллий ор-номус, ахлоқ, мардлик, диёнат миллий анъаналарга эгалик руҳи кабилар миллий этиканинг теран илдизларидир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдулҳаким М. Танланган асарлар. – Биринчи жилд. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2017.
2. Йўлдош Қ. Эрк ва ғурур оҳанглари / Қозоқбой Йўлдош. Сўз ёлқини китобида. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2018.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки жилдлик. Иккинчи жилд. З.Маъруфов таҳрири остида. – Москва: Рус тили нашриёти, 1981.
4. Uroкова N. GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 8. – С. 57-59.
5. Yoriyevna U. N. RELATIONSHIPS BETWEEN HUMANS AND ANIMALS //Confrencea. – 2023. – Т. 8. – №. 1. – С. 123-126.
6. Yoriyevna U. N. THE ORIGINALITY AND GENESIS OF ANIMAL SYMBOLISM IN POETRY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Т. 18. – С. 20-23.
7. Uroкова N. MASNAVI GENRE IN UZBEK CLASSICAL POETRY //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 14. – С. 137-140.
8. Yorievna U. N. Masnavi Genre in Uzbek Classical Poetry: Nature, Genesis, Features //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 67-70.
9. <https://kh-davron.uz/ijod/sherlar/xurshid-davron-sherlar.html>

Соҳибова Зарнигор Нусратиллоевна
БухДУ Ўзбек тили ва адабиёти
кафедраси докторанти, ф.ф.ф.д. (PhD)
sohibovazarnigor81@gmail.com

ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА ЁЗ ФАСЛИ ТАСВИРИНИНГ ТИМСОЛИЙ МАЪНОЛАРИ ХУСУСИДА

Аннотация: Шеърятда йил фасллари бадий талқин этиш ўзининг чуқур илдизларига эга. Мумтоз ва замонавий шоирлар назмида йил фасллари поэтик тасвири инсон умрига нисбат берилиши, лирик қахрамоннинг руҳият манзараларини акс эттириши, шеърини асардан фалсафий хулосалар чиқаришнинг муҳим воситаси сифатида алоҳида аҳамият қаб этиди. Ушбу мақолада ёз фаслига бағишланган шеърлар таҳлилга тортилган, бу фаслдаги табиат манзараси ва инсон руҳияти ўртасидаги ўзаро уйғунлик очиқ берилган.

Калит сўзлар: ёз фасли, рамз, образ, замонавий адабиёт, ташхис, метафора, ижтимоий мазмун.

Аннотация: Художественная интерпретация «времен года» в поэзии имеет глубокие корни. В стихотворениях классических и современных поэтов поэтическое описание «времен года» имеет особое значение как отношение к человеческой жизни, отражение мысленных сцен лирического героя, важное средство философских выводов из поэтического произведения. В данной статье анализируются стихотворения, посвященные времени года «лето», раскрывается взаимная гармония между природным ландшафтом и психикой человека в данное время года.

Ключевые слова: дачный сезон, символ, образ, современная литература, диагностика, метафора, социальное содержание.

Abstract: The artistic interpretation of the seasons in his poetry has its deep roots. In the poems of classical and modern poets, the poetic depiction of the seasons is associated with human life, the reflection of the lyrical hero's psyche, as an important means of drawing philosophical conclusions from the poetic work. This article analyzes the poems dedicated to the summer season, revealing the interrelationship between the natural landscape and the human psyche in this season.

Keywords: Summer, symbol, image, modern literature, personification, metaphor, social content.

Кириш. Ёз фаслини ижодкорлар инсон умрининг шижоатга тўлган даври, меҳнат палласи сифатида талқин қиладилар. Маҳмуд Қошғарийнинг “Қиш ва Ёз” мунозараси, Алишер Навоийнинг “Саратон” қасидаси, Бобурнинг “Ёз фасли, ёр васли, боданинг кайфияти” матласи билан бошланувчи ғазалларидаги ёз таърифининг ўзига хос поэтик тасвири кейинги давр ижодкорларининг асарларида давом эттирилди. Бунда, албатта, ижодкорнинг бадиий тафаккурига мувофиқ тарзда ҳам шаклда, ҳам мазмунда ўзгаришлар кузатилади. Янги ўзбек адабиётининг Абдулҳамид Чўлпон, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Зулфия, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи сингари етук намояндлари ижодида ёз мавзуси алоҳида ўрин тутди.

Асосий қисм. Абдурашид Абдурахмонов Қошғарий «Девон»идаги тўртликларга муносабат билдириб, ёзади: «Мавсум – Ёз ёки Қиш ҳақидаги кўшиқ деб бўлмайди. Балки у адабий санъат – ҳаётдаги маълум бир типлар, воқеаларни рамзий образлар орқали тасвирлаш усулидир. Зотан, қадимги туркий халқлар адабиётида яхшилик Ёз, ёмонлик Қиш мажози билан тасвирланишининг ўзига хос анъаналари мавжуд» [1, 55]. Олим фикрларини асослаш учун «Олтой туркийларининг қадимийлик қатламлари сақланган» «Мадай қора» эпосини келтиради.

Туркийшунос С.В.Киселевнинг қиш ва ёз образлари ҳақидаги фикрлари ҳам аҳамиятли. Унга кўра «...қадимги туркийлар ўртасида Ёз ва Қиш фақат фасллар номи сифатида эмас, балки қаҳрамонлар фазилатини ифодаловчи умумлашма тасвир эканлиги» айтилади. Н.Раҳмоновнинг тадқиқотларида ҳам Ёз ва Қиш туркийларнинг мажозий тасвирларидан бири бўлганлиги таъкидланади [1, 56]. «Фусули арбаа» қасидалар туркумининг манбаларини ўрганган олима Г.Болтаева ёз фасли ҳақида мумтоз адабиётда ёзилган асарлар ҳақида айрим маълумотларни беради [2, 100].

Чўлпоннинг «Катта йўл бўйида учраган япроқ учун» номли шеърида ёз фаслидаги ўйлар тасвирланади. 1924 йил 25 майда Тошкентда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида босилган [7, 566]. Шеърда асосий эътибор япроқ образига қаратилган бўлиб, бунда япроқ ўша давр жамиятидаги эрки топталган инсон образини ифодалайди. Шеър қуйидагича бошланади:

Япроқ, япроқ... бутуқларда // Қалтираган варама япроқ.

Юзларингни сўнг чоқларда // Бутун босиб келган тупроқ [7, 497].

Кейинги бандда ифодаланган «от» босқинчиларнинг, «чанг» эса истилоларнинг мазлум халққа етказган изтироблари тимсоли бўлиб келади:

От ўтгану чанг чиқарган, // Чанглар келиб сенга қўнган.

Қўнган чанглар қола берган, // Шулар билан рангинг ўнган.

Шоир жамиятдаги зулм ва адолатсизликларни, кишиларнинг оғир турмушини саратоннинг жазирамасида иссиқ ва чангдан «ранги ўнган»,

«тирикликдан нишон» йўқ дарахт япроқларига қиёслайди. Шеърнинг кейинги бандида навбати билан фасллар образи бўй кўрсатади:

Сени сийпаб, эркалатиб, // Аста-секин кўкартирган
 Гўзал кўклам ўтиб кетди. // Ҳозир ёзнинг энг етилган
 Қирчиллама вақти етди. // Сен ётасан чангга ботиб...
 Эрта-индин қовоғини // Буриштириб куз ҳам келса,
 Тўплаб идиш-оёғини // Секин-секин ёз ҳам жилса.
 Чанг остида сарғаясан // Бир пирпираб ерга тушиб,
 Кечалари тўнғиб, ушиб, // Охир ерга ем бўласан.

Шоир ўзни кутқариш, бахтга эришиш учун хали фурсат борлигини таъкидлайди. Буни ёмғир образида беради. Шу жиҳатдан шеърда бу образ озодликка, хурликка интилиш тимсоли бўлиб келади:

Айниб бериб ҳаво агар // Ҳозир ёмғир ёғса эди,
 Бетингдаги сариқ чанглар // Лойқаланиб оқса эди [7, 497].

Кишида эркинликка интилиш туйғуси бўлса, у барча истибдодларни енгишга қодир бўлади. Гўё ёмғир япроқлар юзидаги ғуборларни ювганидек, эркака ташналик ҳам кишига яшашга куч ва ҳаётига мазмун беради. Шундагина киши инсон эканлигини ҳис қилади. Ёзнинг алвон кўйлагига япроқ мисол ҳаётда мавжудлигидан бахтиёрлик ҳис этади. Шоир таъбирича, «Шудир ёзнинг асли ранги», яъни ҳаётнинг мазмуни шундан иборат:

Ёзнинг алвон кўйлагига // Тўйиб-тўйиб қарар эдинг,
 Бир гулман-ку мен ҳам унга // Деб мақтаниб ён-берингга
 Бир озгина яйрар эдинг...

Ёзда «яйраш», эркин туйиш тушунчаси шоирнинг «Шарқ қизи» номли шеърида ҳам учрайди. Ушбу шеърда ҳар тўрт фасл: «қора қиш», «чиройлик баҳор», ёз ва куз образлари биргаликда учраса-да, инсоннинг камолот пайти сифатида ёзга алоҳида урғу берилади:

Айтарларким, ёзда ҳар бир жони бор
 Эркин нафас олар, шодланар, яйрар.
 Айтмайларким Шарқда боғлиқ хотинлар
 Ул ёруғ дунёга на замон кирар? [7, 338]

Чўлпон талқинида ёз – халқ интиқлик билан кутган, бу фаслда «эркин нафас олиш, шодланиш, яйраш» мумкин бўлган замон. Ижтимоий мазмун кейинги мисраларда яна ҳам ойдинлашади. Шу жиҳатдан шоир ёзни «ёруғ дунё»га ўхшатиб, аёллар тақдирига боғлайди. Чунки шоир яшаган даврда аёллар тутқунликда, тўрт девор орасида ҳаёт кечиргани маълум. Шунинг учун Чўлпон уларнинг «ёруғ дунё»га – озодликка чиқишини орзу қилади.

Шоирнинг «Ёзнинг тугалиши» номли шеъри ҳам рамзийликнинг гўзал намунаси:

Алвидо, эй кучоққа сиғмас ер,

Алвидо, эй кўкатга кўкрак қир.
 Сенда сўлмоққа юз тутиб қолдинг,
 Менда кетмоққа кўз тутиб қолдим.
 Алвидо, «мунда қол!» деган кўкрак!
 Кўп оғир сендан айрилиб кетмак! [7, 500]

Шеърдаги «кучоққа сиғмас ер» ифодаси Ватанни ифодалаб келади. «Сўлмоққа юз тутмоқ» бирикмасини икки маънода тушуниш мумкин. Биринчиси, кузнинг яқинлигига, табиатнинг хазонига ишора бўлса, иккинчиси эса эрки ўз қўлида бўлмаган ватаннинг эртанги келажагидан ўкинч ва хавотир туйғуларини ифодалайди.

Чўлпондан кейинги ижодкорлар Ҳ.Олимжон, Ойбек, Зулфиянинг ёз фасли манзаралари акс этган шеърларининг ранглари, кайфияти ва мазмуни ўзгача. Уларда ижтимоий дард, ватаннинг мустамлака ҳолатидан кўра кўпроқ пейзаж тасвири, кўтаринкилик, меҳнат ва яратиш завқи устунлик қилади. Ойбекнинг «Ёз кечаси», «Даладан-далага», «Далада ёз ёмғири», «Ёз чоғи» каби шеърларида Ўзбекистон ёзининг меҳнатга йўғрилган ажиб манзараси берилган. «Ёз чоғи»даги қуйидаги сатрлар бу жиҳатдан аҳамиятли:

Ёз чоғи... Иссиқки, авжда саратон,
 Ҳар нарса сукутда қимир этмас япроқ.
 Қуёшни ютибди базиллар тупроқ,
 Гўёки абадий сукунат ҳар чок [5, 329].

Бунда ёзнинг авж нуқтаси – саратон манзараси чизилган. Қуёшнинг баланд тафти нафақат инсонларни, балки табиатни ҳам сукунатга чулғайди. Дарахт япроқларида ҳам ўзгача сокинлик сезилади. Тупроқ ҳаддан ортиқ қизиши «қуёшни ютиши» тарзида тасвирланади.

Зулфиянинг «Тунги гулханлар» номли шеърда ёз кечасининг тоғдаги манзараси акс этган:

Биз кундуз ошиғи эканмиз асли,
 Тунни севамиз деб ёзамиз қўшиқ.
 Тоғлар этагида бўлдим ёз фасли,
 Ҳар салқин парчаси минг сирга тўлиқ [4,192].

Одатда, ёз кунлари узоқ ва завқли бўлади. Шундан келиб чиқиб, шоира «кундузнинг ошиғи» ифодасини қўллайди. Бироқ ёз тунларининг ўз файзу таровати бор. Айниқса, бу фаслда тоғ табиати ўзгача тароват касб этади. Ундаги сокинлик, салқин ҳаво, тоза нафас инсонга ўзгача кайфият бағишлайди. Шунинг учун шоира ёз тунларини «минг сирга тўлиқ» деб таъриф этади:

Мен сиру сеҳрни билмас ожиза,
 Жодугар домига тушгандай бўлдим.
 Тоғлиқнинг чакнаган юлдузи ора,

Ёниқман деган мен, бир йўла сўндим...

Аслида, инсон – кўхна бу борлиқ, унинг сиру синоатлари олдида ожиз, ўткинчи. «Ёниқман» ифодаси шу жиҳатдан ҳаётсеварликни ифодалаб келади. Лирик қаҳрамоннинг бу каби ҳиссиётлари ёз тунининг гўзал ва фусункор манзараси таъсирида юзага келаётир.

Эркин Воҳидовнинг дostonлари ва ҳажвий шеърларида ёз фасли тасвири муҳим ўрин тутди. Улардаги икки жиҳатни алоҳида таъкидлаш керак:

1) сатира ва юмор руҳида ёзилган шеърларда ёз образини ифода этилиши;

2) ёзнинг вақтни ифодалаб, хронотопнинг таркибий қисми бўлиб келиши.

Шоирнинг «Палаткада ёзилган дoston» асарида ёз фаслининг «иссиқ саратон» тарзидаги ифодаси берилган бўлиб, бунда мазкур ифода хронотопнинг таркибий қисми бўлиб келган:

...Бундан роса чорак аср илгари,
Худди шу кунгидай иссиқ саратон
Москва йўлидан карвон сингари
Эшелон келарди Тошкентга томон.
Бугун,
Роса чорак асрдан кейин
Худди ўшандайин иссиқ саратон
Поезд вокзалдан кўзгалди майин.
Бу сафар
Тошкентдан Москва томон [3,73].

Шоирнинг «Таажжуб» номли шеърида ҳам ёз фасли вақтни ифодалаб келган:

Ёзнинг иссиқ кунида // анҳор бўйида туриб,
Тушолмаган каби биз // муздек сувга дафъатан,
Сўнг эса оромижон // сувнинг роҳатин кўриб,
Қайтиб чиқишни сира // истамагандек бадан,
Одамзод ҳам йўқликдан // борлиққа келиш чоғи
Чинкириб бу дунёни // кўтаради бошига.
Лекин даҳшат туюлар // ўз аслига қайтмоғи,
Фарёд чекар оламни // кўмгудек кўз ёшига [3,132].

Юқоридаги сатрларда ёзнинг иссиқ куни, анҳор бўйи, муздек оромижон сув сингари тасвирлар фаслнинг фазилатини ифодалайди. Қолаверса, шеърнинг кейинги сатрлари фалсафий мазмун касб эта борган. Яъни табиатдаги шу ҳолат одамзоднинг «йўқликдан борлиққа келиш чоғи» – дунёга келишига қиёсланади.

Шоирнинг сатирик руҳда ёзилган қатор шеърларида ҳам ёз тасвири бор. Уларда ёз кўпинча қиш билан контраст ҳолатда берилади ҳамда рамзийликдан кўра кўпроқ мавжуд вақтни ифодалайди. Шоирнинг «Шеър ҳақида шеър» номли ҳазил шеърида қуйидагича ифодани учратамиз:

Ёз ҳақида битилган бўлсанг,
Шошма, ҳали қиш келгунча тур.
Бахтинг кулиб, йил ўтгач, аранг
Ярминг чикса, шунга ҳам шукур [3,13].

Шоирнинг «Донишқишлоқ латифалари» туркумидан ўрин олган «Матмусанинг ҳайкали» номли шеърида ҳам ёз фасли қиш билан бирга хронотопнинг таркибий қисми сифатида берилган:

...Барибир денг минг олқиш, // Зафар қайда чекмай жон?
Саратон бошланган иш // Хуллас, битди қаҳратон [3,241].

Ёки яна бир ўринда ёз ва қиш биргаликда чўзилган вақт, тугалланмаган ишнинг ифодаси сифатида тасвирланган:

... Иш бўлмади озмунча, // Кўплар бўлди қаҳрамон.
Янги ҳайкал битгунча // Ёз ҳам келди – саратон.
... Яна меҳнат. Юз кунча // Тер тўкдилар беармон.
Ёзги ҳайкал битгунча // Қиш келди-ку қаҳратон... [3,243]

Э.Воҳидов «Матмусанинг ҳайкали» шеърида ёз ва қиш фасллари воситасида фаслларга уйғун кийиниш ҳолатига ҳам тўхталиб ўтади. Шоир киноя орқали бўлса ҳам табиий мавсумга мувофиқ кийиниш кишининг фаросати ва маданиятидан дарак беришини, акс ҳолда кишилар ўртасида кулгули вазиятларга сабаб бўлишини таъкидлайди:

Рауф Парфининг «Ёз кечаси» шеъри Зулфиянинг «Тунги гулханлар»и каби ёз кечаси таърифи билан бошланади.

Ёз кечаси. Осмон – фалакда
Кундузнинг китоби ўқилди.
Тарс ёрилди қовун палакда,
Олтин шафтолилар тўкилди [6,57].

Шеърда соф пейзаж тасвири берилган. Кун бўйи қуёш тафти ва она тупроқ меҳрига қонган қовуннинг эрта тонггача ширага тўлиб туриши, болга тўйинган шафтолиларнинг замин бағрига тушиши ифодаланган.

Ёз шаънига қўшиқ тўқилар, // Чигирткалар чириллар чунон.
Ёмғир ёғар, гўё ёғилар, // Иссиқ тупроқ устига маржон.

Ёзнинг осуда тунида чигирткалар овозининг эшитилиши табиий, бу ҳолатни ёз шаънига тўқилган қўшиққа ўхшатиш эса шоирнинг гўзал топилмасидир. Кейинги бандда ёз ёмғирининг оҳанги қўшиққа менгзалган. Қуёш тафтидан қизиган ер ва сувнинг ҳиди жуда ёқимли ифтор таратади. Банд

сўнгида шоир инсон ва борлиқ ўртасидаги уйғунликни, одам ҳам табиатнинг бир бўлаги эканлигини тасвирлайди:

Ёз ёмғири илиқдир бирам, // Шитир-шитир унинг қўшиғи.

Бир ширин хид таралар ердан, // Ва юракка кетар қўшилиб [6,57]

Муҳокама. Чўлпон, Ойбек, Зулфия, Э.Воҳидов, Р.Парфи каби шоирларнинг ёз ҳақидаги шеърларини таҳлил қилиш асосида қуйидаги хусусиятлар кўзга ташланади:

Биринчидан, Чўлпон талқинидаги ёз тасвири «эркин нафас олиш, шодланиш, яйраш» фасли сифатида ижтимоий мазмун ташиганлиги; яқин ўтмишдаги аёлларнинг тутқунликдаги, тўрт девор орасидаги ҳаётдан озодликка чиқиши «ёруғ дунё» образи воситасида ифода этилганлиги кузатилади.

Иккинчидан, Ҳ.Олимжон, Ойбек, Зулфиянинг ёз фасли манзаралари акс этган шеърларида ижтимоий дард, ватаннинг мустамлака ҳолатидан кўра кўпроқ пейзаж тасвири, кўтаринкилик, меҳнат ва яратиш завқи устунлик қилади.

Учинчидан, Э.Воҳидов шеърлятида сатира ва юмор руҳида ёзилган шеърларда ёз ва қиш чўзилган вақт, тугалланмаган ишнинг ифодаси, табиат фасли сифатида вақтни ифодалаб, хронотопнинг таркибий қисми бўлиб келади. Р.Парфида соф пейзаж тасвири етакчилик қилади.

Хулоса. Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, замонавий ўзбек шеърлятида ёз фасли тасвири берилган шеърларнинг ўзига хос ўрни бор. Таҳлиллардан кўринадикки, бундай шеърлар фақат пейзаж лирикасининг намунаси эмас. Ёз фаслининг поэтик тасвири ўзида бир қатор рамзий маъноларни ҳам ташийди. Жумладан, таҳлил қилинган шеърларда ёз «эркин нафас олиш, шодланиш, яйраш» фасли, ёзги япроқлар эрки топталган инсон, ёз ёмғири озодликка, хурликка интилиш тимсоли, ижтимоий дард (Чўлпон); пейзаж тасвири, кўтаринкилик, меҳнат ва яратиш завқи (Ҳ.Олимжон, Ойбек, Зулфия) ёз ва қиш чўзилган вақт, тугалланмаган ишнинг ифодаси, хронотопнинг таркибий қисми (Э.Воҳидов), пейзаж лирикаси ва лирик қаҳрамон кечинмаларининг ифодаси (Р.Парфи) тарзида акс эттирилган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов А. “Қиш ва Ёз” мунозараси... // Мулоқот, 1997. № 3. – Б. 55-57.
2. Boltayeva G. Alisher Navoiy “Fusuli arbaa” qasidalar turkumining manbalari va g‘oyaviy-badiiy tahlili. Monografiya. – Navoiy, 2020. – 100 б.
3. Воҳидов Э. Инсон. – Т.: Ўқитувчи, 2018. – 288 б.
4. Zulfiya. Bahor keldi seni so‘roqlab: she’rlar. – Т.: Yangi asr avlodi, 2019. – 192 б.

5. Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 19 томлик. 2-том. Шеърлар (1936–1968). – Т.: Фан, 1975. – 472 б.
6. Рауф Парфи. Сакина (шеърлар). – Т.: Муҳаррир, 2013. – 376 б.
7. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 576 б.
8. O‘roqova N. O‘zbek mumtoz she‘riyatida masnaviy janri tabiati, genezisi, xususiyatlari //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 38-42.
9. Уракова Н. Стиль писателя в современных узбекских поэмах //International Scientific Review. – 2019. – №. 1. – С. 26-28.
10. Қуронов Д., Мамажонов З. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2010. – 398 б.

*Buriyeva Firuza Normurotovna,
O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti, filologiya
fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
feruzaburiyeva79@mail.ru*

OMON MATJON SHE‘RIYATIDA MUMTOZ AN‘ANALARGA IZDOSHLIK

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek she‘riyatining ko‘pqirrali ijodkorlaridan biri Omon Matjonning mumtoz an‘analarga ergashib yozilgan she‘riyati xususida so‘z yuritiladi. Shoirning turli yillarda chop etilgan to‘plamlari tarkibidagi Navoiy, Kubro, Pahlavon Mahmud, Ogahiy kabi salaflari ijodidan ta’sirlanib yozilgan ko‘pgina she‘rlari poetik tahlil etilib, ularning janr-shakl, mazmun, she‘riy tizim, shuningdek, lisoniy jihatdan aynan mumtoz asarlar kabi ekanligi haqidagi umumlashma xulosalar berildi.

Kalit so‘zlar: aruz tizimi, qofiya, mumtoz she‘riy shakllar, shohbayt, izdoshlik, an‘ana, muxammas, tarixiy so‘zlar, murabba‘, Sharq she‘riyati.

Аннотация: В этой статье речь пойдет о поэзии Амона Матчана, одного из самых многогранных творцов современной узбекской поэзии, сформированной в классических традициях. Многие стихотворения поэта в сборниках, изданных в разные годы, написанные под влиянием творчества таких его предшественников, как Навои, Нажмиддин Кубро, Пахлаван Махмуд, Агахи были подвергнуты поэтическому анализу и приведены обобщающие выводы о том, что они по жанру – форме, содержанию, поэтической системе, а также лингвистически – соответствуют классическим произведениям.

Ключевые слова: троп «аруз», рифма, классические поэтические формы, шахбайт, последовательность, традиция, «мухаммас», исторические слова, мурабба‘, восточная поэзия.

Abstract: This article deals with the poetry of Omon Matjan, one of the prolific creators of current Uzbek poetry, which follows classical traditions. Most of the poems written in the composition of the poet's collections, published in different years, influenced by the work of his predecessors, such as Navoi, Kubro, Pahlavon Mahmud, Ogahi, were poetically analyzed and given general conclusions that they were genre-form, content, weight, as well as lyrically just like classical works.

Keywords: aruz vase, rhyme, classical poetic forms, shahbayt, followers, tradition, mukhammas, historical words, murabba‘, Oriental poetry.

Kirish. O‘zbek adabiyotida she‘riyatning juda qadim va mumtoz ildizlarga egaligi, shuningdek, turfa va mukammal ekanligi har doim adabiyotshunoslikda e‘tirof etib kelingan. U iste‘dodli insonlar qalbida paydo bo‘lib, turli hududlarda adabiy muhitlarda ulg‘ayib takomiliga yetaverdi. Jumladan, quyida ijodi haqida so‘z yuritmoqchi bo‘lganimiz qadim Xorazm yurtida tug‘ilib voyaga yetgan Omon Matjon ijodi ham betakror nafosati bilan she‘riyat olamida o‘ziga xoslik kasb etadi.

Asosiy qism. Avvalo, shoir ijodining janr-shakl va mavzu jihatidan keng qamrovi ekanini aytib o‘tishimiz joiz. Lekin bunday ta‘rifni esa hozirgi zamon ijodkorlarining aksariyatiga nisbatan aytsa bo‘ladi. Unda shoir ijodi individulligi haqida nima deyish mumkin? Uning o‘z yurtdosh bobokalonlari, javonmardlik tariqati vakillari bo‘lgan Kubro, Pahlavon Mahmud ruboiylariga hamohang falsafiy to‘rtliklari; Navoiy, Ogahiy, Miriy kabi buyuklar g‘azallariga taxmislari, mustaqil g‘azallari, masnaviylari, “Lison ut-tayr” dostoniga ergashib yozilgan “Qush yo‘li” dostoni [2, 384] uning o‘zi tomonidan “An‘ana” deb nomlangan bir turkum she‘rlari ijodkorning mumtoz an‘analarga ergashgan shoir ekanligini bildirsa, shoirning hozirgi zamon adabiyotida yetakchi she‘riy shakllarda muhabbat mavzusidagi, ta‘bir joiz bo‘lsa, turkum she‘rlari, uning yarali qalbi inja hislarga ta‘sirchan hijronzada lirik qahramonining yaratilganligi uning serqirra ijodkor ekanligini ko‘rsatadi. Darvoqe, adabiyotshunoslikda “tirik so‘z” degan tushuncha bor. Biz Omon Matjonning, ayniqsa, ishq talqiniga bag‘ishlangan she‘rlari haqida “tirik she‘rlar” degan atamani qo‘llashni istardik. Negaki shoirning bunday she‘rlaridagi hislar nihoyatda chin, shuningdek, dardli ekanligi bilan diqqatimizni tortadi. Ularda adoqsiz hijron, armon ohanglari kitobxon qalbini titratib, xotirasida yashay boshlaydi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, Omon Matjon o‘z ijodida mumtoz an‘analarga ergashish uning uslubida yetakchidir. Lekin shoir muhabbat lirikasi uchun aksariyat hollarda hozirgi zamon adabiyotiga xos bo‘lgan shakllarni tanladi. Uning “Maqsudam” she‘riy to‘plamidan o‘rin olgan “Seni yaxshi ko‘raman” turkumi, “Sen ketursan, izingdan” “Sendan xabar keltirsa”, “Ishqdan hol so‘radim”, “Seni yaxshi ko‘raman” [3, 344] to‘plamidagi “Firuza”, “Ko‘zlarini yashirgil mendan”, “Boshqalardek sevishdik biz ham” kabi shoir ijodida ham, qolaversa, hozirgi zamon o‘zbek she‘riyatda ham eng go‘zal lirika namunalarini shular jumlasida sanab o‘tishimiz mumkin.

Shoirning lirikasi hazin kuylarga, qo‘shiq'larga monand. U hislarga erk berganda she‘riy ohangdorlik ayniqsa kuchayadi. Bu ham shoir uslubining o‘ziga xosliklaridan biri deyishimiz mumkin. Vaholanki, adabiyotshunoslikda shoir hislari junbishga kelganda u she‘riy vazn va qofiyaga bo‘ysunmasligi ta‘kidlanar edi.

Shoirning muhabbat lirikasi bilan tanishar ekanmiz, ko‘pincha ularning hijron mavzularida ishqning haddi a‘losi hijron, yakuni armon ekanligiga yana bir bor amin bo‘lamiz. Uning bu mavzudagi she‘rlarining ko‘pchigi garchand mumtoz she‘riy shakllarda yaratilmagan bo‘lsa-da, uning ijodkori mumtoz adabiyotdan

obdon ta'sirlangan iste'dod egasi ekanligini namoyon etadi. Masalan, shoirning quyidagi misralari, ya'ni

*Xazonlar to'p bo'ldi yillab men uchun,
Osonlar yo'q bo'ldi yillab men uchun,
Armonlar ko'p bo'ldi yillab men uchun,
Kelmading[4, 21]*

Navoiyning mashhur "Kelmadi" radifli G'azalini yodimizga tushirsa, shoirning "Ishqdan hol so'radim" she'ridan olingan mazkur misralar esa "Farhod va Shirin" dostonida Xusrav bilan Farhodning mashhur dialogini yodimizga soladi:

"Ishq, sen qalbimdasan!"
"Xotiring jammu?!" – dedi.
"Ishq! Diydor istadim!"
"Ishq o'zi kammu?!" – dedi [4, 92]

Shunga o'xshagan mumtoz an'analar shoirning "Eshigingdan o'tarman bir kun", "Sendan xabar keltirsa" kabi ko'pgina she'rlarida ham uchraydi. Shoirning she'rlarida xalqonalik va samimiylik orqali ta'sirchan nazmiyotning yaratilganligi kuzatiladi. Bunday misralarda obrazlilikni ta'minlovchi vositalar asosan takror va tadrij hisoblanadi. Lekin shularning o'ziyoq she'r poetikasining betakrorligi uchun yetarli bo'lgan. Shoirning she'rlaridagi aynan ana shunday misralar, yuqorida aytilganidek, "tirik satrlar", "yoniq jumlar" bo'lib ko'rinadi. Masalan,

*Boshqalardek sevishdik biz ham,
Kuyib yurdik boshqalar kabi. [4, 6]*

(“Boshqalardek sevishdik biz ham”)

Yoki

*O'tdi sevgi, o'tdi dard –
Ko'chayotgan qushlardek.
Ketmoqdasan jim, jim,
Qolmoqdaman jim, jim [4, 21] (“Sen ketursan, izingdan”)*

Shuningdek, shoirning "Seni yaxshi ko'raman" turkum she'rlarida xotirada muhrlanib qoluvchi bu kabi betakror satrlardan ko'plab uchratish mumkin. Masalan, "Ko'p kezma daraxtzor bog'lar ichinda" she'ridagi har bir bandda takrorlanib keluvchi

*Sen faqat mening bo'l,
meniki,*

mening.

Yana

Sog'indim men seni.

Ko'rgim keladi.

Lekin aytolmayman hech kimga buni [4, 49]. (“Sog'indim men seni”) kabi misralardagi dard, ularni mumtoz adabiyot atamasi bilan aytganda “shoh baytlar” kabi darajaga chiqargan. Shoir she'rlaridagi kuyga monandlik uning ijodidagi alohida qirra hisoblanib, yuqorida aytilganidek, dardning samimiylik bilan oddiy, xalqona ifodalanishi ularning mashhur qo'shiqlarga aylanishiga ham sabab bo'lgan.

Omon Matjon ijodida mumtoz shoirlarga ergashish, salaflarga izdoshlik yaqqol ko'zga tashlangan eng asosiy jihatlardan biri. Shoir ijodiga nazar tashlar ekanmiz, uning boshdanoq o'z oldiga mumtoz va zamonaviy ruhda birday ijod etmoqni maqsad qilganini anglashimiz qiyin emas. Masalan, shoirning “Ardaxiva” [5, 96] to'plamida she'rlar dastlab “An'ana”, so'ng “Noan'ana” deya ikki turkumga ajratiladi. “An'ana” turkumiga uning g'azal shaklimonand qofiyalangan she'rlari (“Kubro e'tirofi”, “Diydor ko'zqusida kavsar onalar”, “Muborak yurtim bu yoG'du”, “Bu yo'lga men yo kech, yo avval tushdim”, “Ayol ovozi”), barmoq vaznidagi bir muxammasi (“Arosat”), barmoq vaznidagi bir musabba'si (“Husn sha'ming qachon yondi”), didaktik ruhi bilan mumtoz adabiyotdagi hikmatlarini yodga soluvchi to'rtlik bandlardan iborat she'rlari (“Dunyo bozordir, bilgil, ey farzand”) kabilar o'rin olgan. Mazkur she'rlarda ba'zan shakliy, ba'zan mazmuniy tomondan mumtoz she'rlarga ergashish ko'zga tashlanadi. Shoirning “Noan'ana” turkumiga kirgan she'rlarda esa bunday xususiyatlarlar ko'rinmaydi. Aksincha, hozirgi zamon she'riyatida keng tarqalgan mazmuni bo'rttirish vositasi hisoblanuvchi misralari zinama-zina berilgan she'rlar yoki bandlardagi misralari soni turlicha bo'lgan she'rlar ko'proq kiritilgan. Shoirning yuqorida o'zi tomonidan “An'ana” turkumiga birorta aruz vaznidagi she'rlarni kiritmagan bo'lsa-da, uning bu vazni nisbatan ko'proq qo'llagan shoir ekanligi bizga ma'lum. Uning birgina “Iymon yog'dusi” to'plamiga nazar tashlaganda, unga kiritilgan “Ilohiylik xususida”, “Sirlarim”, “Ogahiy G'azaliga muxammasi muloqot” “Qo'shiq” (Miriya o'xshatma), “Do'st uyida”, “Avvalg'ilarga o'xshamas” (Navoiy g'azaliga muxammas) kabi aruz vaznidagi mukammal nazm namunalariga ko'zimiz tushadi.

Ma'lumki, adabiyotga, jumladan, she'riyatga tubdan yangicha qarashlar XX asrga kelib kuzatilgani va mumtoz adabiyotning nihoyalanish chegarasi ham o'sha davrdan ko'rsatiladi. XX asr boshlari ijod qilgan shoirlar asarlariga nazar tashlaganda, ularning she'riyatga qarashlarini ikki xil bo'lganligini kuzatish mumkin. Bir guruh shoirlar: Behbudiy, Hamza, So'fizoda, Avloniy kabilar birinchi

o'rinda mumtoz an'analarga sodiq qolgan holda, shuningdek, jahon she'riyati ruhini ham ijodlarida aks ettirishga urindilar. Ikkinchi guruh shoirlar esa, jumladan, Cho'lpon, Fitrat kabi Yevropa va rus she'riyati janr-shakl tuzilishlarini ma'qul ko'rib, o'zbek adabiyotida bu borada tubdan burilish hosil qildilar. Shuningdek, adabiyoshunoslikda ham mumtoz shakllarga ergashishni yoqlovchi va rad etuvchi guruh paydo bo'ldi, XX asr boshlaridan shu kungacha o'z qarashlarini qayd etib keladi. Masalan, Fitrat "Aruz haqida" risolasida vazn borasida quyidagicha keltirib o'tadi: "Demak, bizda she'rning ikki vazn sistemasi bor:

1. Barmoq vazni sistemasi. 2. Aruz vazni sistemasi.

Bizda juda ko'p yillardan beri o'zbek ko'chmanchilik davridan boshlab davom eta kelgan baxshi she'rlarining va xalq ashulalarining vaznlari barmoq vazni sistemasiga kiradi. Xon va feodal saroylarida, madrasalarda yaratilgan she'rlarning vaznlari aruz vazni sistemasiga kiradi" [1, 210]. Qaydlardan ko'rinadiki, arab va fors adabiyoti orqali o'zbek she'riyatiga kirib kelgan ushbu vazn oddiy xalq ommasi uchun har doim murakkab tuyulgan, undan ziyoli qatlarga kiruvchi aholi foydalangan. Abdulla Qahhorning 1946- yilda yozilgan "Gap aruzda emas" maqolasida esa she'riyatdagi mavjud an'analarni davom ettirgan ijodkorlarga nisbatan achchiq tanqidiy fikrlar ham beriladi. Aruz vaznidagi she'rlarida muhabbat ohanglarining ochiqlashib, sayozlashib ketganligini, ularda ishlatilayotgan arxaik, tarixiy hamda arabiy, forsiy so'zlarning ko'plab keltirilishini qoralaydi. Sobir Abdullaning keyinchalik hofizlar tomonidan maromiga yetkazib kuylanib xalq xush qabul qilgan "Etib ket" radifli she'ridan quyidagicha kamchiliklar topadi:

"1. She'rning tili bundan ellik yil burungi til.

2. She'rning biron joyida ham gap xotin kishi to'G'risida ketayotganiga ishora yo'q" [10] Xulosa shuki, XX asr boshlarida aruziy shoirlarga hamda ular she'riyatidagi an'anaviylikka nisbatan bir qadar salbiy qarashlar shakllangan edi. Aruzga bo'lgan ayrim bu kabi munosabatlardan qat'i nazar uning go'zal namunalarini yaratilaverdi. Hatto ijod yo'nalishida yuqori darajada yangiliklarga intilgan Cho'lponning "Qalandar ishq" g'azali, Hamid Olimjonning "Bo'lsam" radifli g'azallari buning isbotidir. Bu haqda adabiyotshunos olim Ibrohim G'afurov "Garchi aruz o'lmagan, o'zbek she'riyatida Habibiy, Sobir Abdulla, Charxiy, Chustiy, Uyg'unlar uning "dehqoncha" sodda, o'ta tushunarli namunalarini yozishar, ular xalq orasida qo'shiqlarga solib kuylanardi. O'zbek maqomi bir yoqasi aruz bilan tirik, u aruz bulog'i yonidagina maqom kuylar olardi. Lekin baribir aruz tanazzulga uchradi, degan fikr kun tartibidan tushmagan edi" [6, 155] Hozirgi zamon shoirlari orasida aruz vaznini ijodida qo'llashda turlicha yo'ldan bordilar. Masalan, Erkin Vohidov ijodida ushbu vazndagi she'rlarning ham keng kitobxon ommasiga tushunarli bo'lishiga erishildi. Buning ushuni shoir, asosan, keng tarqalgan ramal va hazajning to'liq ruknlari takroriga asoslangan aruziy

vaznlardan foydalandi. Shoir gazallari leksik jihatdan ham hozirgi o'zbek adabiy tiliga yaqinlashtirildi. Omon Matjon ijodida esa ushbu vazndagi she'rlarning lisoniy tomoni ham mumtoz she'riyatga aynan o'xshashligi kuzatiladi:

*Menga taqdir bo'ldi bir suhbat ilohiydin,
Munojot bandadandir, rag'bat ilohiydin.*

*Bul omonat jon o'zi oliy mukofotdir,
Ne yana kelmish menga navbat ilohiydin.*

*Dilda suvrat aks etib, diydortalab bo'ldim,
Ne navo bu ne chiroy, hayrat ilohiydin. ("Ilohiylik xususinda") [2,17]*

Ko'rinadiki, she'rda qo'llanilgan arxaik, tarixiy so'zlar va qo'shimchalar (*ilohiy, munojot, bandadindur, rag'bat, omonat, kelmish, suvrat, diydortalab, ne navo*), shuningdek, she'rning didaktik tabiati tufayli uni mumtoz she'rlardan farq etib bo'lmaydi. Demak, she'r aruz vaznida bo'lar ekan, garchand XX asr boshlarida A.Qahhor "She'rning tili bundan ellik yil burungi til" deya aruziy she'rlar tilida eskirgan qatlamga mansub so'zlarning ishlatilishi nuqson sanagan bo'lsa-da, ularda forsiy-arabiy, tarixiy va arxaik so'zlarning ishlatilishi jozibaliroq tuyuladi. Chunki har bir narsa asl saqlanishi tuzuk bo'lganidek, an'anaviylik ham mumtoz adabiyot kabi tasavvur bergani, bizningcha, ma'qulroq. Aruziy ohang kuyga monand, shoir bu vaznda ijod etar ekan, so'z qo'llashda ham o'zini cheklanganroq, mas'uliyatliroq his etadi. Shuning uchun ham XX asr shoirlari ijodidagi aruz vaznidagi she'rlarning ham ko'pchiligi kuyga solingan. Masalan, Omon Matjon ijodidagi Miriyga o'xshatma tarzida bitilgan "Qo'shiq", Navoiy G'azaliga muxammas tarzida yozilgan "Avval G'ilarga o'xshamas" she'rlarining ham xalqqa manzur qoshiqlarga aylanganligi fikrimizning dalilidir. Shuningdek, shoir ijodida aruz vaznidagi "Sirlarim" [2,139] she'ri mumtoz musiqiy ohangi bilan betakroridir. She'r aslida mumtoz murabba' shaklida bo'lib, shoir ijodiy maqsadiga ko'ra har bir misra ikki satrga bo'linib sakkizlik bandlar shakliga keltirilgan. She'rni vazn va qofiyalanish jihatidan tahlil etganimizdagina uning murabba' ekanligi ma'lum bo'ladi.

O'ynashib barmoqlaring Bir-bir ko'zimni yopsalar, a

- V - - / - V - - / - V - - / - V -

foilotun / foilotun / foilotun / foilon

Sevgidan roz aylayin Tong qushlari uchgan mahal. a

Kuylayin osmon to'lib, Kuylayin olamga man - b

Sen agar mashshoq bo'lib, Nay agar bo'lganda man. b

Aruznig ramali musammani mahzuf vaznida yozilgan ushbu she'r lisoniy jihatdan ayniqsa o'ziga xos bo'lib, unda tarixiy va arxaik so'zlar, shuningdek, xorazm shevasining unsurlari omuxatlanishi unga o'zgacha joziba baxsh etgan.

Yuqorida toʻrtlik jihatidan aytadigan boʻlsak, sheʻrdagi *roz aylayin, mashshoq* soʻzlari tarixiylikni, keyingi ikki misrada *men* soʻzining dealektal varianti *man* tarzida keltirilishi hamda inversiya shunday vositalardandir. Lekin sheʻrdagi boshqa soʻzlar va birikmalar ham sheʻr umumruhiyatiga mos holda tanlanganligi uchun uni zavq-shavqsiz mutolaa etib boʻlmaydi. Sheʻrning yana bir bandini keltiramiz:

*Tongda quyoshning shuʻlasi
Shabnamdin izlar tuyGʻular
ToGʻda ohular galasi,
Dilda sehrli chalGʻular...
Oʻq tiqay qalbin oʻyib,
Hissiz kishi koʻrganda man –
Sen agar sayyod boʻlib,
Yoy agar boʻlganda man!*

Sheʻrning uchinchi – ushbu bandida esa tashxis, sifatlash, parallelizm kabi vositalarning ishlatilishi, shuningdek, shoirning noyob topilmasi boʻlgan *hissiz kishilarning qalbiga sayyod boʻlib oʻq tiqish* orzusi sheʻrning poetik yuksakligini yuzaga keltirgan. Shuningdek, mazkur sheʻrda mumtoz adabiyotda koʻp ijodkorlar tomonidan turli talqinlarda ifodalanib kelingan **mashshoq, nay, ohu, chalgʻu, oʻq, sayyod, yoy, oy, qadah, soqiy, may** kabi soʻzlarning badiiy vositalar tarzida ishlatilganligi unga mumtoz nazm ruhini bergan.

Shoir nafaqat muhabbat lirikasida, balki falsafiy-didaktik mavzulardagi asarlarida ham qadim Sharq sheʻriyati anʻanalariga izdoshlikni yaqqol namoyon etadi. Ayniqsa, uning “Iymon yoGʻdusi” sheʻriy toʻplamidan oʻrin olgan “Qisqa muloqotlar” deb nomlangan turkum toʻrtliklari ana shunday sheʻrlar sirasida sanaladi. Biz Umar Xayyom, Jaloliddin Rumi, Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud kabi shoirlar mumtoz sheʻriyatda oʻzlarining falsafiy-didaktik, tasavvufiy qarashlarini ruboiylarda, toʻrtliklarda ifodalab, hayot, tiriklik, dunyo haqida betakror xulosalar qoldirganliklarini bilamiz. Bunday sheʻrlar mavzu va gʻoya, tuzilish jihatidan bir-birlariga nihoyatda oʻxshash boʻlganligi uchun hatto adabiyotshunoslikda ularning asl mualliflarini aniqlash masalasi ham paydo boʻlib, “sayyor ruboiylar” atamasi yuzaga kelgan: “Ruboiyotda shoirning nomi – taxallusi kamdan-kam zikr qilinadi. Bu hol tazkirachilarni mushkul ahvolga solib, ayrim ruboiylarni, ularning biri, bir shoirga nisbat bersa, boshqasi ikkinchi shoirga nisbat beradi: bu xil taxminlar natijasida bir qancha sayyor ruboiylar vujudga kelib, ular kitobdan kitobga koʻchib yuradi” [7, 30]. Koʻrinadiki, bunday ruboiylarda ifodalangan mavzular, bayon uslubi koʻpincha bir xil boʻlganligi ham ularni bir-biridan ajratishda qiyinchilik tuGʻdirgan. Hatto Pahlavon Mahmud ruboiylari xususida soʻz yuritilganda “Xorazm Xayyomi” nomi bilan shuhrat topgan ushbu shoirning ruboiylari Xayyom ruboiylari bilan bir xil ekanligi “Bu ruboiylar yonma-

yon turganda qaysi biri Xayyomniki-yu, qaysi biri Pahlavon Mahmudniki ekanini farq qilish qiyin” [8], deya ularni ajratib bo‘lmasligi aytiladi.

Biz Omon Matjon to‘rtliklarini o‘qiganda ham unda o‘zining vatandosh bobokalonlari bo‘lgan Kubro, Pahlavon Mahmud ijodidan ta’sirlanish va ergashishni ko‘ramiz. O‘z asarlarida “Xorazmda toG‘lar yo‘q emas, bor: – Xorazm toG‘lari vohani tongda quyoshdan to‘sib qo‘ymaslik uchun odamlar qiyofasida yashashadi!

– Xorazmiy, Beruniy, Pahlavon Mahmud, Ogahiy, Hojixon...” [4, 122-123] deb faxr bildirgan shoirning ular ijodiga ergashishi tabiiy holdir. Jumladan, “Ardaxiva” to‘plamidagi “Kubro e’tirofi” she’ri sarlavhasi ostiga shoirning quyidagicha izoh keltirib o‘tganligi ham shundan dalolat beradi: “Buyuk shayximizning nodir ruboiylariga taniqli hofiz Sherali Jo‘rayevning ko‘ngilxohligi ila ergashganmiz” [5, 41]. Mazkur she’r Kubro ijodiga mansub bo‘lgan quyidagi ruboiyga naziraviylik asosida yuzaga kelgandir:

*Sunbul sochidan men begumon qo‘rqarman,
Xatgi xush-u fe’li beomon – qo‘rqarman.
Xalq qo‘rqsa yomon ko‘zdan agar, men sho‘rlik
Yaxshi ko‘zidan yorning yomon qo‘rqarman [9, 5].*

Kubroning ishq-muhabbat mavzusidagi mazkur ruboiysiga Omon Matjon mazmunan ergashadi hamda o‘z she’rini G‘azalmonand shaklda yozadi, ya’ni she’r baytlar shaklida qofiya va radifga ega bo‘lib, barmoq vaznidadir. She’rning dastlabki ikki bayti yorning ta’rifiga baG‘ishlangan hamda aynan Kubro ruboiysi ruhiyatini ifodalagan:

*Dilim xun, qirmizi yuzlardan qo‘rqdim,
Makrini yuz gulga gizlardan qo‘rqdim.*

*Odamlar qo‘rqarlar yomon ko‘zlardan,
Men esam shu yaxshi ko‘zardan qo‘rqdim.*

So‘ngra mavzu ijtimoiylashadi, shoir tiriklik va o‘lim haqidagi falsafiy fikrlarini, jamiyatda mavjud turli illatlar haqidagi tuyG‘ularini bayon etadi. She’rning uchinchi baytida

*Tanda jon komilliG‘ uchun imkondir,
Har kimdan bir xato izlardan qo‘rqdim,*

deya o‘zini taftish qilgan lirik qahramonning to‘rtinchi baytdan boshlab jamiyatdagi illatlar, insonlarning tubanliklari haqidagi o‘ylari, o‘z e’tiroficha qo‘rquvi bayon etiladi. Bu she’rda “*Ha deb yerga botgan tizlardan qo‘rqdim*”, “*Dardingdan ham bir naf ko‘zlardan qo‘rqdim*” jumllalarida ifodalanadi. Shoirning mumtoz adabiyotdagi falsafiy-ta’limiy ruboiylarga ergashib yozilgan to‘rtliklari ham, asosan, ijtimoiy-falsafiy, didaktik ruhda bo‘lib, shoir sof lirik

tuyg'ular uchun, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, hozirgi zamon she'riyatida yetakchi bo'lgan janr- shakllarni tanlagan.

Xulosa. Umuman, shoirning turli to'plamlarida bir qancha to'rtliklar mavjud bo'lib, ularda u, asosan, hayot va tiriklik, inson haqidagi falsafiy-ta'limiy, ijtimoiy qarashlarini, xulosalarini bayon etgan. Shuningdek, shoir ijodida "Quyosh soati" nasrdagi nazmlar" [4, 117-123] turkumidagi nasriy she'rlari ham Sharq nasriy didaktik adabiyoti namunalari monand yaratilganligi shoir individual uslubining shakllanishida salafarga ergashishning katta ahamiyat kasb etganidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Абдурауф Фитрат. Аруз ҳақида. Б.210. [www. ziyouz.com](http://www.ziyouz.com) kutubxonasi.
2. Омон Матжон. Иймон ёғдуси. Шеърлар, дostonлар. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти. 1995. – Б. 384.
3. Омон Матжон. Сени яхши кўраман. Шеърлар. – Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти. 1981. – Б. 344.
4. Омон Матжон. Мақсудам – Toshkent: «Adabiyot» nashriyoti, 2021. – В. 128.
5. Омон Матжон. Ардахива. Янги шеърлар, драматик қисса. – Т.: Ф.Фулom номидaги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2000. – Б. 96.
6. Ўзбек адабий танқиди. Иброҳим Ғафуров. “Ёшлик девони” ёзилган йиллар ва кейин. – Тошкент: Турон-Иқбол, 2011. – Б. 544.
7. www.ziyouz.com кутубхонаси. Паҳлавон Маҳмуд. Рубоийлар. Ғафур Ғулom номидaги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1979. – Б. 30.
8. Тўхтасин Жалолов. Паҳлавон Маҳмуд – Пурёйвалий. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/pahlavon-mahmud-ruboiylar-toxtasin-jalolov-puryoyvali.html>
9. <https://n.ziyouz.com/>. Рубоийёт. Нажмиддин Кубро. – Б.5.
10. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/sovet-davri-matbuoti/abdulla-qahhor-gap-aruzda-emas-1946>.
11. Yoriyevna U. N. THE ORIGINALITY AND GENESIS OF ANIMAL SYMBOLISM IN POETRY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Т. 18. – С. 20-23.
12. Uroкова N. MASNAVI GENRE IN UZBEK CLASSICAL POETRY //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 14. – С. 137-140.
13. Uroкова N. GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 8. – С. 57-59.

*Usmonova Muhayyo Akramovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi
muhayyousmonova7@gmail.com*

LUIZA GLYUK IJODI VA UNING ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Annotatsiya: Amerika adabiyotining taniqli namoyondalaridan biri Nobel mukofoti sovrindori Luiza Elizabet Glyuk nafaqat shoira, shu bilan birga esseynavis, adabiyotshunos olim hamdir. Uning asarlari hozirgi Amerika adabiyotida keng o'ziga xos o'rin tutadi. She'rlarining asosiy mavzusi ayriliq, o'lim, qayg'u kabilarg talqiniga qaratilgan. Shu sababdan ham uning she'rlari "dark poetry"ga kiritiladi. L.Gluk ijodi haqida adabiyotshunoslikda e'tiroflar bilan birga tanqidiy qarashlar ham uchraydi. U Nobel mukofoti bilan taqdirlangan yaqin 20 yildagi ayol ijodkor sifatida Luiza Gluk nafaqat Amerika, balki dunyo xalqlar adabiyoti, madaniyatida e'tiborga tushgan. Maqolada shoira va olim hayoti va ijodining muhim bosqichlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: adabiyotshunoslik, Amerika adabiyoti, ayriliq, o'lim, qayg'u ruhi, feminizm, avtopsixologik lirika, konfessional poeziya

Аннотация: Одна из представительниц американской литературы, нобелевский лауреат Луиза Элизабет Глюк – не только поэтесса, но и эссеист и профессор. Её произведения – одна из тем, широко изучаемых сегодня в американской литературе. Основная тема её стихов – «разлука, смерть, страдания», и по этой причине они вошли в «dark poetry». Наряду с похвалами, многие создатели высказали и критические мнения. Неслучайно Луиза Глюк как женщина-художница, за последние 20 лет удостоенная Нобелевской премии, привлекла внимание не только американских любителей литературы, но и представителей других стран.

Ключевые слова: литературоведение, американская литература, разлука, смерть, горе, феминизм, аутопсихологическая лирика, исповедальная поэзия

Abstract: One of the representatives of American literature, Nobel laureate Louise Elisabeth Gluck is not only a poet, but also an essayist and professor. Her works are one of the topics widely studied in American literature today. The main theme of her poems is "separation, death, suffering", and for this reason they were included in "dark poetry". Along with praise, many critics also expressed their opinions; we will try to provide more detailed information about them below. It is no coincidence that Louise Gluck, as a woman artist who has been awarded the Nobel Prize over the past 20 years, has attracted the attention of not only American literature lovers, but also representatives of other countries.

Keywords: literary studies, American literature, separation, death, grief, feminism, auto psychological lyrics, confessional poetry

Kirish. Luiza Elizabet Glyuk amerikalik taniqli shoira, olim va esseynavidir. U 2020-yilda adabiyot bo'yicha Xalqaro Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Darhaqiqat, Nobel mukofoti hakamlari Luiza Glyuk ijodiga baho berishar ekan, uning “qat'iyatli go'zallik bilan individual mavjudotni universal qilib ko'rsata oladigan jarangdor she'riy ovozi” e'tirof etganlar. Luiza Glyuk bunga qadar ham bir qator xalqaro mukofotlarga sazovor bo'lgan. Jumladan, “Pulitzer Prize”, “National Humanities Medal”, “National Book Award”, “National Book Critics Circle Award” va “Bollingen Prize” kabilar fikrimizni tasdiqlab turadi. Shoira 2003-2004-yillar mobaynida “AQSh shoiri laureati” degan unvonga ham olgan.

Asosiy qism. L.Glyuk Nyu-York shahrida tug'ilgan va Long-Islandda o'sib-ulg'aygan. U o'rta maktabda o'qiyotganida anoreksiya bilan og'riy boshladi va keyinchalik kasallikni yengib o'tishga muvaffaq bo'ldi. Glyuk Sara Lourens kolleji va Kolumbiya universitetida o'qiydi, lekin ma'lum sabablarga ko'ra o'sha davrda ilmiy darajaga ega bo'lmagan. Shoira bo'lish bilan bir qatorda u bir qancha ilmiy muassasalarda she'riyat yo'nalishidagi fanlardan saboq berib kelmoqda.

Glyuk she'rlarida avtobiografizm ruhi sezilib turadi. Shu jihatdan uning she'rlarini avtopsixologik lirika mezonlarida baholash mumkin bo'ladi. Shoira she'rlarida ayol qalbi kechinmalari tabiat manzaralari o'z aksini topgan. Uning bitiklarida mahzunlik ruhi va yolg'izlik tuyg'ulari ta'sirchan ifoda etilgan. Shu bilan birga adabiyotshunoslikda avtobiografizm va qadimgi grek afsonalari mazmuni mushtaraklashganligi ham to'g'ri qayd etilgan.

Glyuk Yel universiteti rezidensiyasida professor va Rosenkranz yozuvchisi sifatida o'z faoliyatini olib bormoqda.

Luiza Glyuk 1943-yil 22-aprelda Nyu -York shahrida tug'ilgan. U biznesmen Daniel Glyuk va uy bekasi Beatrisa Glyukning qizlarining to'ng'ichidir.

Glyukning onasi rus yahudiylariga mansub. Uning ota-bobosi Tereziya (familiyasi Moskovits) va Xenrik Glyuk o'sha paytdagi Avstriya-Vengriya (hozirgi Ruminiya) Ermixalifalvadan kelgan venger yahudiylaridan, bobosi “Feldmann es Glük” deb nomlangan yog'och ishlab chiqaruvchi kompaniyani boshqargan. Ular 1900-yil dekabrda AQShga safar qilishadi va oxir-oqibat Nyu-Yorkda oziq-ovqat do'koniga ega bo'lib, shu yerda yashab qolishadi. Qo'shma Shtatlarda tug'ilgan Glyukning otasi o'zi yoshlikdan yozuvchi bo'lishni orzu qilgan, lekin ukasi bilan biznes olamiga kirib ketgan. Ular birgalikda “X-Acto” pichog'ini ixtiro qiladi va shu sohada muvaffaqiyat qozona boshlaydi. Shundan so'ng unda yozuvchi bo'lish istagi asta-sekin yo'qolib boradi. Glyukning onasi Uellesli ham kollejni bitirgan. Bolaligida Glyukning ota-onasi unga yunon mifologiyasini va Janna D'Arkning hayoti haqidagi mumtoz hikoyalarni ko'p marta o'qib berishgan va o'rgatishgan.

Bu esa oilada ijodiy-adabiy muhit bo‘lganligini ko‘rsatib turadi. Aytish mumkinki, shu muhit ta‘sirida u yoshligidan she‘r yoza boshlaydi.

O‘smirlik davrida Glyukda anoreksiya nervozasi rivojlanadi. U o‘smirlik va yoshlik davrida shu kasallikdan aziyat chekkan. Bu haqida bo‘lajak shoira bir inshosida kasallik haqida yozadi. Uning qayd etishicha, kasallikning sabablari bor. Birinchidan, uning opasi bevaqt olamdan o‘tgan, keyin bu tuG‘ilgan. Biroq otanasining fikru xayoli vafot etgan qizidan bo‘lganligi tufayli u an‘cha e‘tibordan chetda qolgan. natijada shu kasallikka chalingan.

U o‘rta maktabining birinchi bosqichda o‘qiyotgan vaqtda Nyu-Yorkning Xevlett shahridagi “Jorj Xevlett” shifoxonasida psixoanalitik jihatdan davolana boshlaydi. Bir necha oy o‘tgach, uni reabilitatsiyaga e‘tibor qaratish uchun maktabdan olib ketishad. Shunga qaramay, Glyuk 1961-yilda maktabni bitirishga muvaffaq bo‘ladi. Bu haqda u yozadi: “Men o‘lishim kerakligini tushundim. Aniqroq bilganim – o‘lishni xohlamasligim edi”. U keyingi yetti yilini terapiyada, doimiy vrachlar nazoratida o‘tkazadi. Bu esa bo‘lajak shoira kasallikni yengishiga psixologik-ruhiy jihatdan yordam beradi.

Bu kasallik natijasida Glyuk kollejga kunduzgi talaba sifatida kira olmaydi. U kerak bo‘lganda soG‘ligi uchun oliy ma‘lumotdan voz kechish ham tayyor bo‘ladi: “... ruhiy holatim, xulq-atvorimdagi o‘zgarishlar va terapiyaga qattiq bog‘lanib qolganligim menga ta‘limning boshqa shakllarini imkonsiz qilib qo‘ydi”. Shunga qaramay, u Sara Lourens kollejida she‘riyatdan saboqlar oladi va 1963-yildan 1966-yilgacha Kolumbiya universiteti umumiy tadqiqotlar maktabining she‘riyat kurslarida qatnasha boshladi. U yerda bo‘lajak shoira Leon Adams va Stenli Kunits kabi tajribali o‘qituvchilardan dars oldi. Glyukning shoira sifatida shakllanishida bu ustozlarning ta‘siri kuchli bo‘lgan. Shuning uchun Glyuk ularni o‘ziga ijoddagi ustozlari deb hisoblaydi.

She‘riyat kurslarida qatnashgan Glyuk asta-sekin she‘rlarini nashr qila boshlaydi. Uning birinchi she‘ri “Mademoiselle” (“Xonim”) deb nomlangan gazetada chop etiladi, ko‘p o‘tmay “Poetry”, “The New Yorker”, “The Atlantic Monthly”, “The Nation” va boshqa nashrlarda ham ko‘rina boshlaydi. U Kolumbiya universitetini tark etgach, o‘zini kotiblik ishida sinab ko‘radi. U 1967-yilda kichik Charlz Xert bilan turmush quradi. 1968-yilda esa Glyuk “Firstborn” (“Birinchil kitob”) nomli ilk she‘rlar to‘plami dunyo yuzini ko‘radi va adabiyotshunos olimlar e‘tiboriga tushadi. Shoir Robert Xass Glyukning kitobi haqida yozgan sharhida uning she‘lari haqida: “Badiiy mahorat bilan yozilgan dardli she‘rlar”, deya baho beradi. Biroq 2003-yilda tanqidchi Stiven Burt to‘plam haqida o‘z fikrini bildirar ekan, shoira iqtidoriga yuqori baho bergan holda uni “qotib qolgan, bundan tashqari shoir Robert Louell va Silviya Platxga taqlidan ijod qilgan”ligini aytib o‘tadi. Shu kabi tanqidlardan so‘ng Glyuk ijodida uzoq sokinlik davri kechadi. Bu holat, shoira aytishicha, 1967-yildan to 1971-yilga qadar,

ya'ni Goddard College da she'riyat bo'yicha dars bergungacha davom etadi. Shu davrda yozilgan she'rlarning barchasi uning ikkinchi to'plami – “The House on Marshland” (“Marshlandagi uy”, 1975) ga kiritiladi. Bu to'plam, tanqidchilarning e'tiroficha, Glyuk ijodidagi katta burilish bo'lgan va “o'ziga xos yangi ovozning kashfiyoti” deya ta'riflangan.

Uning oilaviy hayotiga ham o'zgarishlar yuzaga keladi. Shoira 1973-yilda o'G'il ko'radi va unga Glyuk Noah deya ism qo'yadi. Biroq uning Kichik Charlz Xertz bilan nikohi ajralish bilan tugaydi va 1977-yilda u Goddard kollejida yozgi adabiyot dasturi muallifi Jon Dranovga turmushga chiqadi. 1980-yilda Dranov va shoir Ellen Bryant Voygtning turmush o'rtog'i Frensis Voygt Yangi Angliya oshpazlik xususiy institutini tijorat kolleji sifatida tashkil etishadi. Glyuk va Bryant Voyt institutning dastlabki sarmoyadorlari bo'lib, uning direktorlar kengashida faoliyat ko'rsata boshlaydilar.

1980-yilda Glyukning “Descending Figure” uchinchi to'plami nashr etiladi. Ammo bu to'plam uslub va mavzu jihatdan ba'zi tanqidlarga uchraydi. Misol uchun, shoir Greg Kuzma Glyukni “The Drowned Children” she'ri haqida fikr yuritar ekan, uni “bolalarni yomon ko'radigan” shoira sifatida tanqid qiladi. Umuman olganda, kitob yaxshi qabul qilinadi. Masalan, “The American Poetry Review”dagi sharhida Meri Kinzi kitobni hayotda ko'p qiynalgan shoiraning iztirobli, dardli kechinmalari aks etgan she'rlar sifatida yuqori baholaydi. Yana bir tanqidchi J.D.Makklatchi bu kitobni “Glyukning oldingi asarlariga qaraganda katta yutug'i” va “yilning eng yaxshi kitoblaridan biri” ekanligini alohida qayd etadi. O'sha yili baxtsiz yong'in sababli Glyukning Vermontdagi uyi vayron bo'ladi, natijada u ko'p narsalardan mahrum bo'ladi. Fojia tufayli Glyuk yana mahzunlikka yo'G'rilgan she'rlar yozadi. Keyinchalik u bu she'rlar yuksak mukofotga sazovor bo'lgan “The Triumph of Achilles” (1985) to'plamidan joy oladi. Yozuvchi va tanqidchi Liz Rozenberg “The New York Times” gazetasida yozgan maqolasida Glyukning bu to'plami avvalgi asarlariga qaraganda badiiy jihatdan puxta-pishiqligini ta'kidlaydi. Tanqidchi Piter Stitt esa “The Georgia Review”da yozishicha, kitob Glyukni davrning iqtidorli shoirlari qatoriga kiritishga sabab bo'lganligini qayd etadi. To'plamdagi “Mock orange” she'ri feministik madhiya sifatida baholangan.

1984-yilda Glyuk Massachusetts shtatidagi Uilyams kolleji fakulteti ingliz tili kafedrasida katta o'qituvchi sifatida ishga olinadi. Keyingi yili shoira katta judolikka uchraydi – otasi vafot etadi. Bu yo'qotish sabab u “Ararat” (1990) nomli yangi she'rlar to'plamini yaratadi. Mazkur to'planning sarlavhasi “Ibtido toshqini” hikoyasidan olingan. “The New York Times” gazetasida (2012) tanqidchi Duayt Garner bu asarni “Amerika she'riyatining so'nggi 25 yil ichida chop etilgan eng shafqatsiz va qayg'uga to'la kitobi» deb ataydi. Glyuk bu to'plamni mashhur va ko'plab tanqidchilar tomonidan tan olingan kitoblaridan biri – “Wild Iris” (1992)da

davom ettiradi. Unda bog' gullarining bog'bon bilan suhbat va hayot tabiatining rang-barangligi tasvirlangan. "Publishers Weekly" nashri uni "buyuk go'zallik she'riyati" sifatida yuqori baholaydi. Tanqidchi Yelizaveta Lund "The Christian Science Monitor"da yozganidek, bu to'plam Glyuk ijodining "muhim badiiy voqeasi" bo'lib sanaladi. Aynan shu to'plam 1993-yilda Pulitser mukofotiga loyiq ko'riladi va Glyukning amerikalik mashhur shoira sifatidagi nufuzini mustahkamladi.

O'tgan asrning 90-yillari Luiza Glyukka ijodiy muvaffaqiyatlar keltirgan bo'lsa-da, shaxsiy hayotida birmuncha ko'ngilsizliklar yuz beradi. Uning Jon Dranov bilan nikohi 1996-yilda ajralish bilan tugaydi va bu o'z navbatida ularning ishdagi munosabatlariga ham putur yetkazadi. Natijada Drenov Yangi Angliya oshpazlik institutidagi lavozimidan chetlatiladi. Shunga qaramay, shoira ijodida ko'tarilish kuzatiladi. Shoiraning adabiyotshunoslikda avtobiografik she'rlar deya baholangan asarlari ko'plab yaratiladi. 1994-yilda u "Proofs & Theories: Essays on Poetry" deb nomlangan insholar to'plamini nashr ettiradi. "Meadowlands" (1996) she'riy to'plami bu kitobning uzviy davomi sifatida yuzaga keladi. She'riy to'plam, asosan, sevgi iztiroblari tasviridan iborat. Bundan tashqari Glyuk o'sha davrda yana ikkita to'plamni yakunlashga muvaffaq bo'ladi: "Vita Nova" (1999) va "The Seven Ages" (2001).

U 2001-yil 11-sentyabrdagi teraktlarga javoban "*October*" (2004) nomli kitobini nashr ettiradi. Bu kitob oltita qismli bitta she'rdan iborat bo'lib, u qadimgi yunon afsonasiga asoslangan. Kitobning asosiy mavzusi lirik qahrmonning qalb o'g'riqlari bilan bo'g'liq. O'sha yili u bundan tashqari Yale universitetining qarorgohida "Rosenkranz yozuvchisi" deb e'tirof etiladi.

Luiza Glyuk hozirda Yale universitetida ilmiy-pedagogik faoliyat bilan birga badiiy ijodini ham davom ettirmoqda. Bu davrda nashr etilgan kitoblari orasida "Averno" (2006), "A Village Life" (2009) va "Faithful and Virtuous Night" (2014) kabilarni misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. 2012-yilda Glyuk o'zining yarim asrlik she'rlari to'plangan "Poems: 1962–2012"ni yaratadi va bu to'plam olimlar tomonidan "badiiy voqea" deb tan olindi. 2017-yilda esa u yana bir "American Originality" nomli esselar to'plamini yozib tugatdi.

2020-yilning oktabrida Glyuk adabiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Ta'kidlash kerakki, 1901-yilda ta'sis etilgan adabiyot bo'yicha bu nufuzli xalqaro mukofotga sazovor bo'lgan o'n oltinchi ayoldir. U COVID-19 pandemiyasi davridagi cheklovlar sabab mukofotini o'z uyida oladi. Nobel mukofoti bilan taqdirlash marosimidagi ma'ruzasida u Uilyam Bleyk va Emili Dikkinsonning she'rlar, shoirlar, kitobxonlar va keng jamoatchilik o'rtasidagi munosabatlarni muhokama qilib, ularning o'z ijodidagi o'rnini alohida ta'kidlab o'tdi.

Aytish mumkinki, Glyukning ilmiy-ijodiy faoliyati adabiyotshunoslikda hamisha dolzarb mavzular qatorida o'rganib kelinmoqda. Uning asarlari, shu jumladan, qo'lyozmalar, yozishmalar va boshqa materiallar Yale universitetining Beinecke nodir kitoblari va qo'lyozmalari kutubxonasida saqlanadi.

Glyuk o'zining she'rlarida badiiy so'zni o'rinli qo'llaydi. Shoir Kreyg Morgan Teyxer uni "so'zlari naqadar noyob, qiyinchilik bilan qo'lga kiritilgan va behuda sarflanmaydigan" ijodkor sifatida ta'riflagan. Olima Laura Quinney so'zlarni ehtiyotkorlik bilan ishlatishi Glyukni Emili Dikkinsondan Yelizaveta Bishopgacha bo'lgan "o'ziga xos tasvirni qadrlaydigan amerikalik shoirlar qatoriga" kiritganini ta'kidlaydi. Glyuk she'rlari butun faoliyati davomida o'z shaklini o'zgartirib bordi, u qisqa satrlardan tashkil topgan qisqa matnlardan boshlanib, kitoblar uzunligidagi to'plamlarga jamlangan asarlar yaratish bilan davom etmoqda. U hamisha ham she'r texnikasiga e'tibor beravermaydi. Shoir Robert Xan uning ijodiga baho berar ekan: "birdan ko'zga tashlanmaydigan" yoki "uslubning deyarli yo'qligi", suhbat uslubi bilan "portativ intonatsiyalar" ni birlashtirgan ovozga tayanish orqali yaratilgan asarlar, deya ta'riflaydi.

Glyuk she'rlarini avtopsixologik lirikaning namunalari deyish mumkin. Chunki shoira she'rlarida shaxsiyat va lirik qahramon mos tushadi. G'arb adabiyotshunosligidagi "konfessionalnaya poeziya" termini shaxsiylik nuqtayi nazaridan o'zbek adabiyotshunosligida qo'llanadigan "avtopsixologik lirika"ga muvofiq keladi. Darhaqiqat: "Konfessional she'riyat yoki "Konfessionalizm" – 1950-yillarning oxiri va 1960-yillarning boshlarida AQShda paydo bo'lgan she'r uslubi. U ba'zan postmodernizmning bir shakli sifatida ham tasniflanadi. U shaxsiy tajriba, psixika va shaxsiy dardlar, ruhiy iztiroblar tasviri yetakchilik qiladi". Shunga ko'ra Luiza Glyukka nisbatan ham Robert Beyker "qaysidir ma'noda aniq konfessional shoir", deb ta'kidlagan bo'lsa, tanqidchi Maykl Robbins Glyukning she'riyati, taniqli shoirlar Silviya Plat yoki Jon Berrymannikidan farqli o'laroq, fantastika bilan bog'liq, deb yozadi. Boshqacha qilib aytganda, Maykl Robbins Glyukning konfessional shoir bo'la olmasligiga uning o'z she'rlarida tinglovchilarga murojlat qilmasligini ko'rsatadi. Bulardan tashqari, Quinning fikriga ko'ra, Glyuk uchun konfessional ruhdagi she'rlar yozish "g'ayrioddiy" holat ekanligini aytib o'tadi. Boshqalarning fikricha esa, Glyuk she'rlarini avtobiografik ruhga ega, uning o'z she'rlarida qahramonlar qilib qadimgi yunon xudolaridan tortib, bog' gullarigacha bo'lgan turli xil narsalarning tanlanishi o'z o'rnida uning ijodi konfessiyadan ancha uzoq ekanligini ta'kidlashadi. Olim Xelen Vendler fikricha, Glyuk she'rlarida shaxsiylik ruhi yetakchilik qiladi.

Glyuk she'riyatida inson ruhiyati, qalb og'riqlari tasvir etilganligi uchun ham, ularni avtopsixologik lirikaga mansub deyish mumkin. Chunki u butun hayoti davomida o'lim, yo'qotish, azob-uqubatlar, muvaffaqiyatsizliklarga ro'baro' bo'lgan. Daniel Morrisning ta'kidlashicha, hatto Glyuk she'rlari "muallifning o'lim,

aybsizlik yo'qolishlar to'g'risida xabardorligidan dalolat beradi”. Olim Joanne Feit Diehl bu his-kechinmalar “Glyuk she'rlarini retrospektiv kuch bilan to'ldiradi” deydi. U bolaligida ruhiy xastalikka chalingan, yo'lg'iz qolgan vaqtlar ko'p bo'lgan. Shu jihatlar ham she'rlariga mahzunlik, tushkunlik ruhini olib kirgan va uni konfessional shoira deyshiga asos bo'lgan.

Ko'rinadiki, Luiza Glyuk zamonaviy Amerika adabiyotining taniqli vakili. Xususan, u she'riyatda nom qozongan. Shu bois amerikalik adabiyotshunoslar e'tiboriga tushgan va o'z munosib bahosini olgan.

ADABIYOTLAR:

1. Chiasson, Dan (November 4, 2012). [«The Body Artist»](#). *The New Yorker*. No. November 12, 2012. [Archived](#) from the original on May 10, 2020. Retrieved March 30, 2018.
2. KINZIE, MARY (1982). [«Review of Descending Figure; Memory; Monolithos; The Southern Cross; Sure Signs: New and Selected Poems; Letters from a Father; Antarctic Traveller; Worldly Hopes»](#). *The American Poetry Review*. 11 (5): 37–46. ISSN 0360-3709. JSTOR 27777028.
3. McClatchy, J. D. (1981). [«Figures in the Landscape»](#). *Poetry*. 138 (4): 231–241. ISSN 0032-2032. JSTOR 20594296 – via JSTOR.
[«Creative Paralysis»](#). *The American Scholar*. December 6
4. Miklitsch, Robert (October 1, 1982). [«Assembling a Landscape: The Poetry of Louise Gluck»](#). *Hollins Critic*. 19 (4): 1. ISSN 0018-3644
5. Morris, Daniel (2006). [«The Poetry of Louise Glück: A Thematic Introduction»](#). Columbia: University of Missouri Press. pp. 67. ISBN 9780826216939.
6. Morris, Daniel. *The Poetry of Louise Glück: A Thematic Introduction*. p. 4. George, E. Laurie (1990). [«The «Harsher Figure» of Descending Figure: Louise Gluck's «Dive into the Wreck»»](#) (PDF). *Women's Studies*. 17 (3–4): 235–247. doi:10.1080/00497878.1990.9978808. [Archived](#) (PDF) from the original on October 31, 2017. Retrieved April 7, 2020.
7. Yoriyevna U. N. RELATIONSHIPS BETWEEN HUMANS AND ANIMALS //Confrencea. – 2023. – T. 8. – №. 1. – C. 123-126.

*Axmedova Hafiza Hakimovna,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti
akademik litseyi oliy toifali o'qituvchisi
akhmedova.khafiza@mail.ru*

ONAGA BAG'ISHLANGAN MAKTUB-SHE'RLAR

Annotatsiya: Zamonaviy o'zbek adabiyotida onaga baG'islangan she'rlar o'ziga xos badiiy tizimni tashkil etadi. Jumladan, ular orasida maktub shaklida bitilgan asarlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday she'rlarda lirik qahramon – farzandning qalb tuG'yonlari, dardli kechinmalari ifoda etilgan. Maqolada shu nuqtayi nazardan Abdulla Oripov, Rauf Parfi, Mashrab Boboyev, Muhammad Yusuf singari shoirlarning onaga baG'islangan maktub-she'rlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: noma, maktub, lirik qahramon, umumbashariy mazmun, ruhiyat, ruhiyat, tuyg'u talqini

Аннотация: В современной узбекской литературе стихотворения, посвященные матери, представляют своеобразную художественную систему. Особое место в этой системе занимают эпистолярные произведения. В этих стихотворениях отражены переживания, эмоциональное состояние лирического героя – сына, дочери. В статье проанализированы стихотворения, посвященные матери, таких поэтов как Абдулла Арипов, Рауф Парфи, Машраб Бабаев и Мухаммад Юсуф.

Ключевые слова: посвящение, письмо, лирический герой, эмоциональное состояние, анализ переживаний, общечеловеческое значение.

Abstract: In modern Uzbek literature, poems dedicated to the mother represent peculiar artistic system. Epistolary works occupy a special place in this system. These poems reflect the experiences and emotional state of the lyrical hero – son, daughter. The article analyzes poems dedicated to the mother by such poets as Abdullah Oripov, Rauf Parfi, Mashrab Babayev, Muhammad Yusuf.

Keywords: dedication, letter, lyrical hero, emotional state, analysis of experiences, universal meaning.

Kirish. Yangi o'zbek nasrida O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi onaga qo'yilgan badiiy haykaldir. Adabiyotshunos O.Duysenbayevning yozishicha, O'tkir Hoshimov ijodida "Dunyoning ishlari" qissasi adibning ona obrazini yaratishdagi kulminatsion nuqtasi hisoblanadi (1, 10). Darhaqiqat, zamonaviy o'zbek she'riyatida shu jihatdan Ona lirik obrazi yaratilgan she'rlar e'tiborni tortadi. Bular orasida maktub shaklida yozilgan she'rlar muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Ma'lumki, maktub orqali his-kechinmalarni ifoda etish o'zbek mumtoz adabiyotida, qolaversa, dunyo adabiyotida an'anaviylashgan. Binobarin, Xorazmiyning "Muhabbatnoma"si oshiqning ma'shuqaga yo'llangan nomalaridan iborat. Asar o'n bitta maktubdan tashkil topgan. Misol uchun, avvalgi nomada ma'shuqaning go'zalligi ta'rif etiladi:

Pari ruxsoralarning ko'rkka boyi,
Yuzung navro'zu qoshing bayram oyi (2,16).

E'tibor berilsa, shoir ma'shuqaning pari ruxsoralari orasida ko'rkda, go'zallikda tengsiz ekanini ta'kidlaydi. Yoxud:

Tabassum qilsangiz shakar uyolur,
Tishing injusidan gavhar uyolur – (2,16)

der ekan, shoir chiroyli kulgu, oppoq tishlar ma'shuqani yanada jozibali ko'rsatib turganligini ifoda etishda mubolag'aga keng o'rin beradi.

Yana:

Soching bir torina ming hur etmas,
Yuzungning nurina ming nur etmas (2, 16).

Bunda mumtoz she'riyatdagi an'anaga muvofiq soch va yuz ta'rifi keltirilmoqda.

Ikkinchi nomada lirik qahramon sevgiliga bo'lgan muhabbatini, tuyg'u kechinmalarini tong nasimi orqali yetkazishni istaydi va unga murojaat qiladi:

Salomim gulga elt, ey tong nasimi,
Kim erur Oy quli, Axtar nadimi (2. 16).

Gul, Oy, Axtar ko'chma ma'noda yorni ifodalab kelmoqda. "Axtar" forscha so'z bo'lib, yulduz (3, 67), "nadim" esa hamsuhbat, yaqin xizmatkor (3, 447) deganidir. Demak, shoir tong nasimi orqali yorga salom yo'llayapti va uning quli, xizmatkori bo'lishga ham tayyor ekanini bildirmoqda.

Ko'rinadiki, asardagi nomalar boshidan oxirigacha sevgi maktublaridan tuzilgan. Zamonaviy adabiyotda esa bu an'ana yangicha davom ettirildi. Endi maktublar faqat ma'shuqaga emas, balki ustozga, onaga, singilga – ko'ngilga yaqin kishilarga yo'llash urfga aylandi. Shular orasida onaga yo'llangan maktub-she'rlar alohida badiiy tizimni tashkil etadi. Ularda maktub lirik qahramon tuyg'u-kechinmalarini ifoda etuvchi eng muhim vositalardan biriga aylangan. Zamonaviy she'riyatimizda onaga maktub mazmunidagi she'rlar bisyor. A.Oripovning «Onamga xat», Rauf Parfining «Onamga xat», M.Boboyevning «Onamga xatlar», S.Ashurning «Onamga maktub» kabi she'r va turkumlari shular jumlasidandir.

Insonga yorug' dunyoni tuhfa etuvchi, uni bag'rida avaylab, mehr berib o'stiruvchi ulug' zot Onadir. Shu bois inson hamisha ona mehriga intilib, intiqib yashaydi. Zamonaviy she'riyatimizda ana shu tuyg'u talqini lirik qahramon maktublari orqali yuzaga chiqqanligi kuzatiladi. A.Oripovning «Onamga xat» she'ri farzandlik tuyg'ulari bilan limmo-lim:

Qaytgim keldi, onam, yoningga,
Yuragimda ismsiz dardlar.
Sovuq xonam, soat chiq-chiqi
Tashqarida xazonrez bog'lar (5, 43).

Shoir xat orqali onasi bilan dardlashmoqda. U «yuragidagi ismsiz dardlar»dan onasini voqif etmoqda. Kuzga xos hazinlik maktubga ham ko'chgan. Shoir inson ruhiyatidagi turfa jarayonlarni yodga olar ekan, yozadi:

Shodmon yursam, mening yodimga
Sen tushmaysan rostdan, onajon.
Nogahoniy bunday holda-chi,
Shunday ko'rgim keladi seni (5, 43).

Inson o'zini yolg'iz sezgan damlarda darddosh izlaydi. Bunday daqiqalarda birinchi ko'makdosh Onadir. Faqat Onagina farzandini tinglay oladi, unga taskin berib, ko'nglini ko'taradi. Shoir yana bir achchiq haqiqatga bizni ro'baro' qiladi:

Odamlarning qadru qimmatin
Anglamaymiz birga bo'lganda (5, 43).

Haqiqatan, xalqimiz bekorga «Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q» deb aytmagan. A.Oripov bu fikrni yuqoridagi tarzda shoirona ifodalab bergan. Binobarin, onamiz bilan bo'lgan vaqtlarda u haqda kamroq o'ylaymiz. Biroq undan yiroqlashganimiz sari qadru qimmatini anglay boramiz.

Ona, ranjimagil xatimdan,
Men rostini yozdim, shod damim
Sen tushmaysan aslo esimga
Ammo umr o'zi, bilaman,
Solar seni yodimga bot- bot,
Ya'ni boshimizni doim ham
Ona bo'lib silamas hayot (5, 44).

So'nggi satrlar hayotiy hukm yanglig' yangraydi. Shoir xulosasi hayotiy: ona farzandiga mehrini turli yo'llar bilan namoyon etadi. Shulardan asosiysi, uning boshini silashidir. Hayotning tekis va notekis yo'llarida inson tolishi tabiiy. Shunday daqiqalarda ona qudrati unga ko'makka keladi.

Rauf Parfining shu nomdagi she'ri Onani qadrlashga chaqiradi:

Eshitdim, onajon, xafa emishsan,
Kechir, oylab senga yozolmadim xat.
Garchi muhabbatdan tilardim ehson,
Yorug' kunlarimga bo'lgandim ilhaq (5, 53).

Farzand uzoqdan turib onasini yo'qlamoqda. Qalbi ozurda bo'lgan lirik qahramon onasining xafaligini his etib turibdi. Chunki ona hamisha farzandini kutib yashaydi.

O'sha gap, sevganim shu aziz Vatan,

Bu qadar tashvishlar yutmagil, bag‘rim.
O‘ksuk otam kabi hali ham zotan,
Qalqinib-qalqinib turibdi shahrim (5, 53).

Lirik qahramonning Vataniga mehri beqiyos. Demak, Vatanini sevgan farzand onasiga ham shunday muhabbatli bo‘ladi. Shoir onasi huzuriga borolmaganidan xijolatda. Shu bois unga taskin beradi. Ayni damda o‘ksuk otasini ham yoddan chiqarmaydi.

Yuzimga nafasing urilar iliq,
Ajib yorug‘likka to‘lmoqda xona.
Suratim qoshida duolar qilib,
Tag‘in yig‘ladingmi, mushtipar ona? (5, 53)

Onaning qudrati cheksiz. Shoir xat yozayotgan soniyalarda onasining «iliq nafas»ini his etib turadi, onasini eslagani uchun undagi qalbi yorug‘lik lirik qahramon xonasiga ko‘chadi. Ona sog‘ingan farzandi suratiga qarab, uni duo qilmoqda. Haqiqatan, onalarning qo‘llari hamisha duoda.

Ona, kuylanmagan bir kuy istayman
Va lekin aldoqchi hislar olur jon.
Ehtimol, qalamni bekor qistayman,
Netayin, rostini aytgil, onajon (5, 53).

Inson dunyoga kelar ekan, mazmunli yashashga intiladi. Shuning uchun shoir misralari ona duosiga mushtoq qalbning nidolari bo‘lib yangraydi.

Mashrab Boboyevning “Onamga xatlardan” turkum she‘rlari ham alohida mazmunga ega.

Onaginam, bedor boqib yulduz to‘la samolarga,
Sog‘inchimni, salomimni so‘zlamayman sabolarga.
Tong nuriga belangancha yumganda har tun ko‘zini,
Men bedorman, bedorlikdan dars bergayman daryolarga(5, 58).

Yuqoridagi satrlarda onani sog‘ingan farzandning tuyg‘ulari o‘z ifodasini topgan. Lirik qahramon yulduz to‘la samoga tikilib, yiroqdagi onasini yodga oladi. Tabiatdagi holatlar va lirik qahramon kechinmalari uyg‘unlikda tasvir etiladi. Quyoshning chiqib yangi kunning kirib kelishini shoir betakror ifoda etadi. Ya’ni tun tong nuriga belangancha ko‘zini yumishida shunday go‘zal badiiy manzara ko‘z oldimizga keladi. Lirik qahramon-farzandning sog‘inchi kuchli, shu bois u onaga tomon xayolida tunlarni bedor o‘tkazadi. Bunda ham sog‘inch holati mubolag‘aviy tarzda tasvirlanadi: lirik qahramon bedorlikda daryolarga dars beradigan darajada fidoiy farzand.

M.Yusufning “Onamdan xat” she‘rida ham esa onaning o‘g‘ilga yo‘llagan xati asos bo‘lib xizmat qiladi:

O‘g‘lim, jigargo‘sham, aytgin-chi, nahot,
Achinmaydi joning onang holiga.

Meni to‘shaklarga mixlab qo‘ydi bod,
Kelsang bir ko‘rsamu... o‘lsam mayliga (5, 182).

Bunda onaning sog‘inch tuyg‘ulari aks etgan. U betob damlarida o‘g‘lini ko‘rishni, uni bag‘riga bosishni istaydi.

Chakka o‘tgan eski tomga o‘xshayman
Ko‘zimdan yomg‘irlar to‘kilar tinmay.
Bu yorug‘ dunyoda bormi, bilmayman,
O‘z o‘g‘li yo‘liga intizor menday...(5, 182)

Onaning ko‘zlaridan tinmay yosh to‘kilishi “Ko‘zimdan yomg‘irlar to‘kilar tinmay” tarzida ifoda etilgan. Bu sog‘inch belgisidir. Onaning farzandi yo‘lida ko‘z tikishi umumbashariy mazmunga ega. Bu dunyodagi har bir onaga xos fazilatdir, aslida.

Hayhotdek hovlida qoldim bir o‘zim,
Nima xayollarga bormasman ba‘zan.
Sog‘misan ishqilib, qo‘rqaman qo‘zim,
Podsholar haqida she‘rlar yozasan (5, 182).

Farzandi uzoqda bo‘lgan, yolg‘iz qolgan ona undan xavotir chekmoqda, uning uchun astoydil qayg‘urmoqda. Bu ham onalarga xos fazilatdir.

O‘ynashib bo‘larmi, shohlar bilan, ayt,
Qishloqi joningga she‘rdan ne huzur?
Zeriksang – bepoyon yaylovingga qayt,
Siqilsang – dashtlarda ot choptirib yur! (5, 182)

Onada bag‘rikenglik bor. U o‘g‘lining shoir bo‘lganidan yurakdan quvonsa da, undan xavotir ham oladi. Shuning uchun uning bepoyon yaylovga, dashtlarga qaytishini so‘raydi. Aslida bunda ham sog‘inch tuyg‘ulari aks etgan. “Qo‘lingda jon berib o‘lsam, mayliga” deya yakunlanadi maktub. Bu – har bir onaning so‘nggi orzusi, tilagi. Ayni choqda bu misralar farzandga onaning g‘animat ekanligini, undan hamisha xabar olib turish kerakligini eslatib turadi.

Har qanday damda ham insonni tushunadigan zot ham, avvalo, Onadir. Farzand xursand bo‘lsa, u bilan qo‘shilib quvonadigan, tashvishli daqiqalarda, dardga chalinganda unga suyanch bo‘ladigan, dardiga tashvishiga sherik bo‘ladigan ham Onadir. M.Yusufning “Onaizor” she‘ri shulardan bahs etadi:

Ko‘nglim qolsa bulbuldan ham, zog‘dan ham,
Qolar bo‘lsam bir kun axir tildan ham...
Agar bir zot yig‘lasa chin dildan ham –
Onam yig‘lar, onam yig‘lar, onam u... (5, 183)

Yuqorida ta’kidlaganimizday, farzandning dardini tinglaydigan, unga maslahat beradigan inson Onadir. Inson tushkun kayfiyatga tushgan paytda, ruhiga madad izlagan paytda Onaga talpinadi, intiladi. Shu bois shoirning lirik qahramoni

ana shunday holatlar uning uchun qayg'uradigan "chin dildan yig'laydigan" onasi ekanligini ta'kid etadi.

Tonar bo'lsa qo'limdagi tor, dunyo
 Uch kun o'tmay unutgay do'st-yor dunyo.
 Yeru ko'kni titratib zor-zor dunyo –
 Onam yig'lar, onam yig'lar, onam u...(5, 183)

Insonda do'stlik degan ulug' tuyg'u bor. Biroq insonga har qanday damda do'st bo'lguvchi ham Onadir. Shuning uchun M.Yusuf hamma, hatto do'stlar unutganda ham Ona unutmadi, aksincha, farzandi uchun yeru ko'kni titratib yig'laydi, deydi. Demak, she'r mutolaasi davomida onaning fidoiyligi, farzand uchun hamma narsaga tayyor tura olishi, unga chin do'st ekanligi singari jihatlar ko'z oldimizda turadi.

Xulosa. Tahlilga tortganimiz yuqoridagi she'rlar maktub shaklida yaratilgan. A.Oripov, R.Parfi, M.Boboyev, M.Yusuf, Sh.Qurbon kabi shoirlar maktub orqali o'z onasi bilan dillashadi va dardlashadi, unga orzularini va armonli kechinmalarini to'kib soladi. She'r mutolaasi davomida shu tuyg'ular she'rxon qalbiga ko'chadi va uning eng nozik torlarni bilan chertib o'tadi. Umuman olganda, maktub shaklidagi she'rlar zamonaviy she'riyatimizda o'ziga xos badiiy tizimga ega. Bu she'rlarda lirik qahramon farzandning ona oldidagi burchlari, sog'inch tuyg'ulari aks etgan. Maktub shaklidagi she'rlarda onaning farzandiga har qanday damda darddosh, fikrdosh bo'la olish fazilati, beg'araz mehru qudrati ifoda etilgan.

ADABIYOTLAR:

1. Дуйсенбаев О. Ўткир Ҳошимов ижодида она образи. НДА. – Тошкент, 2011.
2. Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
3. Муборак мактублар. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
4. Yoriyevna U. N. RELATIONSHIPS BETWEEN HUMANS AND ANIMALS //Confrencea. – 2023. – Т. 8. – №. 1. – С. 123-126.
5. Онажон. Жамоа тўплам. –Тошкент: Ўзбекистон, 2013.

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK MUAMMOLARI

Abdulxayrov Dilshod Pulatovich
Dozent des
Lehrstuhls für deutsche Philologie
der Staatlichen Universität Buchara,
Usbekistan
dilshod_ab@mail.ru

DIE ROLLE DER KOMMUNIKATIVEN FERTIGKEITEN DES REISELEITERS IN DER STADTFÜHRUNG

Abstrakt: Der Artikel widmet sich der Bedeutung interkultureller Kommunikationsfähigkeiten bei Stadtführungen. Es werden die wichtigen rhetorischen Grundlagen der Tätigkeit des Reiseleiters aufgeführt und auf die Analyse einiger Redemittel geachtet, die der Reiseleiter während der Tour verwendet.

Schlüsselwörter: Vorgang der Stadtführung, kommunikativer Prozess, rhetorische Grundsätze, interkulturelle Kommunikation, verbale Kommunikation, nonverbale Kommunikation

Annotatsiya: Maqola turizm sohasida ekskursiya faoliyatida madaniyatlararo kommunikatsiya ko'nikmalarining ahamiyatiga bag'ishlangan. Ekskursivod faoliyatining muhim nutqiy asoslari sanab o'tilgan bo'lib, ekskursiya jarayonida gid-hamroh tomonidan qo'llaniladigan ba'zi iboralar tahliliga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ekskursiya jarayoni, kommunikativ jarayon, ritorik tamoyillar, madaniyatlar aro kommunikatsiya, verbal muloqot, noverbal muloqot

Аннотация: Статья посвящена значению навыков межкультурного общения в экскурсионной деятельности в сфере туризма. Перечислены важные речевые основы деятельности экскурсовода, а также уделено внимание анализу некоторых выражений, используемых во время экскурсии сопровождающим гидом.

Ключевые слова: экскурсионный процесс, коммуникативный процесс, риторические принципы, межкультурная коммуникация, вербальное общение, невербальное общение

Abstract: The article is devoted to the importance of intercultural communication skills in excursion activities in the field of tourism. The important speech bases of the activity of the tour guide are listed, and attention is paid to the analysis of some expressions used by the guide-companion during the tour.

Keywords: excursion process, communicative process, rhetorical principles, intercultural communication, verbal communication, nonverbal communication

Usbekistan gehört ohne Zweifel zu den beliebtesten Reisezielen der Touristen, vor allem aus den deutschsprachigen Ländern. In dieser Hinsicht wird im Tourismusbereich nach erfahrener Personal gefragt, d.h. Reiseleiter, Büroangestellten für Reiseveranstalter, Dolmetscher (in Flughäfen, Bahnhöfen, Grenzübergängen), Bedienung in der Hotellerie und Gastronomie u.a.m. Jeder Tourist entdeckt Land und Leute in erster Linie durch die Reiseleitung, so trägt die/der ReiseleiterIn enorm große Verantwortung für das Bild und die Darstellung des Landes, sei es positiv oder negativ. In den letzten Jahren nimmt die Anzahl der deutschsprachigen Touristen in Usbekistan, die sich auch in Buchara aufhalten. Eine Führung ist eine methodisch durchdachte Darstellung von Sehenswürdigkeiten, historischen und kulturellen Denkmälern, die auf einer Analyse der vor den Besuchern stehenden Objekte sowie einer gekonnten Erzählung der damit verbundenen Ereignisse basiert [10,15]. Jede Führung stellt einen besonderen Aktivitätsprozess dar, dessen Wesen durch bestimmte Muster (thematisch, zielgerichtet, visuell, emotional, aktiv etc.) bestimmt wird.

Während der Exkursionsprozesses hilft der Führer den Touristen, die Objekte zu sehen, anhand derer das Thema aufgedeckt wird, die notwendigen Informationen über diese Objekte zu hören, die Größe der Leistung und die Bedeutung des Historischen zu spüren, Veranstaltung, Beherrschung der praktischen Fähigkeiten der selbstständigen Beobachtung und Analyse von Ausflugsobjekten. Bei der Lösung des letzten Problems nimmt die Bildung der Sehfähigkeit einen wichtigen Platz ein. Die Stadtführung ist heutzutage ein fester Bestandteil der entwickelnden Tourismusbranche. Die potenziellen Ressourcen der Tourismusbranche sind die historischen Sehenswürdigkeiten der Städte des Usbekistans wie Buchara, Samarkand, Chiwa, Taschkent etc. Zum Unterschied von im Strandtourismus oder Kur- und Gesundheitstourismus bildet die Stadtführung im sogenannten Kultur- und Studententourismus ein wichtiger Entwicklungshebel. Sie wird sowohl von den Freiberuflern als auch Betrieben angeboten. Die Stadtführer werden in den Hochschulen oder durch die sogenannten Reiseleiterschulen qualifiziert. In der Geschichte der Entwicklung der Fachrichtung Reiseleiter in unserem Land wurde das Hauptaugenmerk auf die Methoden der Exkursionsvorbereitung und die Technik ihrer Durchführung, die Organisation der Führung und den Inhalt der Exkursion gelegt. Auch zur Theorie der Reiseleitung und Stadtführung wurden einige Publikationen gemacht [6, 214].

Da viele als Reiseleiter arbeiten möchten, fehlen an wichtige Leitfaden, wo man Antworten auf die situationsgebundenen Fragen und Tipps für gute Reiseleitung erhalten kann. Studien- und Erlebnisreisen sollen spannende Reisen

sein. Jeder einzelne Reisetag sowie die Reise insgesamt sollte daher einen Spannungsbogen erhalten [7,28].

Spannung wird erzeugt, wenn der Reiseleiter Folgende vorausblickt und zurückblickt:

1. Schon im Begrüßungsgespräch auf die wichtigsten Besichtigungen und Höhepunkte der Reise eingehen.

2. Für jeden Tag einen oder zwei Programmhöhepunkte aussuchen und auf diese Programmpunkte frühzeitig und mehrfach hinweisen.

Beispiel: *„Heute können Sie sich besonders auf die Besichtigung X freuen. Das wird sicher ein unvergessliches Erlebnis für Sie alle.“*, *„Vergessen Sie nicht, dass wir am Nachmittag noch X besuchen werden. Darauf freue ich mich schon ganz besonders.“*

Die Höhepunkte sollten am besten am Nachmittag oder am Abend kommen.

3. Am Abend bereits die Höhepunkte des nächsten Tages ankündigen, damit sich die Gäste darauf vorbereiten und freuen können.

4. Zwischen den einzelnen Besichtigungen eine Beziehung herstellen und Spannung erzeugen. Durch gezielte vorgreifende Hinweise die Vorfreude auf kommende Sehenswürdigkeiten wecken.

Beispiel: *„Wir haben gerade die Moschee X besichtigt, ein wirkliches schönes Beispiel für die islamische Architektur in dieser Region. Die wichtigste und schönste Moschee von allen werden wir aber heute Nachmittag besichtigen. Sie werden staunen, mit welcher Pracht und Sorgfalt auch die Kuppeln gestaltet wurden ...“*

5. Die Gäste auch an die Erlebnisse der zurückliegenden Tage erinnern.

Beispiel: *„Erinnern Sie sich noch an den herrlichen Palast in Chiwa? Wir konnten dort die unvergleichbare Handwerkskunst der Choresmier beobachten, besonders an den Mosaiken und Minaretten.“*

6. Das Einzigartige und Besondere der jeweiligen Sehenswürdigkeit betonen.

7. Genügend Pausen und freie Zeit einplanen, damit man die einzelnen Höhepunkte auch wirklich genießen kann.

Wiederholungen

Alle wichtigen Informationen sollten mehrfach wiederholt werden. Durch Wiederholungen wird das Lernvermögen verbessert und die Erinnerung der Gäste aktiviert.

Ungewöhnliche Blickwinkel zeigen

Es kann bei vielen Sehenswürdigkeiten kurz vor dem Ziel ausgestiegen und dann zu Fuß gegangen werden. Beim Essen im Restaurant kann man den Koch bitten

etwas über die regionale Küche zu erzählen oder die Speisen zu erläutern. Die Geschichte einer Stadt kann aus Sicht eines bestimmten Monuments oder aus Sicht einer Familie erzählt werden. Bei einer Moscheebesichtigung kann man einen Geistlichen bitten, etwas zu seiner Moschee zu sagen.

Vergleiche herstellen

Vergleiche sind wichtig, damit die Reisenden das Gesehene besser verstehen und einordnen können. Durch den Vergleich wird eine Information interessanter. Vergleiche können sich beziehen auf ...

... den Alltag in Deutschland

„Jeden Abend treffen sich auf diesem Platz die Männer des Dorfes. Plätze haben bei uns eine viel größere Bedeutung als in Deutschland.“

... die deutsche und europäische Geschichte

„Als in Europa noch Könige und Fürsten regierten, wurde hier bereits eine erste Volksvertretung gewählt.“

... berühmte Bauten in anderen Ländern (*„Das Gebäude hier erinnert Sie vielleicht an das Pantheon in Rom.“*)

... die Arbeitsbedingungen oder das Gesellschaftssystem in Deutschland und Europa

„Im Durchschnitt arbeiten die Menschen hier viel länger als in Deutschland oder Europa.“, *„Der Geisterglaube hier lässt sich mit den Heiligen in der katholischen Kirche vergleichen.“*

Gemeinsamkeiten und Unterschiede ansprechen

Durch das Erkennen und Akzeptieren von kulturellen Unterschieden und Gemeinsamkeiten kann man das Land und seine Bewohner besser kennen lernen und verstehen.

Es sind sowohl Gemeinsamkeiten als auch Unterschiede zwischen Deutschland und der Reiseregion herauszustellen.

Alle Sinne ansprechen

Informationen sind für jede Besichtigung wichtig. Gut wird eine Besichtigung aber erst dann, wenn Sie Emotionen und Erlebnisse vermitteln können. Der Reiseleiter sollte versuchen, alle Sinne anzusprechen und die Wahrnehmung der Reisenden zu schärfen.

Ein Vortrag sollte leicht zu verfolgen, lebendig und spannend sein. Der Erfolg eines Reiseleitervortrags ist nicht nur vom Inhalt, sondern auch von seiner Form abhängig [7,37].

Der Reiseleiter soll keine Universitätsvorlesung halten. Die Gäste wollen etwas aufnehmen und vor allem im Kopf behalten. Sie wollen kurzweilige und spannende Vorträge hören. Ein guter Vortrag sollte daher nicht länger als 20 Min. dauern. Wenn das Interesse der Teilnehmer danach noch besonders groß ist, wird

sich automatisch ein interessantes Gespräch mit der Gruppe ergeben. Oder Sie halten später noch einen zweiten Vortrag zu diesem Thema.

Vermeiden Sie es bitte, Daten und Zahlen aufzuzählen. Viele Zuhörer werden davon gelangweilt. Für die besonders interessierten Gäste kann der Reiseleiter solche Daten auf einem Informationsblatt zusammenstellen und nach dem Vortrag verteilen [2, 204].

Sinnvolle Struktur eines Vortrags:

Einleitung ca. 3 Min.

Öffnet geistige Tür zum Thema: Weckt das Interesse wie die Schlagzeile in einem Zeitungsartikel. Beispiele: Eine Anekdote, ein Ereignis aus dem Leben des Reiseleiters, ein Gedicht oder eine Frage.

Hauptteil ca. 15 Min.

Enthält eigentliche Informationen: Da es meistens mehr zu erzählen gibt, als Zeit vorhanden ist, konzentriert sich der Reiseleiter auf Schwerpunkte des Themas. Nicht zu viele Daten und Zahlen aufzählen!

Schluss ca. 3 Min.

Das Ende des Vortrags ist wichtig für die Erinnerung: Enthält kurze Wiederholung/Zusammenfassung Fragen Sie die Reisegäste: Haben Sie alles verstanden? Haben Sie noch Fragen?

Vorträge (mit Mikrofon) im Bus

Es sei immer darauf geachtet, dass der Reiseleiter für alle Gruppenteilnehmer gut zu verstehen ist. Das gilt besonders für Busfahrten:

- Überprüfung der Mikrofone und Lautsprecher vor Abfahrt des Busses.
- Die Reisegruppe im Bus fragen, ob Sie auch auf den hinteren Plätzen gut zu verstehen sind.
- Wenn Fragen gestellt werden, muss der Reiseleiter diese Frage über Mikrofon wiederholen, bevor er die Frage beantwortet. Nur so wird von allen Teilnehmern verstanden, worum es geht.
- Langsam und deutlich sprechen.
- Nicht zu leise und nicht zu laut sprechen.
- In kurzen Sätzen sprechen.
- Wenn möglich aufstehen, um direkt zu der Reisegruppe sprechen zu können und die Gruppe möglichst immer direkt anschauen. So ist die Aufmerksamkeit der Reisetilnehmer zu erhöhen und ihre Reaktionen zu beobachten.

Ein Vortrag im Bus sollte immer in Beziehung zu dem stehen, was für die Gäste gerade sichtbar ist:

- Darüber sprechen, was die Gäste gerade sehen oder gesehen haben, und warten, was die Gäste später sehen werden.

– Darauf achten, dass der Reiseleiter ein während der Fahrt sichtbares Objekt frühzeitig ankündigt, insbesondere, wenn nicht genügend Zeit für einen kurzen Stopp ist. Wenn der Bus am Objekt vorbeifährt, ist es meistens schon zu spät für einen Hinweis an die Reisegruppe.

– Es passiert natürlich oft, dass der Reiseleiter im Bus einen Vortrag zu einem allgemeinen Thema hält. Aber auch dann darf er nicht vergessen, was um ihn herum passiert und muss die Reisegäste auf Sehenswürdigkeiten aufmerksam machen.

Der Reiseleiter muss die Bedeutung von Sprache und Kommunikation und ihre Beziehung verstehen. Der Vortrag des Reiseführers ist eine gezielte Aktivität, dessen Qualität er mit den Fähigkeiten der Sprache erreicht. Sein Erfolg hängt davon ab, welchen Aspekten der Verbesserung der kommunikativen Fertigkeiten der Reiseleiter seine Aufmerksamkeit widmet. Ständige Übung ist ein relevanter Faktor. Für einen ist es der Erwerb verschiedener kommunikative Formen der Wissensvermittlung, für einen anderen ist es Beseitigung von Fehlern in der Sprache, für viele ist es die Beseitigung von Tautologien in der Rede.

LITERATUR:

1. Abdulxayrov D. DIE ENTSTEHUNG DER SEMANTISCHEN SCHATTIERUNGEN VON DEN LEHNWÖRTERN //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 6.

2. Abdulxayrov D. METHODISCHE GRUNDSÄTZE DER STADTFÜHRUNG //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 43. – №. 43.

3. Abdulxayrov D. NEMIS TILI SO ‘Z BOYLIGINING OSHISHIDA SHARQ TILLARINING O ‘RNI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 13. – №. 13.

4. Dagmar Schreiber. Reiseführer Zentralasien: Auf der Seidenstraße durch Kasachstan, Kirgistan, Usbekistan, Tadschikistan und Turkmenistan. Mit herausnehmbarer Übersichtskarte. – Berlin: Trescher Verlag, 2019.

5. Judith Peltz. Usbekistan entdecken: Entlang der Seidenstraße nach Samarkand, Buchara und Chiwa. – Berlin: Trescher Verlag, 2007.

6. Marcella Costa, Bernd Müller-Jacquier Deutschland als fremde Kultur: Vermittlungsverfahren in Touristenführungen. – München, 2010.

7. Y. Ruziev, D. Abdulxazrov. Handbuch für Reiseleiter: Methodisches Lehrwerk zur Durchführung der Qualifikationspraxis für die Studierenden des Fachbereichs für Deutsch. Buchara, 2022.

8. Ruziev Y., Khudoev S., Rakhmatov A. The use of the past tenses in German and English //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 6. – С. 61-66.

9. Ruziev Y. NOҚARDOШ TИЛЛАР ҚУРИЛИШИНING БОШ ХУСУСИЯТЛАРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 31. – №. 31.
10. Емельянов Б.В. Экскурсоведение. М.: Советский спорт, 2007. 216 с.
11. Ruziev Y. EINIGE GRUNDLEGENDE MERKMALE DER TEMPUSKATEGORIE IM USBEKISCHEN //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 43. – №. 43.
12. Yoriyevna U. N. THE ORIGINALITY AND GENESIS OF ANIMAL SYMBOLISM IN POETRY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Т. 18. – С. 20-23.
13. Uroкова N. MASNAVI GENRE IN UZBEK CLASSICAL POETRY //Академические исследования в современной науке. – 2022. – Т. 1. – №. 14. – С. 137-140.
14. Экскурсоведение. Пособие для гида (экскурсовода). Республиканский научно-учебный консалтинговый центр НК «Узбектуризм». –Ташкент: 2009 г.

RETRO

БУХОРОГА БАҒИШЛАНГАН САТРАЛАР

Устоз Садриддин Айний куллиётининг биринчи жилдида (Айний Садриддин. Куллиёт, Ҷилди 1. Шеърҳо. Душанбе: “Бунёди адабии С.Айний” – 2018, ба забони тоҷикӣ, 568 саҳифа) ўз она юрти Бухорони фахру ифтихор билан тилга олган. Ҳатто адиб Бухоро доим хуррам ва шод бўлиб асло хароб бўлмаслигини илтижо қилиб сўрайди. Шоир фикрича, Бухоро илм ва буюклар маскани бўлиб, Ибни Синодек фарзандни дунёга келтирган, ҳалигача ҳаёт бундай зотни кўрмаган, деб фахрланади.... Бундай фахрланиш шоирнинг барча асарларида кўзга ташланади, десак хато бўлмайди. Шундай ифтихор туйғулари акс этган сатрларни **Сиз, азиз журналхонга** ҳам илиндик.

Оҳ, сад оҳ, ки барбаст абади роҳи сафар
 Аз Бухоро сўйи фирдавс яке донишвар.
 Он ки мекард ба танвири Бухоро хидмат,
 Рафт, мондем тамом аҳли Бухоро ба кадар.
 (саҳифаи-98)

* * *

Овозаи фазлат на ба як шаҳри Бухорост,
 Машҳур шуда номи ту дар соири амсор,
 (саҳифаи-228)

* * *

Ин ҳамон мулки Бухоро аст зи ҷаҳди аҳлаш,
 Манбаи илм ба ислом шуда чандин сол
 Ин ҳамон мулки Бухор аст, Бухорои бузург
 Зад аз ин хитта ба актори ҷаҳон кўси камол,
 Ин ҳамон мулки Бухор аст, Алӣ Синоро
 Рутбае дод, ки номида касе то ин ҳол.
 (саҳифаи-231)

* * *

Киро карда як фойгунро савор
 Шудам, омадам сўйи шаҳри Бухор
 (саҳифаи-258)

* * *

Эй Бухоро хурраму маъмур бош!
 Ҳар чи аз навъи харобӣ, дур бош!
 (саҳифаи-267)

* * *

Гӯяд: Эй пайки хабар бар сӯйи ёр,
Дар Бухоро гар туро афтад гузор,
(саҳифаи-268)

* * *

Сӯхт аз сӯзи ҷудои хомаам,
Тай намешуд в-арна ҳичрономаам.
Ёр дар шаҳри Бухоро асту ман
Рафта Каркӣ, мухтасар гӯям сухан.
(саҳифаи-270)

Sahifa filologiya fanlari doktori (DSc), professor Q.R.To‘xсанov tomonidan tayyorlandi.

OUTLOV**Профессору кафедры русского языкознания
Бухарского государственного университета
Файзуллаеву Мухамад Бакаевичу 70 лет**

Известному ученому-лингвисту, кандидату филологических наук, профессору Файзуллаеву Мухамад Бакаевичу исполнилось 70 лет.

Файзуллаев Мухамад Бакаевич родился 15 сентября 1953 года в Каганском районе Бухарской области. В 1970 году закончил общеобразовательную школу №4 Каганского района, Бухарской области. За 1970-1975 годы успешно окончил филологический факультет БухГПИ. В период с 1975-1984 гг. работал учителем русского языка и литературы в общеобразовательной школе №4 Каганского района, Бухарской области. С 1984 года по настоящее время работает на кафедре русского языкознания филологического факультета БухГУ.

М.Б. Файзуллаев – один из выдающихся ученых-лингвистов в своей области. За годы независимости ученый внес значительный вклад в развитие филологической науки в нашей стране, повышение интеллектуального потенциала молодежи, ведение эффективной научной деятельности по обогащению традиций узбекской и российской школ лингвистики.

Кафедра русского языкознания Бухарского государственного университета служит своеобразной научной школой в формировании высококвалифицированных специалистов по русскому языку в Узбекистане и Содружестве независимых государств.

Обширные сравнительно-сопоставительные исследования ученого в области лингвистики, сыграли важную роль в развитии современной лингвистики.

Файзуллаев Мухамад Бакаевич является автором 1 монографии, 3 учебников и учебно-методических пособий. Опубликовано более 120 научных и научно-популярных статей в престижных научных журналах нашей страны, а также в зарубежных стран. Под научным руководством выполнены десятки магистерских, выпускных квалификационных работ и четыре докторские диссертации (PhD) по филологии.

Монографии ученого, учебные пособия и хрестоматии, такие как “Сравнительно-типологическая характеристика глаголов психического состояния русского и узбекского языков”, “Детская литература”, “Методика преподавания родного языка”, “Лексика русского языка”, “О системе функционирования глаголов психического состояния”, “Национально-культурные ценности Востока в баснях Мухаммада Шарифа Гулхани” стали поистине важным источником для филологов в этой области.

М.Б. Файзуллаев активно и с энтузиазмом участвует не только в научно-исследовательской, образовательной и методической сфере, но и в общественной жизни университета и филологического факультета. М.Б. Файзуллаев М.Б. посвятил свою научную деятельность широкому продвижению своих исследований в плане сравнительно-типологического изучения концептов в узбекском и русском языках, добившись создания глубоких фундаментальных исследований в области методологии филологических исследований.

В ответ на проводимые в нашей стране реформы она активно участвует в духовно-просветительском воспитании подрастающего поколения в духе национальных ценностей, исследовании и популяризации актуальных вопросов лингвистики в научно-образовательном пространстве нового Узбекистана.

Под руководством М.Б. Файзуллаева в 2022 году магистр направления “Начальное образование” Мохинур Саидова стала обладателем Президентской стипендии.

М.Б. Файзуллаев, как разносторонний ученый, увлеченный и умелый педагог, организатор и высококультурный человек, снискал уважение и уважение в коллективе вуза. Он образцовый глава семьи, отец троих детей.

От имени руководства Бухарского государственного университета, коллектива профессоров и преподавательского состава мы сердечно поздравляем Мухамада Бакаевича с его 70-летием. В ходе реализации масштабных реформ, проводимых в нашей республике, для развития высшего образования в нашей стране, для повышения качества образования. Мы искренне желаем трудолюбивому ученому здоровья, долгих лет жизни, еще больших творческих достижений, благодарных и преданных учеников.

**Доценту кафедры русского языкознания
Бухарского государственного университета
Джураевой Зулхумор Раджабовне 60 лет**

Мудрому и опытному наставнику, доценту кафедры русского языкознания Джураевой Зулхумор Раджабовне 60 лет.

Джураева Зулхумор Раджабовна родилась 21 декабря 1963 года в г. Бухаре в семье служащих.

В 1971 году пошла в 1-й класс средней школы № 19 г. Бухары. В 1981 году, успешно окончив 10 классов данной школы, поступила учиться на факультет русской филологии Бухарского государственного педагогического института, который с отличием окончила в 1985 году.

Джураева Зулхумор Раджабовна работает в Бухарском государственном университете с 1985 года по настоящее время. Общий стаж трудовой и педагогической практики составляет 40 лет. 1986-1992 гг. – преподаватель кафедры русского языкознания Бухарского государственного университета. С 1992-1994 гг. – стажёр-соискатель БухГУ. 1994-1995 гг. – преподаватель кафедры русского языка Бухарского государственного университета. 1995-1997 гг. – доцент кафедры русского языкознания БухГУ. 1998-2003 гг. – заместитель декана по учебной части факультета иностранной филологии, 2003-2007 гг. – заведующая кафедрой русской филологии БухГУ, 2007-2011 гг. – доцент кафедры русской филологии, 2011-2012 гг. – и.о. заведующего кафедрой русской филологии БухГУ, 2012-2012 гг. – доцент кафедры русской филологии, с 2013 г. – до н.вр. – доцент кафедры русского языкознания Бухарского государственного университета.

З.Р.Джураева считается одним из выдающихся талантливых и уважаемых учёных нашего университета.

В 1995 году З.Р. Джураева получила степень доктора педагогических наук под руководством доктора филологических наук, профессора И.Р. Ахмедова достойно защитила кандидатскую диссертацию на тему: «Орфографический аспект развития письменной речи в «Практическом курсе русского языка» в узбекском языковом вузе (на материале правописания окончаний именных частей речи)». В 1999 году получила учёное звание доцента кафедры русского языкознания. Проводит научные исследования по созданию учебников нового поколения. В результате этого исследования был издан учебник «Русский язык» (для учащихся национальной группы академических лицеев и профессиональных колледжей), изданный в 2002 году, вошёл в десятку лучших в республиканском конкурсе «Лучший учебник года и автор учебной литературы».

Учебник «Русский язык» (для учащихся профессиональных колледжей с узбекским языком обучения), переизданный в 2004 году, победил в Республиканском конкурсе «Лучший учебник года и автор учебной литературы», организованном фондом при Президенте Республики Узбекистан. Эти учебники были высоко оценены в нашей Республике и неоднократно издавались. Сегодня миллионы учащихся академических лицеев и профессиональных техникумов изучают основы русского языка, опираясь на эти учебники.

За последние пять лет изданы 1 монографии, 2 учебника, 3 методических пособия, более 45 научных статей и тезисов. В настоящее время эта литература широко используется в качестве учебного пособия в системе высшего и среднего специального образования.

Принимая во внимание большое практическое значение научно-исследовательской деятельности З.Р. Джураевой в научно-образовательном пространстве Республики Узбекистан, в 2007 году она была удостоена нагрудного знака «Лауреат Международной академии наук Античного мира». В 2008 году ей была присвоена степень почётного доктора и профессора той же академии.

З.Р. Джураева активно участвует в общественных делах факультета и университета. Она является членом учебно-методического совета университета, а также Учёного совета филологического факультета. В настоящее время З.Р. Джураева работает над докторской диссертацией (DSc) на тему: «Репрезентация гендерной концептосферы в паремиологическом фонде разносистемных языков (на материале русского и узбекского языков)».

В целях повышения эффективности учебного процесса Джураева З.Р. осуществляет широкое внедрение инновационных педагогических и информационных технологий на лекционных и практических занятиях. Под её непосредственным руководством в нескольких академических лицеев и

техникумах, а также средних общеобразовательных школах Бухары были созданы филиалы кафедры русского языкознания.

З.Р. Джураева является активным организатором и участником духовно-просветительских мероприятий, проводимых в региональном масштабе. Также в течение многих лет она является активным членом Бухарского областного русского культурного центра.

З.Р. Джураева целеустремлённый, скромный человек, страстный учёный, обладающий способностями опытного, мудрого и терпеливого наставника, пользуется большим уважением и авторитетом среди интеллигенции нашей республики.

Уважаемая Зулхумор Раджабовна! От имени руководства Бухарского государственного университета, коллектива профессоров и преподавательского состава мы сердечно поздравляем Вас с 60-летием! Вы лучший пример для будущих поколений! Передавайте свою мудрость и жизненный опыт молодым, учите их верить в свои силы и не переставать творчески развиваться. Мы искренне желаем Вам здоровья, долгих лет жизни, творческого настроения, полной гармонии и счастья.

**Старшему преподавателю кафедры русского
литературоведения
Бухарского государственного университета
Розиковой Наталье Николаевне 60 лет**

Одному из ведущих специалистов старшему преподавателю кафедры русского литературоведения Розиковой Наталье Николаевне исполнилось 60 лет.

Розикова Наталья Николаевна родилась 14 декабря 1963 года в Красноярском крае, городе Абакан. В 1980 году окончила среднюю школу №15 города Абакан. Общий педагогический стаж Наталья Николаевны Розиковой составляет 36 лет. В 1988 году успешно закончила филологический факультет Ташкентского государственного университета и по направлению, была направлена в Бухарский технологический институт пищевой и легкой промышленности на кафедру языков.

Розикова Н.Н., являясь ведущим специалистом, внесла большой вклад в развитие молодого, подрастающего поколения. За время своей работы показала себя как инициативный и креативный преподаватель, всю свою жизнь посвятив повышению воспитанию молодого поколения. Розиковой Н.Н. присущи высокий профессионализм, глубина теоретических знаний, чувство нового в методике и технологии обучения. С 2005 по 2011 года работала преподавателем кафедры языков педагогического факультета БухГУ.

С 2022 работает ст. преподавателем кафедры русского литературоведения БухГУ. Умеет организовать свою деятельность и деятельность студентов для достижения намеченных целей. Формирует способы совместной со студентами

деятельности и сотрудничества, обеспечивает оперативное и адекватное педагогическое оценивание.

Внимательна к людям. Очень трудолюбива. Преобладает аналитическим мышлением и владеет современными методиками преподавания. Ведет активную духовно-просветительскую работу на кафедре, является активным пропагандистом новых современных информационных технологий в обучении. Неоднократно выступал на заседаниях школьных и городских методических объединений. Стремится к профессиональному росту.

Постоянно повышает свою квалификацию: 1. В региональном учебном центре УзГУМЯ при Министерстве высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан прошла обучение по специальности «Филология и обучение языкам: русский язык» (Ташкент, 2008, 2011, 2016 г). В региональном учебном центре БухГУ при Министерстве высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан прошла обучение по специальности «Филология и обучение языкам: направление русский язык» (Бухара, 2020, 2023). Грамотный педагог, Наталья Николаевна является одним из ведущих преподавателей следующих дисциплин: История русской литературы, История мировой литературы, Узбекская литература в контексте мировой.

Розикова Наталья Николаевна за последние 3 года в международных научных журналах опубликовала более 30 научных статей, выпустила 1 учебное пособие и 1 учебник по детской литературе.

Занимается общественной деятельностью, является ответственной за духовно-просветительскую работу кафедры русского литературоведения. Богатый производственный опыт позволяет ей на высоком профессиональном уровне проводить занятия, которые отличаются высокой организацией учебной деятельности студентов. Создаваемая на занятии атмосфера доброжелательности, педагогической требовательности и взаимопомощи способствует формированию позитивной мотивации студентов к прочному освоению учебного материала. Обладая широким жизненным и профессиональным кругозором, высоким уровнем самообразования и саморазвития, Н.Н.Розикова использует в образовательном процессе активные и интерактивные формы проведения занятий в сочетании с внеаудиторной работой для формирования и развития общих и профессиональных компетенций обучающихся, систематически проводит дополнительные занятия и консультации, уделяя особое внимание подготовке студентов к разработке и защите курсовых и дипломных проектов. Имеет широкий круг увлечений: занимается изучением иностранных языков, любит художественную литературу и живопись, увлекается садоводством, любит путешествовать.

IBRATLI UMR SOHIBASI

Inson dunyoga kelibdiki, doimo yuksaklik va ezgulikka intiladi. Uning bu itilishida ilm-ma'rifat qo'sh qanot bo'lib xizmat qiladi. Zero, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) "Beshikdan qabrgacha ilm izla" hadisini bejizga insoniyat uchun ma'naviy meros qilib qoldirganlar. Demak, inson nimagaki erishsa, nimaniki zabt etsa bu – faqat ilm va ma'rifat orqali amalga oshadi. Shunday ekan, ilm yo'lidan borish, ziyo nurlaridan o'zgalarni bahramand qilish yuksak saodatdir. Ilm yo'li sharaflı, ammo mashaqqatli yo'ldir. Ana shunday sharaflı yo'lni tanlagan va shu yo'lda o'z yo'nalishini topgan ilm sohibasi Rajabova Ma'rifat Baqoyevnadir. Olima 1968-yil 5-oktabrda Buxoro viloyati, Jondor tumanida tavallud topgan. 1989-1994-yillarda Qarshi davlat universitetida tahsil olgan. Mehnat faoliyatini Jondor tumani 3-son maktabda ona tili va adabiyoti o'qituvchisi sifatida boshlagan. Shuningdek, 1997-2001-yillarda Buxoro davlat universiteti «Ma'naviyat va ma'rifat» bo'limi uslubshunosi bo'lib ishlagan. 2001-2005-yillarda esa Buxoro davlat universiteti «O'zbek adabiyoti» kafedrasi aspiranti sifatida faoliyat yuritgan.

U 2006-yilda Samarqand davlat universiteti huzuridagi Ixtisoslashgan Kengashda «Alisher Navoiy "Nazm ul-javohir" asarining manbalari va badiiyati» mavzuidagi 10.01.03 – Milliy adabiyot tarixi (o'zbek adabiyoti) ixtisosligi bo'yicha filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. Shunga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan 2006-yil 28-dekabrda filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasi berildi. 2012-yilda olimaga pedagogik tajribalarining amaliyotga targ'ibi munosabati bilan dotsent ilmiy unvoni berildi. Rajabova Ma'rifat Baqoyevna 10.00.02 – O'zbek adabiyoti ixtisosligida "Alisher Navoiy ijodida folklor janr, motiv va obrazlari stilizatsiyasi" mavzusida doktorlik (DSc) ishini 2021-yilda muvaffaqiyatli himoya qildi. Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan 2022-yilda Filologiya fanlari doktori darajasi berildi.

Rajabova Ma'rifat Baqoyevna 2023-yilga qadar Buxoro davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti kafdarasida faoliyat olib bordi. U Buxoro davlat pedagogika instituti yosh oliy ta'lim bo'lganligi sababli o'quv jarayonini yaxshilash, yosh mutaxassis o'qituvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatish va shu orqali "ustoz-shogird" tizimini shakllantirish maqsadida oliygohga taklif qilindi. Mahoratli olimaga O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan 2024-yilning 1-yanvarida "O'zbek adabiyoti" ixtisosligi bo'yicha professor ilmiy unvoni berildi.

U oliy ta'lim tizimida mehnatsevarligi, kasbiy mahorati, jonkuyarligi, izlanuvchanligi, tashabbuskorligi bilan salmoqli natijalarga erishib, o'qitishning zamonaviy texnologiyalarini davr ruhi bilan uyg'un bog'lagan holda bakalavr va magistr larga saboq berib kelmoqda. Bugungi kunga qadar olimaning 1 ta darslik, 2 ta o'quv qo'llanma, 2 ta o'quv-uslubiy qo'llanma, 2 ta monografiya va risolalari hamda 200 ga yaqin ilmiy-ommabop maqolalari viloyat, Respublika va xalqaro ommaviy axborot vositalari hamda ilmiy-amaliy konferensiyalarda chop etilgan.

U izlanuvchan olima, fidoyi ustozlardan biri sifatida mamlakatimiz ilmi-fanini rivojlantirishga, talaba-yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy salohiyati, innovatsion hamda ilmiy saviyasini oshirishga munosib hissa qo'shib, pedagogika fan sohasini takomillashtirishga qaratilgan ko'plab ilmiy maqola, monografiya va o'quv adabiyotlar chop etib kelmoqda. Shu jumladan, ta'lim mazmunini boyitishga xizmat qiluvchi o'quv adabiyotlardan "Mumtoz she'riyat asoslari" (Darslik. "Muhammad poligraf" nashriyoti. Toshkent -1923), "Alisher Navoiy ijodida folklor janrlari stilizatsiyasi" (Monografiya. – Toshkent: "Durdona" nashriyoti. 2021), "Navoiyshunoslik" (O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Durdona" nashriyoti. 2020), "Alisher Navoiyning she'riy durdonasi" (Monografiya. – Toshkent: Fan, 2008), "Mumtoz poetika" (O'quv-usuliy qo'llanma. -Buxoro: "Buxoro", 2010), "Ona tili va adabiyot" (O'quv-usuliy qo'llanma. – Buxoro: "Durdona", 2012) kabi tadqiqotlari ta'lim jarayonida qo'llanib, talabalarda mumtoz adabiyot, ayniqsa, ulug' shoir Alisher Navoiy hayoti va ijodini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda. U talabalariga mumtoz adabiyotimizning nozik qirralariga doir puxta bilim berish bilan birga, o'zbek mumtoz adabiyoti muammolariga doir tadqiqotlar olib bormoqda. Shu bilan birga sohaga oid malakali mutaxassislarni tayyorlashga ham o'z hissasini qo'shib kelmoqda. Uning rahbarligida 2 ta tayanch doktorant, 1-stajyor-tadqiqotchi, 3 ta mustaqil tadqiqotchilar fanning turli muammolariga bag'ishlangan ilmiy-tadqiqotlarni olib bormoqda.

Kamtarin inson, mehribon murabbiy, bag'rikeng olimaning ilmiy va pedagogik ishlariga zafarlar tilaymiz. Uzoq yillar o'zbek mumtoz adabiyoti tadqiqiga doir ilmiy izlanishlari bilan adabiyotshunoslik rivojiga samarali xizmat qilishlarini tilab qolamiz.

ILMGA BAXSHIDA UMR

Bizning davrimizda qalqib turgan dunyo tashvishlarini o‘ylamay, kundalik turmush yumushlaridan ortib, hayotning oniy lazzatlaridan voz kechib, qalb qo‘rini, ko‘z nurini, aql-u shuurini, boringki, butun umrini ilmga bag‘ishlaganlar – komil insonlar; ular ikki dunyo saodatiga shak-shubhasiz daxldordirlar. Barcha zamin-u zamonlarda ham komillik yo‘liga kirganlar chin insonlar, ulamolar, oriflar sanalganlar. Ularning o‘z so‘zlarini ayta olishlari, o‘z iqtidorlarini namoyon etishlari, elga, yurtga nafi tegadigan shogirdlar tayyorlab, o‘z ilmiy maktablarini ochishlariga jamiyatlarning almashinuvi ham, qiyin shart-sharoitlarga ro‘baro‘ bo‘lishlari ham to‘siq bo‘la olmaydi... Ana shunday fidoiy olimalardan biri Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti o‘zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasida professori Dilorom Nigmatovna Yuldashevadir.

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna 1968-yil 21-sentabrda Navoiy viloyati Navbahor tumanida tug‘ilgan. 1975-1985-yillarda Navoiy viloyati Navbahor tumanidagi 3-o‘rta umumta’lim maktabida o‘qigan. 1988-1993-yillarda Navoiy davlat pedagogika institutining (besh yillik mutaxassisligi bo‘yicha) filologiya fakulteti o‘zbek tili va adabiyoti bo‘limida tahsil olgan.

U mehnat faoliyatini tuman gazetasi ommaviy ishlar bo‘limida boshlagan. Keyinchalik o‘zi o‘qigan maktabda ona tili va adabiyoti o‘qituvchisi sifatida faoliyat ko‘rsatgan.

1996-yilda Buxoro davlat universitetiga yosh mutaxassis sifatida ishga qabul qilingan. 2000-2002-yillarda Buxoro davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi kafedrasida huzuridagi kunduzgi bo‘lim aspiranturasida tahsil olgan.

Abdurauf Fitrat aytganidek: “Bu dunyoni o‘ylasang, tijorat qil, u dunyoni o‘ylasang, ibodat qil. Ikki dunyo saodatini o‘ylasang, ilm qil”. Ikki dunyo saodatini o‘ylagan olim 1996-yildan Buxoro davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi

kafedra o'qituvchisi, 2005-yildan katta o'qituvchi, 2009-yildan kafedra dotsenti, 2020-yilning dekabridan hozirgacha kafedra professori sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. 2008-2010-yillarda o'zbek filologiyasi fakultetida ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha dekan muovini, 2011-2012-yillarda o'zbek tilshunosligi kafedra mudiri vazifalarida ishlagan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-sentabrdagi 433-son buyrug'iga ko'ra "Oliy ta'lim a'lochisi" ko'krak nishoni bilan taqdirlandi. 2023-yil 31-oktabrda O'zbekiston Respublikasi OAK kengashining 345/1-bayonnomasiga ko'ra (05 № 004675) "Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi" ixtisosligi bo'yicha; 2024-yil 6-yanvarda O'zbekiston Respublikasi OAK kengashining 348/1-bayonnomasiga ko'ra (05 № 004831) "O'zbek tili" ixtisosligi bo'yicha professor unvoniga tasdiqlandi.

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna 250 dan ortiq ilmiy ishlar muallifi. Hozirgacha 5 ta darsligi, 6 ta monografiyasi, 2 ta ilmiy risolasi, 10 dan ortiq o'quv hamda metodik qo'llanmalari nashr etilgan.

Olimaning "O'zbek tilini o'qitish metodikasi" darsligi 2020-yilda respublika miqyosida "Yilning eng yaxshi darsligi" tanlovida 1-o'rinni egallagan.

Hozirgacha olimaning 4 nafar shogirdi (PhD) diplomini olgan. Yana qator shogirdlar D.Yo'ldosheva ilmiy rahbarligida tilshunoslik va pedagogika muammolari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib bormoqda.

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna Buxoro davlat universiteti huzuridagi DSc.03/04.06.2021.FIL.72.09 raqamli Ilmiy seminar a'zois va kotibi sifatida samarali ishlamoqda.

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna f.f.doktori, professor Abuzalova Mehriniso Kadirovna ilmiy maslahatchiligida "Sukut diskursning tarkibiy qismi sifatida (badiiy asarlar asosida)" mavzudagi doktorlik (DSc) ishini himoya qilish arafasida turibdi.

Olima oilali. 3 nafar farzandning onasi. 5 nafar shirindan shirin nevaralarning sevimli buvijonisi.

Shogirdlar bilan birga iztirob chekish, ularning yutuqlaridan zavqlanish, ilmiy faoliyatlarini muntazam kuzatib borish olimaning kun tartibining tayanch nuqtasiga aylangan. Aslida, chin ustozlikning zavqi ham shunda.

ILM VA IJOD YO‘LLARIDA

Buxoro adabiyot muhiti vakillaridan biri, Buxoro davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası professori, filologiya fanlari doktori Sharipova Laylo Frunzeyevna 55 yillik umr yo‘lini bosib o‘tdi. U uzoq yillar davomida o‘z ilmi va ijodiga ko‘plab adabiyot ixlosmandlarini ergashtirib, bir qancha yangi iste’dodlarga ustozlik qildi.

Laylo Sharipova 1968-yil 11-noyabrda Buxoro viloyati Shofirkon tumanida tug‘ilgan. 1990-yilda Buxoro davlat pedagogika institutini (hozirgi BuxDU) imtiyozli diplom bilan tamomlab, shu oliygohda mehnat faoliyatini boshlagan. Bugun pedagogik va ilmiy hayotini mazkur oliygohga baxshida etgan olim ayni vaqtda Buxoro davlat universiteti professori lavozimida faoliyat yuritmoqda.

Laylo Sharipova yoshligidan she‘yatning rangin olamiga asir bo‘lib, she‘rlar mashq etdi. Talabalik yillarida M.Mirzayev, S.Aliyev, H.Zikriyayeva, O.Rasulova, M.Qosimova, H.Ne‘matov, E.Qilichev, O.Safarov, R.Vohidov kabi o‘z sohasining yetuk mutaxassislaridan ma‘ruzalarini tinglab, ilm sirlarini o‘rgandi. She‘riyatga oshufta iqtidorli talabaning qalbida xalq o‘g‘zaki ijodiga mehr ayricha edi. Shu sabab fidoyi ustoz, professor Oxunjon Safarovga shogird bo‘lib, xalqning badiiy merosini chuqur o‘rganishga kirishdi va ilmning mashaqqatli yo‘liga kirdi. Uzoq yillar ilmiy izlanish, o‘rganish va tadqiq etish samarasi o‘laroq professor Oxunjon Safarov ilmiy rahbarligida “XX asrning 70-80 yillari o‘zbek she‘riyatida folklorizmlar” (2008-yil) mavzusida nomzodlik ishini himoya qildi. Ilm tubsiz dengiz, uning tubiga yetish imkonsizligi sabab olim ayni ilmiy izlanishdan to‘xtamadi. 2019-yilda professor Shoira Axmedova ilmiy maslahatchiligida “XX asrning ikkinchi yarmi o‘zbek she‘riyati badiiy taraqqiyotida folklor” mavzusida doktorlik ishini muvaffaqiyatli himoya qildi.

O‘zining uzoq yillik ilmiy va ijodiy faoliyati davomida qator ilmiy kitoblar va she‘riy to‘plamlarni adabiyot va ilm ahliga taqdim etdi. Uning “Oq armonlar” (she‘rlar, 1993), “Qismat surati” (she‘rlar, 1996), “Shodlik sohili” (she‘rlar, 2003),

“Bu shunday dunyoki...” (she’rlar, 2009), “XX asrning 70-80 yillari o‘zbek she’riyatida folklorizm” (monografiya, 2011), “Onamga tortiq” (she’rlar, 2012), “Onam o‘zing” (she’rlar, 2017), “Aruz saboqlari” (uslubiy qo‘llanma, 2018), “She’riyat va folklor” (monografiya, 2019), “Tahlil va talqin” (adabiy-tanqidiy, publitsistik maqolalar to‘plami, 2021) kitoblari chop etilgan.

Laylo Sharipovaning ijodidagi muvaffaqiyatlar zamirida nafaqat bilimi, balki shogirdlari, adabiyot ixlosmandlari uchun fidokorona mehnati ham mujassam. Laylo Sharipova 2016-yildan O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi, 2023-yilda “Ma’naviyat fidoyisi” ko‘krak nishoni bilan taqdirlangan.

Laylo Sharipova – mustahkam bir qo‘rg‘onning bekasi, 4 farzandning onajoni va 2 nafar nevaralarning mehribon buvijonisidir.

Laylo Sharipova o‘z sohasiga mehri va ilmini bag‘ishlab, adabiyot va adabiyotshunoslik olamiga hissa qo‘shishda davom etmoqda. Biz olima va shoira ustozni muborak yosh bilan qutlaymiz. Yangi avlodlarning milliy qadriyatlarga sodiq shaxs bo‘lib yetishishiga hissa qo‘shish yo‘lidagi muvaffaqiyatlaringiz yanada ortib borishini istab qolamiz.

FILOLOGIYA ILMIDAGI YANGI QADAMLAR**YOSH OLIMLAR MINBARI**

G'aybullayeva Nafisa Izatullayevna filologiya fanlari doktori (DSc), professor Mehriniso Abuzalova ilmiy maslahatchiligida 10.00.01– O'zbek tili ixtisosligida **“O'zbek tilida “kasallik” va “salomatlik” konseptining lingvomadaniy, leksikografik tavsifi”** mavzusidagi filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasini Buxoro davlat universiteti huzuridagi DSc.03/04.06.2021.Fil.72.09 raqamli Ilmiy Kengashda (2023-yil 10-oktabr) muvaffaqiyatli himoya qildi va O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining 2024-yil 6-yanvardagi 348/1-son qaroriga muvofiq filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasiga sazovor bo'ldi.

Iqtidorli tilshunos olim va ilmiy rahbarni bu ulkan yutuq bilan qutlaymiz. Ularning keyingi ishlarida yuksak parvozlar tilaymiz.

Kodirova Saodat Abdiraximovna filologiya fanlari doktori, professor Boqijon To‘xliyev ilmiy rahbarligida 10.00.02 – O‘zbek adabiyoti ixtisosligida **“Zarbulmasal” maqollari: semantik-struktural va tadrijiy takomilning qiyosiy tahlili**” mavzusidagi (PhD) dissertatsiyasini Buxoro davlat universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi DSc.03/04.06.2021.Fil.72.09 raqamli Ilmiy kengashda (2023-yil 10-oktabr) muvaffaqiyatli himoya qildi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining 2023-yil 29-dekabrda 347/1-son qaroriga muvofiq filologiya fanlari bo‘yicha) falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasiga sazovor bo‘ldi.

Yosh olim va ilmiy rahbarni bu katta yutuq bilan qutlaymiz. Ularning keyingi ilmiy-pedagogik ishlarida yuksak parvozlar tilaymiz.

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
SADRIDDIN AYNIIY HAYOTI VA IJODIGA DOIR TADQIQOTLAR			
1.	Сафаров Охунжон	Болаларнинг зуллисонайн адиби	7
2.	Мурувватиён Чамила Чамол	Хориқай киноя дар насри С.Айнӣ	17
3.	Аҳмедова Шоира Нематовна, Назарова Дилнавоз Тўймуродовна	Бухоро осмонидаги икки юлдуз: Садриддин Айний ва Абдурауф Фитрат	33
4.	Тўхсанов Қахрамон Раҳимбоевич, Сафарова Ҳилола Охунжоновна	Садриддин Айний ва форс-тожик адабиёти	39
5.	Бозорова Нигора Ҳакимовна, Саидова Мохира Расулевна	Портрет как составная часть образа в произведениях С.Айни	48
6.	О‘роқова Nafosat Yoriyevna, Normuratova Nigora Rustam qizi	Ustod Ayniyning nasriy mahorati xususida	55
FOLKLORSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIK MASALALARI			
7.	Amonova Zilola Qodirovna, Olimova Munavvar Sultonovna	Huvaydo devonining “Buxoro” toshbosmasi	62
8.	Умарова Нилуфар Тураповна	Матназар Абдулҳаким ва Хуршид Даврон шеърятда ахлоқий-эстетик қарашлар	68
9.	Соҳибова Зарнигор Нусратиллоевна	Ўзбек шеърятда ёз фасли тасвирининг тимсолий маънолари хусусида	74

10. Buriyeva Firuza Normurotovna	Omon Matjon she'riyatida mumtoz an'analarga izdoshlik	82
11. Usmonova Muhayyo Akramovna	Luiza Glyuk ijodi va uning adabiyotshunoslikdagi o'rni	91
12. Axmedova Hafiza Hakimovna	Onaga bag'ishlangan maktub-she'rlar	98

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK MUAMMOLARI

13. Abdulxayrov Dilshod Pulatovich	Die rolle der kommunikativen fertigkeiten des reiseleiters in der stadtführung	104
RETRO	Buxoroga bag'ishlangan satrlar	111
QUTLOV	Ilmga baxshida umrlar	113
FILOLOGIYA	Yosh olimalar minbari	126
ILMIDAGI YANGI QADAMLAR		